KSHKÖNYVTÁR

A STATISZTIKA TÖRTÉNETEI

LENCSÉS ÁKOS

A statisztikai adatszabályozás módszerei a kezdetektől napjainkig Magyarországon

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI

MTA 1826 K

Lencsés Ákos

A statisztikai adatszabályozás módszerei a kezdetektől napjainkig Magyarországon

A Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtárának közleményei

Publicationes Bibliothecae
Academiae Scientiarum Hungaricae

43 (118)
Új sorozat

Sorozatszerkesztő:
Gaálné Kalydy Dóra

A statisztika történetei 5.

Sorozatszerkesztő:
Kálmán Rita

Lencsés Ákos

A statisztikai adatszabályozás módszerei a kezdetektől napjainkig Magyarországon

2020

MTA Könyvtár és Információs Központ

Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár

Budapest

ISBN 978-963-7451-56-0
ISSN 0133-8862 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei)
ISSN 2064-8979 (A statisztika történetei)
DOI 10.36820/kozlem.2020.1

Készült az
MTA Könyvtár és Információs Központ

és a
Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár

közös kiadásában

A kötet a szerző
A statisztikai adatáramlás és adatszabályozás módszerei és lehetőségei a kezdetektől napjainkig Magyarországon
című PhD értekezésének felhasználásával készült.
Az értekezést az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola Könyvtártudományi Doktori Programjában
2020. január 8-án summa cum laude minősítéssel fogadták el.

Témavezető: Prof. Dr. Sebestyén György prof. em.
A doktori program vezetője: Dr. habil. Kiszl Péter

A doktori bizottság tagjai:
Elnök: Prof. Dr. Erdődy Gábor egyetemi tanár
Titkár: Dr. Tószegi Zsuzsanna címzetes egyetemi docens
Barátné Dr. habil. Hajdu Ágnes tanszékvezető egyetemi docens
Dr. Laczka Éva címzetes egyetemi tanár
Dr. habil. Kiszl Péter intézetigazgató, tanszékvezető egyetemi docens
Dr. Bibor Máté egyetemi tanársegéd
Dr. Kerekes Pál címzetes egyetemi docens

Felelős kiadó: az MTA Könyvtár és Információs Központ főigazgatója
és a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár mb. főigazgatója
A sorozat szerkesztője: Gaálné Kalydy Dóra (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei), Kálmán Rita (A statisztika történetei)
A borítót tervezte: Csaba Tímea
Tipográfia és tördelés: Vas Viktória
Nyomta és kötötte a Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter ügyvezető igazgató

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés **8**
Alapvetések 8
Tézisek 10
A statisztika fogalma és a statisztikai kiadványok tematikai változásai 11
A statisztikai tudomány kialakulása Magyarországon **18**
A magyar statisztikatörténet forrásai 18
A magyar statisztika helyzete a 19. század elejéig 20
Az Országos Statisztikai Hivatal előzményei és működése 22
Az MTA Statisztikai Bizottság kezdeti időszaka (1860–1872) 26
A Központi Statisztikai Hivatal 30
A Statisztikai Hivatal megalapítása (1867) 30
A Központi Statisztikai Hivatal 1867 és 1918 közötti tevékenysége 32
A Központi Statisztikai Hivatal 1918 és 1945 közötti tevékenysége 34
A Központi Statisztikai Hivatal 1945 és 1989 közötti tevékenysége 35
A Központi Statisztikai Hivatal 1990 utáni tevékenysége 38
A statisztikai adatszolgáltatás törvényi szabályozása 41
Szenzitív adatok kezelése a Központi Statisztikai Hivatalnál **44**
Népszámlálások 44
Felekezeti adatok kezelése Magyarországon 45
Népszámlálások és felekezeti adatok Magyarországon 46
Felekezeti adatok kezelése 1950 és 2001 között 47
A 2001. és a 2011. évi népszámlálás 48
Népszámlálások Nagy-Britanniában – egy nemzetközi példa 51
Nemzetiségi adatok 54
Nemzetiségi statisztika a 19. században létrejövő nemzetállamokban – Bulgária példája 54
A magyar közigazgatás által szervezett népszámlálások 55
Az 1893. évi cigányösszeírás 56
A magyarországi németek kitelepítése 57
Népszámlálások Magyarországon 1949 után és az egyéni adatok kezelése 58
Népszámlálások és más adatgyűjtések kapcsolata – a mezőgazdasági összeírások 59

Könyvtárstatisztika Magyarországon 60
Nemzetközi könyvtárstatisztika 67
Összefoglalás 68
A statisztikai kiadványok szerkezeti vizsgálata 70
A statisztikai szakirodalom áttekintése, statisztikai szakbibliográfiák 70
A magyar statisztikai irodalom szerkezeti vizsgálata 1868–2016 80
A Magyar statisztikai évkönyv 88
Magyar statisztikai közlemények 97
Statisztikai időszaki közlemények 105
Statisztikai tükör 111
A Központi Statisztikai Hivatal jelenlegi tájékoztatási- és kiadványpolitikája 115
A statisztika megjelenése a hírlapokban 116
Könyvtárak szerepe a statisztikai tájékoztatásban 127
Statisztikai szakkönyvtárak Magyarországon 127
A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár története és szerepe a statisztikai adatáramlásban 127
Könyvtári szakrend a Központi Statisztikai Hivatalban 131
A székesfővárosi statisztikai hivatal könyvtára 133
A Nemzetgazdasági-statisztikai Szeminárium könyvtára 136
A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár szolgáltatásainak történeti alakulása 137
A Mathias létrehozása és fontosabb jellemzői 139
A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár tudásbázisai 141
Statisztikai szakkönyvtárak feladatai a 21. században 145
Statisztikai kiadványok szolgáltatása 147
Statisztikai intézmények és adatrepozitóriumok 150
Statisztikai évkönyvek Európában 155
A hivatalos statisztika folyóiratai 165
Statisztikai szakkönyvtárak Európában 175
Összefoglalás 188
Irodalomjegyzék 193
Felhasznált honlapok 201
Táblázatok jegyzéke 206

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönetet mondok témavezetőmnek, Prof. Dr. Sebestyén György professor emeritusnak és a doktori program vezetőjének, Dr. habil. Kiszl Péter intézetigazgatónak az elmúlt években nyújtott folyamatos szakmai támogatásért és biztatásért. Köszönöm a doktori szigorlati bizottság és a kutatóhelyi vita bizottsági tagjainak a segítséget és a javaslatokat: Barátné Dr. habil. Hajdu Ágnes tanszékvezető egyetemi docensnek, Dr. Laczka Éva címzetes egyetemi tanárnak és Dr. Tószegi Zsuzsanna címzetes egyetemi docensnek. Valamennyien a szigorlaton és a kutatóhelyi vitán kívül is segítették tanácsaikkal és bátorításukkal, hogy a dolgozat elnyerje végleges formáját. Biztatásuk többször átlendített a dolgozat elkészítésének egy-egy holtpontján.

Köszönettel tartozom Prof. Monok Istvánnak, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK) főigazgatójának és Urbán Katalinnak, az MTA KIK EISZ Titkárság igazgatójának, hogy az értekezés elkészítéséhez szükséges kutatóidőt biztosították, és minden lehetséges módon segítettek abban, hogy a doktori eljárást teljesíteni tudjam.

Köszönöm az adatgyűjtésben nyújtott segítséget Kálmán Ritának, a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Könyvtár főigazgató-helyettesének, Major Lászlónak, a KSH Könyvtár osztályvezetőjének és Cz. Tóth Jánosnak, a KSH Tájékoztatási Főosztály egykori munkatársának.

A dolgozat nyelvi és formai áttekintéséért köszönettel tartozom Dér Ádámnak, az MTA KIK EISZ Titkárság volt osztályvezetőjének és Kristóf Ibolyának, a Nyelvtudományi Intézet tudományos segédmunkatársának.

BEVEZETÉS

Alapvetések

Az emberiség fejlődésében mindig nagy szerepet játszott a valósághoz való viszonya, az alkalmazkodás lehetőségeinek megtalálása. Ennek jegyében alakultak ki egyre fejlettebb módszerek a valóság leírására. Az erre a célra használt művészeti és tudományos eszköztár az emberiség fejlődésével változott. A valóság tudományos leírásában pedig egyre nagyobb szerepet töltenek be az egyes jelenségeket számszerűsítő adatok.

A közigazgatásnak már az ókorban is szüksége volt összeírások elvégzésére. A katonaság, az adózás, a társadalmi-gazdasági folyamatok nyomon követésére vonatkozóan több forrás maradt fenn. A közép- és újkorban a közigazgatási célú összeírások mellett kiszélesedett a szemlélet: megjelentek az útleírások, a természettudományi tanulmányok, amelyek korlátozott mértékben már adatszerűen is leírták a jelenségeket. A 15–16. században jelentek meg azoknak a földrajzi és politikai leírásoknak az előfutárai, amelyek már számadatokra támaszkodva igyekeztek a világról alkotott kép objektivitását megmutatni.

A 19. századtól kezdődően napjainkig a számokkal történő leírás, numerizálás korábban soha nem látott lehetőséget nyitott az emberiség számára. A statisztikai eljárások, számszerűsítések lehetőséget kínáltak mindenki számára, hogy ne mások által leírt információt vegyen át, hanem a közölt adatokat maga értelmezze, maga állítson elő belőle információt. Ez a folyamat egyrészt a korábbinál magasabb fokú objektivitást eredményezett, másrészt rákényszerítette az emberiséget arra, hogy megtanulja az adatok értelmezését, az információ előállítását. Ez a statisztikai adatokkal foglalkozó intézményrendszert is új hozzáállásra késztette. A statisztikai információ szolgáltatásával foglalkozó szakemberek feladata immár nemcsak az adatok kiadására korlátozódik, hanem kiterjed az adatok hozzáférését biztosító információs rendszerek kiépítésére, bemutatására, fejlesztésére és népszerűsítésére, a statisztikai írástudás fejlesztésére. Az 20. században az adatok kezelése és szolgáltatása elsősorban a statisztikai kiadványokon és a statisztikai gyűjtőkörrel rendelkező könyvtárakon, információs központokon keresztül történik, a 21. században ezek a funkciók kivétel nélkül a virtuális világban jelennek meg. A (szak)könyvtáraknak ennek következtében át kell értelmezniük az adatokhoz való viszonyukat. A könyvtáraknak a jövőben kiemelt szerepe lehet adattárak archiválásában, a tartós hozzáférés biztosításában és az adattárak rendszerezésében.

A magyar statisztika történetének teljes körű bemutatására természetesen nem elégséges egyetlen dolgozat. Éppen ezért a dolgozatban a vizsgálat szempontjából kiemelt témakörök szerepelnek a történeti áttekintésben, amelyek a későbbi elemzések alapját adják: az adatkezelésre, az adatgyűjtési politikára, a szenzitív adatokra, a kiadványpolitikára vonatkozó részek. Ez azt is jelenti, hogy a statisztikai hivatal történeti egésze szempontjából kiemelkedő események nem kellő hangsúllyal szerepelnek, és így az is előfordulhat, hogy a kiválasztott témakörök miatt torznak tűnhet a statisztikatörténeti áttekintés. Ezekre a kompromisszumokra azonban szükség volt, hogy a vizsgálat jól körülhatárolt célkitűzései ne vesszenek el. A dolgozatnak nem célkitűzése, hogy a hazai statisztikatörténet mindenben átfogó képét adja.

A statisztika mint tudomány legfontosabb kérdései a 19. században az adatok előállítására koncentráltak. A 20. században a hangsúly áttevődött az adatok feldolgozására, a 21. században a legfontosabb kérdések már az adatok védelmére és szolgáltatására vonatkoznak: mely adatokat lehet közreadni, mely adatokat kötelező közreadni, illetve mit értünk közreadás alatt. Ezeket a kérdéseket igyekeznek a szakemberek minél pontosabban körülhatárolni, és törvényileg szabályozni. Ez annak köszönhető, hogy a gazdasági és politikai élet döntéshozói, valamint a társadalom minden rétege egyre fokozódó igényt mutat az adatok iránt. A meghozott döntéseket szinte minden esetben számadatokkal kell alátámasztani, így minden korábbinál fontosabbá vált az, hogy kik, mikor és hogyan férhetnek hozzá egyes adatokhoz. A tudományág fejlődésével az évek során változott a statisztika fogalma és tárgya egyaránt. Hasonlóan változott a számadatokat használó tudományok köre: míg eleinte kizárólag a közgazdaságtudomány számára volt fontos az adatok felhasználása, hamarosan a természettudományos területeken is kiemelt fontosságot kaptak a számadatok. Ehhez a körhöz csatlakoztak később a tágabb értelemben vett társadalomtudományok (elsősorban a szociológia és a pszichológia), majd szinte valamennyi tudományág[1].

A hazai szakirodalomból eddig hiányzott a statisztikai kiadványok szerkezeti és mennyiségi vizsgálata, illetve az ebből levonható következtetések a statisztikai szervezetek és kiadványrendszerük kapcsolatáról. A dolgozat célja egyrészt a magyar statisztikai rendszer történeti fejlődésének bemutatása. Ennek során törekszünk az adatok feldolgozására és közlésére vonatkozó témák kiemelésére, a szenzitív adatkörök kezelésének bemutatására. Másik kiemelten fontos célkitűzés a hazai statisztikai szakirodalom rész-

1 Pléh Csaba, „Gondok (?) az adatokkal", Magyar Tudomány 179, 1. sz. (2018): 148–152.

leges biblometriai vizsgálata, az ebből adódó következtetések bemutatása, illetve a módszer lehetőségeinek és korlátainak megállapítása.

Tézisek

Az értekezés az alábbi tézisek mentén halad a vizsgálattal:

1. A szenzitív adatok kezelése a statisztikatörténet egy külön ágazata. A szenzitív adatok kezelésének magyarországi történetében is jól körülhatárolható fordulópontok figyelhetők meg. A fordulópontok a prestatisztikai korszak egy-egy kiemelkedő statisztikusi életpályáját követően az intézményesülő statisztika, azon belül is egyes népszámlálások kapcsán jelentkeznek.

2. A szenzitív adatok esetén – bár a szakirodalom a későbbiekben bemutatott módon gyakran tágabban értelmezi a fogalmat – külön kezelendők a nemzetiségi és a felekezeti adatokra vonatkozó kérdések. A hazai statisztikatörténetben más-más korszakokhoz és eseményekhez köthetők a nemzetiségre és a felekezetre vonatkozó csúcspontok.

3. A magyarországi statisztika történetében az alábbi kiemelt fordulópontok figyelhetők meg az adatkezeléssel kapcsolatban.

    a. Fényes Elek tevékenysége. Az első hivatalos statisztikai szervezet létrehozása.
    b. Az MTA Statisztikai Bizottság eredményei. Annak a felismerése, hogy az intézményi szervezet nélkülözhetetlen a megbízható statisztikai adatgyűjtések lebonyolítására. Az első, „félhivatalos" statisztikai kiadványok megjelenése.
    c. Keleti Károly tevékenysége. A statisztikai hivatal alapítása 1867-ben. Az első magyar közigazgatás keretében végrehajtott népszámlálások lebonyolítása.
    d. Az 1893. évi cigányösszeírás. A hivatalos statisztika és a városi közigazgatás első jól dokumentált konfliktusforrása.
    e. Az 1941. évi népszámlálás és a német lakosság kitelepítése. Az adatbiztonság egyértelmű törése, a KSH felé megjelenő társadalmi bizalom komoly törése.
    f. A felekezeti adatok kezelése a 2001. évi népszámlálás során, a személyi adatok védelme. Ez volt az első összeírás Magyarországon, ahol a személyi adatok védelme fontosabbnak bizonyult az összeírások lebonyolítása során, mint az adatok gyűjtése, feldolgozása és felhasználása.

4. A statisztikai szakirodalom mennyiségi adatai alapján következtetések vonhatók le a statisztikai hivatal által előnyben részesített témakörökkel kapcsolatban. Az előnyben részesített témakörök azonosítása a statisztikai kiadványok táblázatszáma, illetve egy-egy hivatal teljes kiadványportfóliójának vizsgálata alapján történhet. A dolgozat egyik fontos kérdése, hogy a kiadványok mennyiségi adatainak vizsgálata milyen kérdések megválaszolásában nyújthat segítséget.

Ennek keretében az alábbi vizsgálatok elvégzése történt meg:

- A statisztikai évkönyvek táblázatainak számszerű összehasonlítása. Az adatokból levonható trendek azonosítása és értelmezése.
- A legfontosabb statisztikai kiadványsorozatok tematikai vizsgálata. Az eredmények összevetése a statisztikai évkönyvek esetén megfigyelt trendekkel.
- A hírlapokban megjelenő statisztikák korszakok szerinti vizsgálata.

A statisztikai hivatalok könyvtárai a hivatali kiadványportfólió archiválása és közzététele mellett fontos szolgáltatásokat vezethetnek be a kutatástámogatással, tudományértékeléssel kapcsolatban. A hivatali könyvtárak jelentős része a 2010-es években még lemaradásban van ezeken a területeken. Hasonló lemaradás nem figyelhető meg a digitalizálással kapcsolatos munkafolyamatok esetén. A statisztikai szakkönyvtárak 21. századi szerepe kapcsán az alábbi témakörök körvonalazódnak:

- Szakkönyvtárak szerepe a statisztikai hivatalok életében.
- Kutatástámogató szolgáltatások megjelenése a statisztika szakkönyvtárak szolgáltatási portfóliójában.
- Nyílt hozzáférés a statisztikai hivatalok életében.
- Adatrepozitóriumok és intézményi repozitóriumok könyvtári kezelése.

A statisztika fogalma és a statisztikai kiadványok tematikai változásai

A statisztika mint tudomány fogalmát sokan sokféleképpen igyekeztek meghatározni. Minden tudományághoz hasonlóan ezek a meghatározások is sokat változtak, finomodtak az évek, évtizedek során. Az alábbi meghatározások alapján megállapítható, hogy a statisztika kezdeti időszakában az országleírás műfajából frissen kialakult tudomány hogyan került egyre közelebb a leíró statisztikához, majd a mai értelemben vett leíró-modellező statisztikai irányhoz.

Napjainkban több egymással vitatkozó, illetve egymást kiegészítő szempont szerint értékelik a statisztikát. Egyes esetekben a statisztikát mint tudományos eszközt nem tekintik tudományágnak. Más esetekben a szakstatisztikák eltérő megítélése, az alkalmazott és elméleti statisztika megkülönböztetése játszik szerepet. Ismét másik szempontból külön értelmezik a hivatalos statisztikát és a matematikai statisztikát (bár a hivatalos statisztika természetesten bőségesen merít a matematikai statisztika kínálta eszköztárakból). Az egyes értelmezéseket és a 20. század második felének vitáit a statisztika mibenlétéről jól összefoglalják Hunyadi László és Rappai Gábor[2], illetve Pukli Péter és Végvári Jenő[3] írásai.

A statisztika legelső megjelenése az antik birodalmakhoz köthető, ahol az erőforrások felmérése, a népszámlálások végrehajtása már fontos államigazgatási szempont volt. Ebben az időszakban azonban a hangsúly az államigazgatáson volt, nem alakult ki tudományos igényű statisztikai munkafolyamat. A matematika térnyerése a statisztikában a 18. századra tehető. Ekkor jelent meg a matematikai statisztika mint tudomány alapja. Azonban még ekkor is a leíró jellegű, erőforrásokat bemutató országleírások voltak egyértelműen túlsúlyban. A 19. században fokozatosan közeledett egymáshoz az akkor még egynek tekinthető leíró és hivatalos statisztika, illetve a matematikai statisztika. A közeledés ellenére azonban az egyes szakmák művelői sok esetben meghúzták a határokat a területek között. A statisztika mint tudomány tárgyát – ahogy a későbbiekben látni fogjuk – meglepően nehéz pontosan meghatározni. Ennek köszönhető, hogy sok helyen, így Magyarországon is, a hivatalos statisztika egy-egy intézménye vállalta magára a statisztika mint tudomány művelését is.[4]

A statisztika tárgyának meghatározása napjainkban is sok nehézséget okoz, és ez nyomon követhető valamennyi osztályozási rendszerben. Sok esetben a statisztikát a társadalomtudományok közé sorolják, ritkábban a matematikához vagy a természettudományok közé. A besorolás nehézségét adja, hogy a statisztika egyszerre felfogható módszerként és tudományként – és a kétféle értelmezés nem mond ellent egymásnak.[5]

A hivatalos (leíró jellegű) és a matematikai (elemző) statisztika szoros kapcsolata ellenére a szakirodalom és a napi gyakorlat is élesen elhatárolja a kettőt egymástól. A (matematikai) statisztika történetének kutatói nem

2 Hunyadi László és Rappai Gábor, „Gondolatok a statisztikáról", Statisztikai Szemle 77, 1. sz. (1999): 5–15.

3 Pukli Péter és Végvári Jenő, „A statisztika: tudomány és szakma", Statisztikai Szemle 82, 1. sz. (2004): 5–30.

4 Hunyadi és Rappai, „Gondolatok a statisztikáról".

5 Pukli és Végvári, „A statisztika: tudomány és szakma".

látszanak tudomást venni a hivatalos statisztika szervezeteiről (lásd *Stigler*[6] és *Hald*[7]); cserébe a hivatalos statisztika történetének kutatói nem foglalkoznak a statisztika matematikai alapját megalkotó tudósokkal (lásd *Koren*[8] és *Láng*[9]).

Nézzünk végig néhány meghatározást az elmúlt száz év felsőoktatásban használt tankönyveiből! Az idézett definíciókat az egyes szakágaktól függetlenül, kronologikus sorrendben közöljük.

> *„A statisztika, mely egykor ugyszólván az összes államtudományi ismeretek foglaltja volt, ma a tömegjelenségek tudománya lett."*[10]

> *„Ha ma statisztikáról beszélünk, számadatokra gondolunk, valamilyen rendszer szerint összegyűjtött, csoportosított számokra, amelyek valamilyen az időben, vagy a térben változó mennyiség különböző időpontokhoz, területekhez tartozó értékeit, a változók valamilyen időben és térben elhatárolt sokaságának a megoszlását adják meg, különböző tulajdonságok szerint."* [11]

> *„A statisztika szó kettős fogalmat takar. Jelenti egyrészt azt a gyakorlati számbavételi tevékenységet, amellyel a társadalmi-gazdasági élet legkülönbözőbb, tömegesen előforduló jelenségeit az azokról gyűjtött adatok feldolgozásával elemezzük; másrészt jelenti azoknak az elméleti, módszertani ismereteknek a rendszerét, amelyet a statisztikai tevékenység végzése folyamán alkalmazni, illetve érvényesíteni kell."* [12]

> *„A statisztika a gazdasági-társadalmi jelenségeket és folyamatokat vizsgálja számszerű kapcsolatokon keresztül."* [13]

---

6 Stephen M. Stigler, *The history of statistics* (Cambridge: Harvard University Press, 1986).

7 Anders Hald, *A history of probability and statistics and their applications before 1750* (New York: Wiley, 1990).

8 John Koren, szerk., *The history of statistics* (New York: Burt Franklin, 1970).

9 Láng Lajos, *A statisztika története* (Budapest: Grill, 1913).

10 Láng Lajos, *A statisztika története* (Budapest: Grill, 1913).

11 Schweng Loránd, *Statisztika* (Budapest: Stephaneum, 1944).

12 Kiss Albert és Manczel Jenő, *A statisztika módszertana és alkalmazása a mező gazdaságban* (Budapest: Mezőgazdasági K., 1965).

13 Benedeczki Jánosné, „A gazdaságstatisztikai vizsgálatok tárgya", in *Gazdaságstatisztika* (Budapest: Közgaz-dasági és Jogi Könyvkiadó, 1966), 21–36.

„A matematikai statisztika … tárgyát … a véletlen tömegjelenségek törvényszerűségeinek vizsgálata képezi… Alapfeladatát nagy általánosságban a következőkben jelölhetjük meg: Következtetés tapasztalati adatokból események ismeretlen valószínűségeire vagy valószínűségi változók ismeretlen eloszlásfüggvényeire és ezek paramétereire." [14]

„A statisztika a valóság tömör, számszerű jellemzésére szolgáló tudományos módszertan, illetve gyakorlati tevékenység." [15]

„…a statisztika … egymással szoros kapcsolatban álló három jelentést takar: 1. gyakorlati tevékenységet, amelynek során statisztikai adatok keletkeznek. 2. adatok összességét … 3. módszertant, azaz a statisztikai tevékenység végzésének elméletét…" [16]

„A gazdaságstatisztika tárgya a múlt és a jelen gazdasági jelenségeinek és folyamatainak megismerése – a jövőbeni cselekvés megalapozása érdekében." [17]

„A matematikai statisztika … azt vizsgálja, hogy véges számú egyedre, esetre vonatkozó megfigyelési adatok alapján milyen módszerekkel lehet adott mértékű megbízhatósággal következtetni az egyedek által képviselt … összességre, populációra." [18]

„A statisztika olyan tudományos módszertan, illetve gyakorlati tevékenység, ami arra szolgál, hogy a valóság tényeinek valamely adott körét tömören, a számok nyelvén jellemezze." [19]

„A statisztika a tömegesen előforduló jelenségekre, folyamatokra vonatkozó információk összegyűjtésének, leírásának, elemzésének, értékelésének és közlésének tudományos módszertana." [20]

---

14 Vincze István, *Matematikai statisztika*, 7. kiad. (Budapest: Tankönyvkiadó, 1986).

15 Korpás Attiláné, *Általános statisztika I.* (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996).

16 Kardos Zoltánné és Vargáné Dugonics Rita, *Alkalmazott statisztika* (Keszthely: Keszthelyi Akadémia Alapítvány, 1997)

17 Nyitrai Ferencné, *Gazdaságstatisztika* (Miskolc: Bíbor, 2000).

18 Vargha András, *Matematikai statisztika pszichológiai, nyelvészeti és biológiai alkalmazásokkal* (Budapest: Pólya Kiadó, 2000).

19 Hunyadi László, Mundruczó György és Vita László, *Statisztika*, 3. jav. kiad. (Budapest: Aula, 2000).

20 Pintér József és Rappai Gábor, szerk., *Statisztika* (Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, 2007).

„…a statisztika a tömegjelenségek jellemzőinek tömör, számszerű megismertetését szolgáló módszertan." [21]

„A statisztika adatgyűjtéssel, majd a megfigyelt adatok lényegretörő ábrázolásával, illetve elemzésével foglalkozik." [22]

A tankönyvek mellett érdemes külön idézni Pukli Péter és Végvári Jenő meghatározását:

„…a statisztika a valóság, – a népesség, a gazdaság, a társadalom, a környezet, a természet – egyedeit, jelenségeit, folyamatait figyeli meg, a megfigyelés során információkat gyűjt, azokat feldolgozza és hasznosítja. E tevékenységek folytatásához szükséges tudományos (elméleti) ismeretek, gyakorlati tapasztalatok és készségek összessége a statisztikusszakma." [23]

A meghatározások nem különítik el egyértelműen a leíró jellegű statisztikát és a következtető, matematikai statisztikát. Ahogy korábban láthattuk, történetileg a leíró jellegű, államigazgatáshoz köthető statisztikai ág jött létre, amely utána szoros kapcsolatba került a matematikai statisztikával – és a két terület kölcsönösen merített a másik eredményeiből. Történeti okokkal magyarázható, hogy a leíró statisztika sokáig egyezett a hivatalos statisztikával: így Magyarországon is a 19. században jelentős átfedés volt a két fogalom között.

Látható, hogy a tankönyvi, szakirodalmi meghatározások sok esetben nem tesznek különbséget a hivatalos statisztika és más statisztikai területek között. Míg a statisztikai módszertan alapján megkülönböztethető a leíró és a matematikai statisztika, addig a hivatalos statisztika esetén más szempontok szerint történik a meghatározás: nem a módszertan, hanem a tárgy alapján. Hivatalos statisztikának tekinthető minden statisztikai eljárás, eredmény vagy elemzés, amely – módszertanától függetlenül – a hivatalos államigazgatás valamely szereplőjéhez köthető.

A tankönyvi meghatározásoknál a szakterület szinte egyáltalán nem jelenik meg: a definíciók leginkább a sokaság és a számszerűség pontosabban nem részletezett fogalmaival próbálják a statisztikát megragadni. A 20. század második felétől megfigyelhető a statisztika tagolása: az adatfelvétel–adat-

21 Katona Tamás, Kovács Péter és Petres Tibor, *Általános statisztika*, 4. átd. bőv. kiad. (Szeged: Pólya Elemér Alapítvány, 2007).

22 Reiczigel Jenő, Harnos Andrea és Solymosi Norbert, *Biostatisztika* (Nagykovácsi: Pars, 2010).

23 Pukli és Végvári, „A statisztika: tudomány és szakma".

gyűjtés, a feldolgozás–értelmezés és a módszertan szerinti felosztása a területnek. Csak az elmúlt évtizedekben jelentek meg a meghatározás részeként az adatközlések, az adatok megjelenítése, azok kommunikációja.

A fenti meghatározások azonban – tömörségüknek köszönhetően – nem rögzítik egyértelműen, hogy mi a (hivatalos) statisztika tárgya. A tudományág fogalmával párhuzamosan a statisztika tárgya is változáson ment át az idők során. A statisztikai szakirodalom szerkezeti elemzése segítségével igyekszünk választ találni arra, hogy Magyarországon az egyes korszakokban mit tekintettek a hivatalos statisztika elsődleges tárgyának. A vizsgálat az adatforrás sajátossága miatt csak a hivatalos statisztikára terjed ki. A dolgozat célja, hogy a statisztikai kiadványok összetételéből következtetéseket vonjon le a hivatalos statisztika érdeklődési körére, feltérképezze az egyes témakörök esetleges hangsúlyeltolódásait, illetve megállapítsa, hogy a történelem egyes kiemelkedő eseményei milyen hatást gyakoroltak a statisztikai kiadványokra.

Összességében az alábbi statisztikai fogalmakat különíthetjük el: matematikai statisztika, leíró statisztika, hivatalos statisztika.

A matematikai statisztika a valószínűségszámítás egyik területeként matematikai szabályszerűségeket vizsgál, és ebből von le következtetéseket egy-egy jelenség várható valószínűségére. A vizsgálat során nem lényeges szempont a jelenség milyensége, a fő hangsúly a matematikai szabályszerűség megragadásán van. Változó mértékben a statisztika valamennyi ága használja eszközként a matematikai statisztikát.

A leíró statisztika a társadalmi folyamatok számszerű bemutatására törekszik. Nem célja az előrejelzés. A társadalmi területek jellemzői alapján összeállított ismérvkészlet segítségével igyekszik bemutatni egy-egy helyzetet vagy folyamatot: más és más eszköztárat alkalmaz az egyes gazdasági ágazatok és a demográfiai jellemzők bemutatására. A statisztika kialakulásának időszakában a leíró statisztika jelentette a statisztika egyetlen területét. A dolgozat történeti szakaszában azok a folyamatok is bemutatásra kerülnek – egészen a 16. századtól –, amikor hazánkban a leíró jellegű statisztika volt a statisztika egyetlen megjelenési formája.

A hivatalos statisztika a statisztika hivatalos szervek által képviselt ágazata. Tevékenységében hangsúlyos a leíró jellegű statisztika, de megfigyelhető a következtetések és előrejelzések alkalmazása. A hivatalos statisztika sajátossága, hogy intézményhez köthető: tágabb értelemben egy-egy ország valamennyi hivatalos intézménye által előállított statisztika ide sorolható

– függetlenül az ágazat vagy a módszertan jellegétől. A dolgozatban elsősorban a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) és jogelődjei tevékenységére koncentrálunk, a vizsgálatokban a KSH által végzett tevékenységet veszszük figyelembe. A hivatalos statisztika más hazai intézményi képviselői így csak érintőlegesen szerepelnek a kutatásban. A hivatalos statisztika része az adminisztratív forrásokat felhasználó, állami szférában megjelenő statisztika is.

A vizsgálat során a Központi Statisztikai Hivatal tevékenységét a kezdetektől 2016-tal bezáróan vizsgálom; az itt tárgyalt időszakban a legfrissebb adatközlések és kiadványok 2015-re vonatkoznak.

A kutatásban kiemelt szerepet kap a hivatalos statisztika és a tudományos szféra kapcsolata is. Tudományos szféra alatt a dolgozatban nem kizárólag az egyetemeket és kutatóintézeteket értjük, hanem tágabban minden, a hivatalos statisztika eredményeit felhasználó, de nem a hivatalos statisztikában tevékenykedő szereplőt.

A STATISZTIKAI TUDOMÁNY KIALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON

A magyar statisztikatörténet forrásai

A hazai statisztikatörténet négy monográfia köré sorolható. Ezek mellett természetesen számtalan, egyes részterületet bemutató írás is megjelent, azonban ezek mindegyike valamilyen szinten az alábbiakban bemutatott kiadványokra támaszkodik.

György Aladár 1885-ös monográfiájában elsőként mutatta be a statisztikai hivatal addigi működését.[24] Írásában bemutatja a hivatal működésének első két évtizedét, illetve bemutatja az előképként értelmezhető kutatókat, szervezeteket. A kiadványnak különös előnye, hogy a hivatal létrejöttének kortárs bemutatását adja. A kötetben nemcsak az 1867-es alapítás alakjai elevenednek meg, de még az 1848–1849-es Országos Statisztikai Hivatal akkor életben lévő egykori munkatársainak közlésére is hivatkozik. A kiadvány a megalakulás mellett részletesen bemutatja a hivatal adatgyűjtéseit, illetve kiadványpolitikáját is, amellett az elsődleges fókusz természetesen a hivatal szerkezetén és működésén van.

A statisztikai hivatal második krónikása, Bokor Gusztáv 1896-ban, a hivatal 1871-es önállósodásának huszonötödik évfordulójára jelentette meg hivataltörténeti munkáját.[25] A kiadvány a hivatal megalakulása mellett a főbb hangsúlyt a nemzetközi statisztikai életbe történő bekapcsolódásra helyezi. A kötet második felében az egyes szakstatisztikák kialakulásának és első adatgyűjtéseinek bemutatása található. György Aladár könyvéhez képest Bokor Gusztávnak már jóval nagyobb rálátása lehetett a hivatal első évtizedeire. Kettejük írása egymást kiegészítve és egymásre épülve teszi jól átláthatóvá a hivatal első harminc évét.

A hivatal történetének következő bemutatására 1911-ben került sor, amikor az előbb bemutatott két könyvhöz képest egy jóval vaskosabb kötet jelent meg Buday László szerkesztésében.[26] A Buday-féle kötet nem annyira monográfiaként, inkább egyfajta kézikönyvként értelmezhető. Egy rövid, nyolcoldalas hivataltörténeti bevezető után részletesen bemutatja a hivatal

24 György Aladár, szerk., *Magyarország hivatalos statisztikája, történelme és fejlődése* (Budapest: Athenaeum, 1885).

25 Bokor Gusztáv, *A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szerkezete* (Budapest: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1896).

26 Buday László, szerk., *A M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal munkássága, 1871–1911* (Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1911).

valamennyi adatgyűjtését, szabályzatát (beleértve a könyvtárhasználati szabályzatot is), illetve a hivatalt érintő jogszabályokat. A 600 oldalas kiadvány elsősorban tehát nem statisztikatörténeti írásként született, azonban az akkori helyzet páratlanul pontos dokumentálásával elsődleges forrást jelent minden mai statisztikatörténész számára.

A sorban utolsó, reprezentatív hivataltörténeti kiadvány 1998-ban, Dányi Dezső és Nyitrai Ferencné szerkesztésében jelent meg.[27] A kiadvány már történeti igényességgel született, fejezetekre osztva mutatja be a hivatal történetét. Átfogó jellege miatt kisebb szerepet kapnak benne a korabeli útmutatók, dokumentumok, és elsősorban az egyes korszakokat meghatározó történeti eseményekre összpontosít.

A fenti kiadványok mellett természetesen hosszan lehetne sorolni további statisztikatörténeti írásokat, már egy 1992-es bibliográfia is két kötetben közel négyezer tételt sorol fel.[28] Az írások közül kiemelkednek az egyes statisztikai szakágak, illetve az egyes statisztikai intézmények történetét bemutató írások: így külön kiadványokban érhetők el például a fővárosi statisztikai hivatal[29] vagy a KSH Könyvtár történetét[30] feldolgozó írások.

A fenti írások a hazai statisztika, és elsősorban a statisztikai intézmények történetének több kérdését végigjárják, azonban egyik kiadvány sem összpontosít elsősorban az adatok kezelésének kérdésére. Szintén ritkán találhatók olyan írások, amelyek a könyvtár szerepét igyekeznek bemutatni a statisztikai adatok kezelésében.

---

27 Dányi Dezső és Nyitrai Ferencné, szerk., T*anulmányok a magyar statisztikai szolgálat történetéből* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1998).

28 Csahók István, *Válogatott bibliográfia a magyar hivatalos statisztikai szolgálat történetének tanulmányozásához*, 2 köt. (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, 1992).

29 Thirring Gusztáv, *Budapest székes főváros statisztikai hivatalának tör ténete*, 1869–1894 (Budapest: Grill, 1894); Károly Buziássy, *A fővárosi statisztikai szolgálat 75 éves fejlődése* (Budapest: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1946).

30 Ajtay Kálmán, „Adalékok a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára történeté hez (1867–1944)", in *A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának évkönyve, 1956–57*, szerk. József Kovacsics (Budapest: Statisztikai K., 1958), 57–81; Nemes Erzsébet és Rettich Béla, „A könyvtári tájékoztatás eszközei – a könyv tárlajstromtól az integrált könyvtári rendszerig", *Statisztikai Szemle* 82, 3. sz. (2004): 280–295; Rózsa Dávid, „Másfél évszázad – élő örökség. Mérföldkövek a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának történetéből", *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 60, 10. sz. (2013): 411–420.

A magyar statisztika helyzete a 19. század elejéig

Az újkorban jelentek meg a leíró statisztika előfutárai: útleírások; országismertetések; földrajzi, gazdasági és természettudományi szakmunkák. A magyar statisztika is számtalan leíró statisztikához köthető személyt tud felmutatni. Azonban szem előtt kell tartanunk azt, hogy tevékenységükben csak érintőlegesen játszik szerepet a statisztikai vonatkozás. Munkájukat általában több tudományterület is történeti forrásnak vallja. Hivatalos statisztikai szervezhetek hiányában magánszemélyek, tudományos társaságok képviselték a statisztikatudományt az országban. Az első hivatalos magyar statisztikai szervezet 1848-as megalakulásáig több kiemelkedő tudós gyakorolt maradandó hatást a tudományág fejlődésére az országban.

A leíró statisztika első jelentős műve Magyarországon Oláh Miklós (1493–1568) *Hungaria*[31] c. munkája. Oláh a 16. században készítette el országleíró munkáját, amelynek első kiadása 1568-ban jelent meg. A kötet hiánypótlónak bizonyult, több nyelvre lefordították és a következő évszázadokban számtalan új kiadást ért meg.[32] Oláh művének népszerűsége mutatja, hogy már a 16-17. században is jelentős igény volt a valóságot leíró munkákra. A *Hungaria*-ban a leírások elsősorban nem számadatokat használnak: a mű egésze inkább történelmi és földrajzi leírás. Azonban a 18. és 19. fejezetekben már olyan gazdasági adatokról is beszámol, mint a mezőgazdasági termelés, az állatállomány és az ásványvagyon nagysága.

Oláh szellemi örökségének folytatója Bél Mátyás (1684–1749) volt, aki Oláh *Hungaria*-jának is elkészítette egy kiadását. Bél Mátyás *Nitiae Hungariae Novae* c. munkája még mindig nem elsősorban a számszerűségre törekszik: Magyarország területi egységeinek földrajzi, szociológiai és politikai leírását adja. Bél Mátyás nagyszabású munkájához már kérdőívek alapján felvett adatokat használt.[33] Az adatfelvételben tanítványai és segédei segítették. Bél tehát már nem korábbi művek, illetve saját utazása alapján igyekszik leírni Magyarországot, hanem kezdetleges adatgyűjtő-hálózat kiépítésével veszi fel az őt érdeklődő adatokat. Bél természetesen még nem statisztikai táblázatokat állít össze, hanem az adatokat feldolgozva azokból információt állít elő.

31 Teljes címe: Hungaria et Atila sive de originibus gentis, regni Hungariae situ, habitu, opportunitatibus et rebus bello paceque ab Atila gestis libri duo

32 Fodor István, *Oláh Miklós Hungáriája* (Budapest: Akadémiai K., 1990).

33 Tóth Gergely, *Bél Mátyás „Notitia Hungaria novae…" című művének keletke zéstörténete és kéziratának is-mertetése* (Budapest: ELTE BTK, 2007).

Vályi András (1764–1801) földrajztudós *Magyar országnak leírása* című országleíró munkája aktualizálta Bél Mátyás művét.[34] Adatokat azonban nem minden esetben tudott közölni, mert a pontos számokat az adminisztráció titkolta. Ahogy Vályi idézi művének előszavában az adatok iránti kérelmére kapott választ:

> „Az első akadály ez: *Nem kell az Országnak titkait, és annak jó leírá-* [!] *fel fedezni; mert ezt a' szomszédok idővel, ha ellenségeink lesznek, torkunkra forraszthattyák.* Második akadály ez: *Nem kell a' Földes Uraknak neveiket és azoknak birtokaikat megküldeni a' Könyvszerzőnek, mert ezekből sokféle perlekedések támadhatnak.* Harmadik akadály ez: *Nem akarják sokan, hogy az Ország is tudgya mit birnak.* Sőt néhol más okokból is akadályoztattatott munkám; de a' mellyek, minthogy nem orvosolhatók, elő sem hozom."[35]

Vályi munkássága az egyik első írásos nyoma a statisztikai adatgyűjtés és a hatalom kapcsolatának. Az adatgyűjtő tevékenység, a tudományos és közélettel folytatott állandó hadakozása felőrölte a fiatalon elhunyt Vályi erejét.[36]

Schwartner Márton (1759–1823) a magyar prestatisztikai korszak legkiemelkedőbb alakja. Fő művében, a *Statstik des Königreichs Ungern* című kötetben több forrásból származó adatokat rendszerez. Forrásai közt megtaláljuk a jegyzőkönyveket, más szerzők monográfiáit, hírlapokat egyaránt.[37] Schwartner tehát még kizárólag másodlagos adatforrásokból dolgozik, azonban munkássága így is korszakának meghatározó alakjává teszi. Ő honosította meg a külföldön akkor elterjedő politikai aritmetika magyarországi alkalmazását, illetve ő az első, aki határozottan észrevette és rámutatott a statisztika és a hivatalos szervek kapcsolatára.

A fenti szerzők mellett a magyar statisztikatörténet természetesen számtalan további alkotót ismer és elismer. Négyük munkássága azonban a hazai prestatisztika korszakának egy-egy új, paradigmatikus fordulatát hozta.

---

34 Batizi László, *Vályi András élete és munkái* (Budapest: Sárkány, 1935).

35 Vályi András, „Előbeszéd", in *Magyar országnak leírása*, 2. köt. (Buda: Kir. Universitas, 1799).

36 Ágoston István, „Vályi András, az első magyar honismereti lexikon írója", *Honismeret* 18, 5–6. sz. (1990): 42–45.

37 Vért András, „Schwartner Márton", *Statisztikai Szemle*, 6. sz. (1952): 487–493.

Az Országos Statisztikai Hivatal előzményei és működése

Fényes Elek vitathatatlanul jelentős tudományos örökséget hagyott maga után; szakmai tevékenységéről már sokan, sokféleképpen írtak. A munkásságát ért kritikák ellenére több szempontból példaértékű a tevékenysége. Élete első felében megkerülhetetlen alapműveket létrehozó tudós, aki mellőzötten, elfeledetten és az újrakezdés lehetősége nélkül töltötte életének nagyobbik felét. A kortársakat ráadásul terhelte az a gondolat is, hogy mindez az ő hol passzív, hol aktív közreműködésükkel történhetett. Tevékenységének részletes ismertetése több szempontból is elkerülhetetlen része a hazai statisztikatörténetnek. Az első magyar hivatalos statisztikai szervezet vezetője és a leíró statisztikai irányzatot teljességre fejlesztő tudóstársadalom utolsó képviselője volt.

Szakmai tevékenysége mellett az életére vonatkozó szemérmes szembehunyás egészen elképesztő méreteket öltött a szakirodalomban. Életrajzírói eleinte nemhogy édesanyja nevében és testvéreinek számában nem tudtak megegyezni, de még pontos születési dátuma is kérdéses volt. Kéziratos munkái több magyar közgyűjteményben szétszórva találhatók. Összesen kevesebb, mint tíz fennmaradt levelét ismerjük, noha tudjuk, hogy Fényes aktív levelező volt.[38] Az életrajzi hiányosság mellett azt sem lehet elhallgatni, hogy rokonaira már életükben is inkább úgy hivatkoztak, például Fényes Károlyra, aki – bár főszolgabíró, de mégis inkább – „testvére Fényes Eleknek, az ismert történetírónak és statistikusnak".

Életét legteljesebben és a korabeli forrásokat legkritikusabban értelmezve Paládi-Kovács Attila 1976-os kismonográfiája mutatja be.[39] A kötet tudományos igényességének köszönhetően azóta is megkerülhetetlen a Fényes Elek-kutatásokban. Emellett a munka mellett Tyukodi Piroska 1940-es műve inkább csak az akkor még Magyar Nemzeti Múzeumban, jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban található öt Fényes Elek-levél szövegközlése miatt érdekes.[40] A szakirodalom és a Fényes-életrajz rövid összegzése pedig Szaszkóné Sin Aranka tollából jelent meg a Statisztikai Szemle 1998. márciusi számában.[41] Ez a tanulmány közli Fényes kéziratosan fennmaradt önéletrajzát is. Ezek mellett jelentős a szakirodalomban a Fényes egyes tudományterületeken kifejtett működését ismertető, elemző írások

38 Lencsés Ákos és Kristóf Ibolya, „Fényes Elek levelei", *Statisztikai Szemle* 95, 8–9. sz. (2017): 901–908.

39 Paládi-Kovács Attila, *Fényes Elek* (Budapest: Akadémiai K., 1976).

40 Tyukodi Piroska, *Fényes Elek* (Pécs: Dunántúl Ny., 1940).

41 Szaszkóné Sin Aranka, „Adalékok Fényes Elek pályájához", *Statisztikai Szemle* 76, 3. sz. (1998): 253–265.

sora is. A Fényes-szakirodalom legjelentősebb mennyisége mégis az egyes évfordulókra készült, nagyrészt a fenti művek kompilációjából, a forrásokat kevés kritikával kezelő, rövid életrajzok sokasága.[42]

Fényes Elek 1807. július 3-án született Csokajon (a mai Csokalyon). Apja, Fényes Antal föld-birtokos, fiát a debreceni református kollégiumban, 1822 és 1824 között Nagyváradon, a királyi akadémián, majd később Pozsonyban taníttatta. 1827-ben Fényes Elek jelen volt a pozsonyi országgyűlésen. Ez az esemény mondaszerűen öröklődött életrajzíróinál, és ez indította el a leíró statisztika irányába, mivel látta, hogy az ország ügyeiről döntő politikusoknak nincs tényleges ismerete az országról. Apja 1831-es halálakor a rá eső örökrészt testvérének adta el. A következő években hol újonnan vásárolt birtokain gazdálkodott, hol az ország közéletében vett részt, hol országos adatgyűjtéseivel foglalkozott. 1836-ban jelent meg az első kötete *Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományok mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben* című munkájának. A hatkötetes műnek nemcsak országos elismerést és az MTA nagyjutalmát köszönhette, hanem 1837-es levelező akadémiai tagságát is. (Ekkor Fényes még csak harminc éves!) A jelentős munka szinte azonnal második kiadást is megért, illetve 1842-ben megjelent három kötetben az összefoglalásnak szánt *Magyarország statistikája*, amely újra elnyerte szerzője számára az Akadémia nagyjutalmát. Ebben az időszakban Fényes aktív szerepet töltött be a hazai közéletben, és mindemellett folytatta egyrészt adatgyűjtő tevékenységét, illetve korábbi műveit a nagyközönség számára összefoglalva megjelentette 1847-ben *Magyarország leírását*.

1848. április 26-án Szemere Bertalan megbízta az Országos Statisztikai Hivatal megszervezésével, ami májusban hivatalosan is megalakult. A mintegy tucatnyi munkatárssal működő intézmény megszervezéséhez Fényes nagy energiával látott hozzá. Nemcsak könyvtár és térképtár létrehozását kezdeményezte, de a korábbi osztrák adatgyűjtések anyagát is bekérte a hivatal számára. A népességstatisztika mellett munkaerő-, ipar- és választási statisztikai adatgyűjtésekre dolgoztak ki terveket. Azonban a májusban alapított hivatal szeptemberben már feloszlott. A hivatal újraszervezésére 1849 júniusában történt még egy sikertelen kísérlet. Az adatgyűjtések végrehajtása és a nagyra törő tervek így nem valósulhattak meg. 1849 után Fényes-nek bujdosnia kellett, majd önkéntes jelentkezésekor rövid kivizsgálás után büntetlenül szabadulhatott.

42 Lencsés Ákos, „Fényes Elek: a statisztikus, az ember", in *Fényes Elektől az európai statisztikai rendszerekig* (Budapest: Magyar Statisztikai Társaság, 2016), 33–37.

Ekkor azonban Fényes élete lényegében zsákutcába jutott. Egyszerre érte a számára oly fontos kapcsolati háló szétszakadása, a közéleti szerepvállalás ellehetetlenülése és a tudományos világ elfordulása az általa képviselt leíró statisztikai irányzattól. 1851-ben még megjelentette *Magyarország geographiai szótárát*, a máig talán leggyakrabban hivatkozott művét. Utána azonban többszöri próbálkozásra sem sikerül visszazökkennie a rendes kerékvágásba. Álláskereséseit rendre elutasították vagy csak rövid ideig tartó, a tudományos élet szempontjából kevésbé jelentős feladatokat kapott.

Fényes ezek után nem jutott szerephez az akadémia statisztikai bizottságában sem, majd 1858-ban az Akadémia visszavonta rendes tagságát azzal az indokkal, hogy nem tartotta meg székfoglalóját. Akkoriban az MTA tagsága a francia akadémiához hasonlóan korlátozva volt: szigorúan 42 tagja lehetett a társaságnak. Szaszkóné Sin Aranka helyesen mutat rá arra, hogy Fényes tagságának visszavonását nem csak az új tag (Hunfalvy János) bejuttatásának szándéka vezérelte. Egyszerűen Fényes, a közéletből kiszorított, rendes tudományos publikációk helyett napilapcikkeket író, állandó lakhellyel és állással nem rendelkező, a tudományos világ túlhaladott nézeteit képviselő személye nem volt kívánatos a reprezentatív társaságban. A levelező taggá történő visszaminősítést tíz évvel később újabb csapások követték. Az 1867-es hivatali alapításkor nem Fényest nevezték ki a hivatal élére. Keleti visszaemlékezése szerint életének egyik legkínosabb pillanata volt, amikor az idős Fényes Elek meglátogatta hivatalában és szemére vetette, hogy elfoglalta az őt megillető helyet. Néhány évvel később a székesfővárosi statisztikai hivatal vezetésére benyújtott pályázatát is elutasították a fiatal Kőrösy ellenében. Ekkor még napidíjasnak is jelentkezett a fővárosi hivatalhoz. Az idős Fényes Elek addigra már egyértelműen a szegénységbe süllyedt, támogatásra szoruló tudósok közé tartozott. A hivatalok, egyesületek igyekeztek kisebb munkákkal megbízni és segélyeket kiutalni számára. Végül 1876. július 23-án, néhány hónappal a budapesti statisztikai kongresszus előtt hunyt el.

Fényes Elek tehát fiatalkorában, joghallgatóként szembesült azzal, hogy az országgyűlési követek meglehetősen tájékozatlanok az ország állapotát illetően. Ennek hatására döntött úgy, hogy megírja országismertető munkáját, amely minden egyes magyar település adatait közli. Ennek az összeállításnak indítóoka tisztán politikai: az országgyűlés tájékoztatása az őket érintő kérdésekben, hogy a szükséges reformokhoz minél pontosabban lássák Magyarország helyzetét, a szükséges adatok rendelkezésre álljanak. Fényes állami támogatás nélkül, saját erejéből és saját anyagi javait használva végezte az adatgyűjtést. Céljait nem kizárólag statisztikai köteteivel, hanem a közéletben való aktív szerepvállalással igyekezett elérni.

Fényes első kötetében 19 000 település demográfiai és gazdasági adatait közli. Munkájának indítóoka elsősorban politikai természetű: a döntéshozóknak kívánt segítséget nyújtani számszerű adatok segítségével.

Fényes az első, aki összeállította Magyarország nemzetiségi és felekezeti megoszlását, amely a korban égető politikai kérdés volt. Ismertette a munkaügyi adatokat, a foglalkozási ágak megoszlását is. Emellett a külkereskedelmi forgalom adataiból megállapította azt is, hogy Magyarország gazdasága jelentősen ki van szolgáltatva Ausztriának, hiszen a nyersanyag-feldolgozás túlnyomó része ott történt.

Utolsó jelentős műve, *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leiratik*, 1851-ben jelent meg. A településsoros adatokat tartalmazó munka ma fontos forrás a történeti statisztika számára, több hasonmás kiadása is megjelent. Azonban Fényes Elek számára a korban már nem hozta meg a kellő elismerést, és nem vezette vissza szerzőjét a tudományos és közéletbe. 1849-ig lényegében Fényes Elek személye képviselte az intézményesített statisztikát. Emellett éppen ebben a korban kezdett kialakulni a leíró jellegű statisztika mellett és helyett a következtető jellegű statisztika. Fényes háttérbe szorulásával és a tudomány változásával elkerülhetetlenné vált a hazai statisztikai intézményrendszer kialakítása.

A szakirodalomban vegyesnek mondható Fényes Elek munkásságának megítélése. Az általa feldolgozott anyag magán hordozza az „egyszemélyes hivatal" jellemzőit. Az egy kötetben megjelent adatok jelentős időbeli különbséget mutathatnak anélkül, hogy a szerző ezt feltüntetné, az adatgyűjtés módszertana sincs szabályozva és rögzítve, illetve a kötetekből hiányzik a kialakult, következetes adatközlések rendszere. Ezek a jellemzők mind annak tudhatók be, hogy Fényes Elek egy személyben végezte egy teljes hivatal tevékenységét. Az őt méltatók helyesen látják, hogy ezzel a munkával maradandót és hiánypótlót alkotott. Jelen kutatás szempontjából pedig leszögezhetjük, hogy Fényes Elek tevékenysége – mint a magyar statisztika első igazán jelentős korszakának meghatározó tényezője – magában hordozza az utána következő időszak legfontosabb fejlesztési irányait. Az MTA Statisztikai Bizottság épp a következő területeken igyekezett előrelépni: a módszertan rögzítése, rendszeres adatközlések megjelentetése, egyszemélyes munkafolyamat-kezelés helyett szakmai közösségek döntéshozatala.

Az MTA Statisztikai Bizottság kezdeti időszaka (1860–1872)

A magyar statisztika Központi Statisztikai Hivatal alapítása előtti időszakának egyik meghatározó szereplője volt az MTA Statisztikai Bizottsága. A bizottság 1860 és 1872 közötti működését az MTA Könyvtárában fennmaradt jelentéseiből, illetve a korabeli bizottsági kiadványokból ismerhetjük meg, amelyek rávilágítanak egyrészt a korabeli kiadvány- és tájékoztatáspolitikára, másrészt a félhivatalos statisztikai szervezet működési nehézségeire.

A statisztika akadémián történő térfoglalását jelzi a 19. század második felében, hogy több statisztikai tevékenységet is végző kutatót rendes vagy levelező tagnak választottak. Ide sorolható Barsi József, Fényes Elek, Galgóczy Károly, Hunfalvy János, Kautz Gyula, Keleti Károly, Konek Sándor, Kőrösy József és Weninger Vince.

Fényes Elek rövid életű, 1848-as hivatala után nem tudott új hivatalos statisztikai szervezet alakulni Magyarországon. Ennek hiányában ebben az időszakban jött létre az akadémián belül a statisztikai bizottság. A bizottság tizenkét éven keresztül próbálta ellátni azokat a funkciókat, amelyeket egy hivatalos állami szervnek lett volna feladata betölteni. A statisztikai bizottság felállítását Csengery Antal indítványozta az akadémián 1860. május 7-én. A bizottság elnöke Dessewffy Emil, alelnöke Korizmics László, jegyzője pedig Hunfalvy János lett. A bizottság első tagjai Csengery Antal, Galgóczy Károly, Kautz Gyula, Konek Sándor, Lónyay Menyhért és Weninger Vince voltak.[43]

Első bizottsági ülésen, június 9-én a bizottság tagjai megállapodtak a másodlagos adatforrások megkéréséről. Az ülésen döntés született arról, hogy felkérik a bécsi hivatalt a Magyarországra vonatkozó anyakönyvi kivonatok átadására, továbbá felkérik az egyházakat a népmozgalmi adatok közreadására, valamint az iskolákat és biztosító intézeteket, iparegyesületeket, takarékpénztárakat, kamarákat az üzleti kimutatások és hivatalos jelentések elküldésére.

A bizottság első feladatának a bécsi hivatal adataihoz való hozzáférés problémájának a megoldását tekintette. Az osztrák hivatalt a fentiek szerint először a magyarországi anyakönyvi kivonatok adatai iránti kérelemmel keresték meg. A statisztikai bizottság első nagy önálló kezdeményezése egy önkéntes alapú népszámlálás megszervezése és kísérleti lebonyolítása

43 *Fráter Jánosné, A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai 1854-1949* (Budapest: MTA Könyvtára, 1974).

volt. A világviszonylatban is egyedülálló vállalkozást azért tartották szükségesnek, hogy az 1857. évi birodalmi népszámlálás torzított adatait ellensúlyozzák a saját adatgyűjtésből származó eredményekkel. A népszámlálás javaslatát a bizottság második ülésén, 1860. augusztus 26-án vetette fel Konek Sándor, akinek indoklása szerint a „kormány organumai által 1857-ben végre-hajtott népszámlálás több tekintetben igen hiányosnak látszik."[44] A népszámlálás kérdőívét és a kísérőlevelet 1860. november 7-én tervezték meg.[45]

Az önkéntes népszámlálás koncepciója szerint az egyházak képviselőinek kellett volna 1861. március 31-én az egyes települések adatait összeírni. Az elkészített kérdőíveken népmozgalmi, anyanyelvi és felekezeti adatok szerepeltek. A teljes kitöltési útmutató mindössze négy bekezdésből állt, mégis ez tekinthető egy új korszaknak a magyar statisztikában: amikor egy szervezet nemcsak az adatfelvétel eredményét publikálja, hanem az adatgyűjtés módszertanát és kérdőívét is. A kérdőíven hét felekezeti lehetőséget (róm. kath, görög kath., görög nem egyesült, ágostai, helvét, unitárius, izraelita) lehetett bejelölni. Az elképzelés szerint az izraelita népességre vonatkozó adatokat is a keresztény egyházak képviselőinek kellett volna kitölteni. Az összeírás fő célja Magyarország nemzetiségi és felekezeti összetételének megállapítása volt. Ennek következtében nem vettek fel kor és nem szerinti adatokat. A kérdőíveken csak az öt főfelekezet anyanyelvi adatait kellett szerepeltetni.[46] A statisztikai bizottság kezdetben nagy lelkesedéssel látott a népszámlálás megszervezéséhez:

> *„Mi veszteség háramlik a bizottmányra, mi a lelkész urakra, ha, mit hinni nem akarunk, teljes mértékben nem érünk is célt? Hiszen az egész költség, mibe eddig e kísérlet került, 100 forintra sem rúg; mit vesztenek a lelkész urak, azt a néhány órát, mit a táblázatok kitöltésére szánnak? Mily véghetetlenül parányi ezen áldozat ama nagyszerű eredményhez, melyre az könynyen vezethet, sőt akarjuk remélni, fog is vezetni."*[47]

A beérkezett kérdőívek feldolgozására 1861. június 15-én felkérték a bizottság tagjait, valamint Tormay Károlyt és Linzbauer Ferencet. Október 3-án Konek Sándor és Weninger Vince elkészültek a maguk részével. A harminckét különböző helyről beérkezett kérdőívek alapján megállapí-

44 Bokor Gusztáv, *A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szerkezete* (Budapest: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1896). p. 11.

45 „A statistikai bizottság jegyzőkönyveinek kivonata", *Statistikai Közlemények* 1861, 2. sz.: 292–295.

46 Thirring Gusztáv, *Akadémiánk és a hazai statisztika* (Budapest: MTA, 1927).

47 Thirring Gusztáv, *Akadémiánk és a hazai statisztika* (Budapest: MTA, 1927). p. 57.

tották, hogy a kitöltés nem egységes, sok a bizonytalanság és több kérdőív hiányos. Hunfalvy 1862. június 5-én bejelentette a hiányosságokat, ismertette, hogy sok helyről egyáltalán nem kaptak visszajelzést, valamint tájékoztatta arról a bizottságot, hogy tagságuk nem elegendő a már beérkezett ívek feldolgozására. Összegzésként kijelenti, hogy „Így tehát a kitűzött célt elérni lehetetlen."[48] A bizottság mindössze néhány egyházmegye adatát tudta feldolgozni és publikálni.

A sikertelen népszámlálás hatására a bizottság tagjai belátták, hogy közigazgatási szervezeteken kívüli, önkéntes adatgyűjtésre és -szolgáltatásra nem lehet országos felméréseket alapozni. A bizottság kényszerűségből azonban továbbra is hivatalos források és hivatali tekintély nélkül igyekezett tevékenykedni. Hunfalvy a kialakult helyzetet a következőképpen jellemzi:

> *„Az Akadémia statisztikai bizottsága ezért munkálkodásában nem követhet bizonyos rendszert, hanem a körülményekhez kénytelen alkalmazkodni és csak azon adatokat dolgozhatja fel, melyek történetesen rendelkezése alá bocsáttatnak."* [49]

A sikertelen népszámlálási kísérlet után a bizottság tagjai belátták, hogy nem láthatják el egy hivatalos szervezet funkcióját. A helyzet orvoslására többször sürgették a magyar statisztikai hivatal megalapítását. Már 1863. február 5-én albizottságot állítottak fel, majd március 30-án elküldték a helytartótanácshoz, hogy a statisztikai hivatal felállítását sürgessék. Választ november 30-án kapnak, amelyben a helytartótanács csak azt közölte, hogy bizottságot állítanak fel, amely elkészíti a szervezeti javaslatot. Tényleges intézkedés azonban nem történt.

A Bizottság állásfoglalását az alábbi kérvényben fogalmazták meg:

> *„Mindezeknél fogva a M. Tudom. Akademia a kebelében működő statisztikai bizottság előterjesztése folytán arra bátorkodik a nm. m. kir. Hlttó tanácsot fölkérni: méltóztassék kebelében egy külön statisztikai hivatalosztályt fölállítani, mely a nm. m. kir. Hlttó tanács egyes osztályaihoz érkező statisztikai kimutatások és mindenféle statisztikai adatokat egybeállítsa, megrostálja, kitisztázza, a hiányokat kiegészítse, a rendszeres adatgyűjtést kormányi tekintélylyel eszközölje, vezérelje, ellenőrizze, s az ekkép begyűlt,*

48 „A statistikai bizottság jegyzőkönyveinek kivonata", *Statistikai Közlemények*, 2. sz. (1862): 277–278.

49 Thirring Gusztáv, *Akadémiánk és a hazai statisztika* (Budapest: MTA, 1927). p. 62.

megrostált, kiegészített és kiigazított adatokat más államok efféle statisztikai hivatalainak példájára közzétegye s ekkép a tudományos feldolgozásra való anyagot szolgáltassa." [50]

A statisztikai bizottságnak nem sikerült minden célját elérnie, országos hatáskörű adatgyűjtések lebonyolításában csak részsikereket tudhatott magáénak. A bizottság azonban úttörő feladatokat látott el a társadalom statisztikai tájékoztatásában. Az elért eredményeket rendszeresen közzétették a bizottság kiadványában, a *Statistikai közlemények*ben. A *Statistikai közlemények* első kötete már 1861-ban megjelent, és így ez a kiadánysorozat tekinthető az első rendszeres magyar nyelvű statisztikai adatközlésnek. A közleményekben megjelent adatkörök azonban az adatgyűjtések hiányai miatt még nem következetesek. A tervek szerint 1000 példányban jelent meg egy-egy kiadvány. A több címváltozást megélt sorozat szerkesztését 1869-ig Hunfalvy János, majd az ő szembetegsége miatt Keleti Károly végezte. A sorozatban igyekeztek egységes koncepciót létrehozni, azonban a szerkezet ki volt szolgáltatva az adatgyűjtések esetlegességeinek. Azt publikálták, amit sikerült begyűjteni. Egységes, rendszeres időközönként ismételt adatgyűjtésről még nem lehet beszélni.[51]

Dányi Dezső összefoglaló tanulmányában mindössze egyetlen bekezdést szentel a bizottság tevékenységének.[52] Bár újabban többször is igyekeztek felhívni a figyelmet a bizottság működésének fontosságára, a szakirodalom túlnyomó része nem veszi komolyan figyelembe az MTA kezdeti statisztikai szervezetét. Ennek oka talán a megvalósult adatgyűjtések és –közlések csekély voltában keresendő. Azonban az akadémiai kézirattárban található állomány egyértelműen rámutat arra, hogy a bizottság maga is tisztában volt azzal, hogy tevékenysége messze áll az ideális állapottól, és már működésének kezdetén szerette volna a hivatalos statisztikai szolgálat megindítását. A bizottság tevékenységére vonatkozó elsődleges források egy részét Lencsés és Rózsa publikálta[53], azonban további iratok még új részleteit tárhatják fel a bizottság tevékenységének.

---

50 Bokor Gusztáv, *A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szerkezete* (Budapest: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1896) p.16.

51 Lencsés Ákos és Rózsa Dávid, „Iratok az MTA Statisztikai Bizottságának első évtizedéből", *Statisztikai Szemle* 90, 2–3. sz. (2012): 188–205.

52 Dányi Dezső, „Statisztika a kiegyezés előtt", in *Tanulmányok a magyar statisz tikai szolgálat történetéből*, szerk. Dányi Dezső és Nyitrai Ferencné (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1998), 1–30.

53 Lencsés Ákos és Rózsa Dávid, „Iratok az MTA Statisztikai Bizottságának első évtizedéből".

Ausztriában először 1810-ben merült fel statisztikai hivatal létrehozásának a gondolata. Szervezési nehézségek miatt csak 1829-ben, hagyták jóvá az előterjesztést, amelynek köszönhetően megalakult a bécsi székhelyű osztrák statisztikai hivatal. A szervezetnek a működése több hátránnyal is járt a magyar értelmiségi réteg számára, amely kényszermegoldásokra volt utalva, ha szeretett volna pontos adatokhoz jutni Magyarország viszonyait illetően. A bécsi hivatal kezdeti időszakában minden adatot bizalmasan kezelt, az egyes jelentéseket hat példányban készítették el. Az első nyilvános kiadvány kiadási időpontja 1841 [!] A hivatal ráadásul 1848-ig csak korlátozottan gyűjtött adatokat Magyarországra vonatkozóan.[54]

A hivatalos statisztikai szervezet létrehozása után az MTA bizottság létjogosultsága megszűnt. Nevében is átalakult, és a későbbiekben a közgazdaság-tudomány akadémiai szervezetévé vált Nemzetgazdasági Bizottság néven. A *Statistikai közlemények* megjelent kötetei így nemcsak a hazai statisztikai irodalom kiemelkedő történeti forrásai, hanem a jogelődjének is tekinthetők.

A bizottság működésének azonban így is sokat köszönhet a hazai statisztika: az elsők között rendszeresítették a publikált kérdőívek használatát az adatfelvételeknél, megindították az első statisztikai kiadványsorozatot, illetve talán első alkalommal történt transzparens módon, szakmai bizottság által egy-egy statisztikai kérdés megvitatása.[55]

A Központi Statisztikai Hivatal

A KSH 150 éves története során több szerkezeti és feladatkörbeli változáson esett át. A második világháború utáni évtizedekben a hivatal működését erős központi befolyásolás jellemezte, ugyanakkor a KSH elnöki posztja komoly politikai rangot jelentett. Az 1990-es években indult meg a KSH területi átszervezése, valamint az áttérés a horizontális munkamegosztásra és a kompetencia alapú működési rend alkalmazására.

A Statisztikai Hivatal megalapítása (1867)

A politikai változások másodszor 1867-ben tették lehetővé, hogy Magyarországon önálló statisztikai hivatal jöjjön létre. Az Andrássy-minisztériumnak egyik első dolga volt, hogy a Földmívelés-, ipar- és kereskedelmi

54 Bokor Gusztáv, *A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szerkezete* (Budapest: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1896).

55 Fráter Jánosné, *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai 1854–1949* (Budapest: MTA Könyvtá-ra, 1974).

minisztérium szervezetén belül létrehozza a Statisztikai Hivatalt, amely 1871-től önállóan, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatalként folytatta tevékenységét. Az új hivatal megszervezésével és vezetésével Keleti Károlyt bízták meg, aki korábban már az MTA Statisztikai Bizottságában is fontos szerepet töltött be.[56]

Az 1867. február 20-án hivatalba lépett Andrássy-kormány földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztere, Gorove István ugyanezen év májusában felkérte Keleti Károlyt, hogy szervezze meg az önálló magyar statisztikai szolgálatot. A miniszter elképzelése szerint az új szakosztálynak még 1867 folyamán le kellett volna bonyolítania egy népszámlálást. Keleti rövidesen előállt *Irányelvek egyúttal javaslat a népszámlálás ügyében* címet viselő tervezetével, amelyet a nyár folyamán megtárgyalt a hivatal mellett önálló szakmai testületként létrehozott Országos Statisztikai Tanács. Mivel kiderült, hogy az előkészületekre sokkal több időt kell szánni, a népszámlálást előbb 1868 végére, majd 1868-ban 1869 végére halasztották.

Keleti a következőképpen ír az új hivatal feladatáról:

> *„A gyűjtött adatok földolgozásában is kétrendbeli kötelességet vállal a központi statisztikai hivatal. Egyik a kormány egyes ágai, illetőleg az egyes miniszteriumok által kívánt tények ismertetése a közigazgatási szükség szerint földolgozott adatok összeállítása által; másik a közönség fölvilágosítása és oktatása a gyűjtött és tudományilag földolgozott adatok közlése által."*[57]

A hivatal a minisztérium egyik osztályából 1871-ben vált önálló intézménnyé. A hivatal önállódásának legfőbb okai – több más szempont mellett – a népszámlálások és a mezőgazdasági összeírások lebonyolítása voltak. Ezek a nagyszabású adatgyűjtések megkövetelik az önálló szervezetet, saját infrastruktúrát és anyagi erőforrásokat. A magyar statisztikatörténet több korábbi példája mutatta, hogy ezek nélkül csak kétséges, kísérleti jellegű adatfelvételek születnek.

A hivatal vezetését minden esetben statisztikus látta el kezdetben igazgatói, majd az 1920-es évektől elnöki rangban. A hivatal vezetői eleinte hosszabb időszakban gyakorolhattak hatást a hivatal működésére, sok esetben azonban a drasztikusan lecsökkent hivatali idő akkor sem engedett lényegi változtatást a hivatal tevékenységében, ha arra szándék lett volna.

---

56 Kovacsics József, „Keleti Károly a tudós és közgazdász", *Statisztikai Szemle* 61, 10. sz. (1983): 1070–1075.

57 Keleti Károly, *Emlékirat egyúttal javaslat Magyarország hivatalos statistikájának szervezése tárgyában* (Pest: Athenaeum, 1869).

Az alábbi, korszakokra tagolt, rövid hivataltörténeti ismertetésben azokat a hivatali vezetőket mutatjuk be röviden, akik valamilyen szempontból meghatározó szerepet töltöttek be az intézmény életében.

1. táblázat. A Központi Statisztikai Hivatal vezetői[58]

igazgató/elnök	hivatali idő	elnök	hivatali idő
Keleti Károly	(1867–1892)	Péter György	(1948–1969)
Jekelfalussy József	(1892–1901)	Huszár István	(1969–1973)
Vargha Gyula	(1901–1914)	Bálint József	(1973–1979)
Hajdú László	(1914)	Nyitrai Ferencné	(1979–1989)
Buday László	(1914–1920)	Hoós János	(1989–1990)
Szabóky Alajos	(1920–1924)	Vukovich György	(1990–1995)
Kovács Alajos	(1924–1936)	Katona Tamás	(1995–1998)
Konkoly-Thege Gyula	(1936–1939)	Mellár Tamás	(1998–2003)
Dobrovits Sándor	(1939–1945)	Pukli Péter	(2003–2009)
Zentay Dezső	(1945)	Belyó Pál	(2009–2010)
Elekes Dezső	(1946–1948)	Vukovich Gabriella	(2010–)

A Központi Statisztikai Hivatal 1867 és 1918 közötti tevékenysége

A hivatal adatgyűjtéseit a létszámkeret és a szervezeti nehézségek miatt az első években nem kizárólag saját adatgyűjtésből, hanem más társulatok, intézetek bevonásával végezte. Ez az állapot nem sokban jelentett előrelépést az MTA Statisztikai Bizottsághoz képest. A lényeges áttörést a statisztika törvényi szabályozása jelentette – az első statisztikai törvény azonban csak 1874-ben látott napvilágot. A tervezett adatgyűjtések így késve indulhattak el, és az elkészült kezdeti munkák nem fedik minden esetben a statisztika iránt támasztott igényeket.

A hivatal első időszakában igyekezett társadalom- és gazdaságstatisztikai adatgyűjtéseket egyaránt végrehajtani. Legelőször a népesedés és népmozgalom, illetve a mezőgazdaság terüle-tén ért el jelentős eredményeket.

58 Nemes Erzsébet, szerk., *A Statisztikai Hivatal vezetői* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár, é. n.).

A kiadványpolitikát ebben az időszakban befolyásolta a kialakulatlan törvényi szabályozás és a rendelkezésre álló források szűkössége. A statisztikai évkönyvek első három kötete után csak füzetes jelleggel kezdték kiadni az évkönyvet. Ennek az oka nemcsak az adatközlések meggyorsítása, hanem a korábbi évkönyvek egyes fejezeteinek eltérő tárgyévének egységesítése is.[59] A füzetes jelleggel elérték, hogy csak az azonos tárgyévű füzeteket kellett egybekötni. Így előfordulhatott azonban, hogy egy-egy témakörben már megjelent az 1880. évi füzet, más témakörnél viszont csak az 1878. évi füzetnél tartottak. A kezdeti éveknél az évkönyv jótékonyan hallgatott a tárgyévről, és azt nem tüntette fel a címlapon. Nem is tehette volna, hiszen egy-egy témakörnél eltérő tárgyéveket közölt. A füzetes kiadás több előnye mellett mégis meglehetősen megnehezíti a statisztikai évkönyvek számon tartását: nem ritka, hogy a könyvtári példányok több füzetben eltérnek egymástól, illetve a bibliográfiai adatok sem minden esetben összeegyeztethetők.

Keleti az első statisztikai évkönyv előszavában leplezetlenül ír az adatgyűjtési problémákról:

> *„Azon törvényhatóságokhoz kell anyagért folyamodni, a mely hatóságok saját autonom belügyeiken kívül a kormány összes intézkedéseit végrehajtják. Mely sorban jöhetnek itt a statistikai míveletek, könnyen érthető, s noha némely törényhatóság nem menthető is fel az érdektelenség vádja alól, sok a legjobb akarattal sem nyújthatja kellő időben a kívánt adatokat; sok nem képes azokat úgy összeállítani, hogy itt használhatók legyenek."*[60]

1918-ig azonban – nagyrészt az 1897. évi második statisztikai törvénynek köszönhetően – több területen kialakult és állandósult a hivatal adatgyűjtési gyakorlata. 1918-ig a statisztikai hivatalnak sikerült megbízható adatgyűjtő és –feldolgozó rendszert kialakítania, illetve jelentős eredményeket ért el a magyar statisztikai rendszer centralizálásában.

Jól látjuk, hogy a hivatal kezdeti éveiben a nagyobb hazai adatgyűjtések kidolgozására és végrehajtására összpontosított. Ezzel párhuzamosan azonban már alakulásától kezdve aktívan bekapcsolódott a nemzetközi szakmai életbe. Keleti Károly már 1869-ben hivatalos küldöttként részt vett a hágai statisztikai kongresszuson. Ezen az ülésen bízták meg a magyar statisztikai hivatalt a szőlészeti statisztika nemzetközi módszertanának kidolgo-

59 „Előszó", in *Magyar statistikai évkönyv* (Budapest: Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal, 1876).

60 Keleti Károly, „Előszó", in *Magyar statistikai évkönyv* (Budapest: Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal, 1874).

zásával.[61] Bár a Keleti által kidolgozott statisztikai módszertant végül csak Magyarországon alkalmazták[62], a rangos nemzetközi megbízások újabb segítséget jelenthettek Keletinek, hogy a hivatalt önállóvá nyilvánítsák 1871-ben. A nemzetközi vérkeringésbe történő bekapcsolódás olyan jól sikerült, hogy az 1876-os, kilencedik statisztikai kongresszust Budapesten rendezték 442 résztvevővel.[63]

A Központi Statisztikai Hivatal 1918 és 1945 közötti tevékenysége

A hivatal két világháború közötti tevékenységét jellemzi a gyűjtött adatkörök csökkenése, az új adatkörök felvételének lassúsága. Ezt a tendenciát az 1929. évi harmadik statisztikai törvény sem tudta teljesen orvosolni. A legfontosabb adatgyűjtést, a népszámlálásokat megtartotta a hivatal, de az 1895. évi mezőgazdasági összeírás folytatására az eredetileg tervezett időponthoz képest csak egy évtizedes csúszással, 1935-ben került sor.[64] Az adatgyűjtési problémák és az összeírások megszervezésének elhúzódása elsősorban nem szakmai, hanem pénzügyi okokra vezethető vissza. Az első világháborút követően a statisztikai hivatal pénzügyi és emberierőforrásai is jelentősen csökkentek. Az országos összeírásokat és adatgyűjtéseket nehezítette az ország megváltozott területe: új közigazgatási beosztás alapján kellett szervezni a munkafolyamatokat. Az új helyzet nem csak az adatfelvételt, de az adatfeldolgozást is nehezítette. Az 1920. évi népszámlálás esetén például több felosztás szerint kellett feldolgozni és publikálni az adatokat: a korábbi népszámlálással történő összehasonlíthatóság miatt az 1910. évi közigazgatási felosztás szerint, illetve az akkor érvényben lévő 1920. évi közigazgatási felosztás alapján is.

A két világháború között ugyanakkor a megmaradt (elsősorban gazdasági) adatgyűjtéseket folyamatosan megreformálták. Így jelentős eredményeket sikerült elérni a külkereskedelmi statisztikában, illetve a Magyarországon akkoriban önállóvá váló árstatisztikában.[65] Az iparstatisztikában is igyekez-

61 Rózsa Dávid, „Hágától Washingtonig – A magyar hivatalos statisztika kapcsolata a nemzetközi szervezetekkel a kezdetektől 1947-ig", *Statisztikai Szemle* 95, 11–12. sz. (2017): 1067–1081.

62 Keleti Károly, *Magyarország szőlőszeti statistikája,* 1860–1873 (Budapest: Athenaeum, 1875).

63 Rózsa, „Hágától Washingtonig – A magyar hivatalos statisztika kapcsolata a nemzetközi szervezetekkel a kezdetektől 1947-ig".

64 Révfalvi Miklós, „A magyar statisztikai szolgálat a két világháború között (1918–1944)", in *Tanulmányok a magyar statisztikai szolgálat történetéből*, Dányi Dezső és Nyitrai Ferencné (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1998), 97–150.

65 Révfalvi.

tek a statisztikusok újításokat bevezetni, azonban a pénzhiány és a szervezési nehézségek miatt ezen a területen nem sikerült maradéktalanul megújítani az adatgyűjtéseket.

A statisztikai hivatal munkatársai hamar felismerték, hogy a szakmai munka legnagyobb nehézsége nemcsak a pénzhiány, hanem a szervezésbeli hiányosságok is. Igyekeztek a tőlük telhetően fellépni a probléma ellen: 1922-ben megalapították a Magyar Statisztikai Társaságot, 1923-ban megjelent a *Magyar Statisztikai Szemle* első évfolyama, illetve a hazai statisztikusok aktívan részt vettek a nemzetközi statisztikai rendezvényeken is.[66] Éppen a jelentős nemzetközi aktivitásnak is köszönhető, hogy hosszas késéssel, de sikeresen megvalósult az 1935. évi mezőgazdasági összeírás.

A szervezésbeli nehézségek ellenére időben lebonyolították a népszámlálásokat. Az 1930-as évek második felétől újabb kérdés jelentett újabb feladatot a hazai statisztikusoknak: a visszacsatolt területek felmérése a KSH módszertana szerint. Az újonnan Magyarországhoz kerülő területeknél természetesen csak ritkán álltak rendelkezésre a szomszédos államok megbízható statisztikái. Emellett több összeírás esetén szükséges volt a visszakerülő területek hazai módszertan szerinti felmérése. Így került sor például az 1941. évi népszámlálás „megismétlésére" kisebb területeken és későbbi időpontokban. A teljeskörű adatfeldolgozást a második világháború lehetetlenné tette, így a népszámlálás bizonyos adatait csak az 1980-as években publikálták.[67]

A Központi Statisztikai Hivatal 1945 és 1989 közötti tevékenysége

A második világháború során a KSH épülete is találatot kapott. A hivatalt ideiglenesen egy iskolaépületben helyezték el, hogy hozzá tudjon látni legfontosabb feladatához: a háborús károk felméréséhez.[68]

1946 után a KSH felsőbb utasításra az 1941. évi népszámlálás kérdőíveit használta fel arra, hogy listát készítsen a magukat német nemzetiségűnek valló állampolgárokról. A listát a kormányzat a németek kitelepítéséhez használta fel. A KSH munkatársai igyekeztek ellenállni, illetve késleltetni a lista összeállítását, azonban figyelmeztetésként több statisztikust is bör-

66 Rózsa, „Hágától Washingtonig – A magyar hivatalos statisztika kapcsolata a nemzetközi szervezetekkel a kezdetektől 1947-ig".

67 Rózsa Gábor, „A hivatalos magyar népszámlálások és más nagy népesség-összeírások, 1870–2016. 1. rész", *Statisztikai Szemle* 95, 11–12. sz. (2017): 1159–1180.

68 *Évfordulók a statisztika történetéből* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1994).

tönbüntetésre ítéltek.[69] A lista elkészítése és felhasználása Kovács Alajos zsidókra vonatkozó népszámlálási adat-összeállításaival együtt alapjaiban rengette meg a lakosság bizalmát a népszámlálások és az egyedi adatok biztonságos kezelését illetően. Ezzel párhuzamosan a kitelepítések a KSH munkatársai közül is sokakat érintettek.[70]

1948-ban Péter Györgyöt nevezték ki a KSH élére. Péter hatalomra kerülése után gyors generációváltást hajtott végre a hivatal törzsgárdájában, és bevezette a szocialista szellemiségű statisztikát. Bár Péter György szocialista eszmeiséget valósított meg a hivatalban, szerepe igen fontos volt a KSH életében.[71] A szocializmus kezdeti időszakában a KSH számára kizárólag adatközléseket engedtek meg, az ötvenes években azonban a hatalmi réteg is belátta, hogy ennél mélyebb tevékenységre, tényfeltáró munkára van szükség. Andorka Rudolf visszaemlékezése jól jellemzi ezt a korszakot a KSH szempontjából:

> „[Péter György] *nagyon hamar, már valamikor 1954 körül rájött arra, és meg is írta, el is mondta, hogy ez a rendszer, ami Magyarországon akkor létezett, működésképtelen. A központi tervgazdálkodás gazdasági csődhöz fog vezetni. Ennek következtében az egész KSH-ban egy, az adott korszak korlátai közt még megengedett, de kritikus légkör uralkodott. Mindig arra törekedtünk, hogy megpróbáljuk a valóságot feltárni és bemutatni.*"[72]

A közvélekedéssel ellentétben az ötvenes évek és az azt követő időszak egyáltalán nem az adatok meghamisításáról szólt. Adathamisítások helyett inkább az adatokhoz való hozzáférést korlátozták, illetve egyes témák kutatását nem engedélyezték. A jelentések általában 5-100 névre szóló példányban készültek. Ezekben olyan témákat is elemeztek, amelyek a széles nagyközönség számára nem léteztek. Ilyen volt például az 1956-os eseményekről készült titkos statisztikai jelentés vagy a feleslegesen gyártott termékek statisztikája.[73]

---

69 Czibulka Zoltán, Heinz Ervin és Lakatos Miklós, szerk., *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2004).

70 Balás Judit, „Laky Dezső", in *Magyar közgazdászok a két világháború között* (Budapest: Akadémiai K., 1994), 198–228.

71 Dányi Dezső és Nyitrai Ferencné, szerk., *Tanulmányok a magyar statisztikai szolgálat történetéből* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1998).

72 „»...megtanítottak arra, hogy tanulni és dolgozni kell«. 1. : Javorniczky István beszélgetése Andorka Rudolf-fal", *Századvég* 39, 11. sz. (2006): 167–207.

73 Ferge Zsuzsa, „Az »Adatok és adalékok« kötet 50 év távlatából" (150 éves az MTA Statisztikai Bizottsága, Budapest, 2010). *Kézirat*

Péter György a KSH-t igyekezett szakmailag művelt, hozzáértő emberekkel megtölteni, hogy az intézmény ne csak adatgyűjtéssel, hanem azok elemzésével is foglalkozzon. A KSH elnöki posztja az ő tevékenységének köszönhetően is fontos politikai szerepkört és államtitkári rangot jelentett. 1969-ben eltávolították a hivatal vezetéséből. Hivatali tevékenységén túl Péternek jelentős szerepe volt a magyar közgazdaság-politika megreformálásában is.

Péter utódja, Huszár István folytatta elődje munkásságát, és igyekezett a korábbi elvek szerint vezetni a hivatalt. A következő elnök, Bálint József 1973-tól azonban már minden területen a hatalom kiszolgálását tekintette a legfontosabbnak. Neki köszönhető az, hogy az adatok nagy része nem jelenhetett meg, a szöveges elemzések csak belső használatra készültek. Bálint utódja, Nyitrai Ferencné 1979-től szakmailag felkészültebben igazgatta a hivatalt, azonban kedvezőtlen adatok közlését ő sem engedélyezte.

A korszak adatközlési viszonyait jól illusztrálja az 1971. évi külkereskedelmi statisztikai évkönyv. Ennek nyilvános használatra szánt változata 101 oldalas, belső használatra készített 312 példánya pedig 727 oldalas. A korban a KSH kiadványainak létezett nyilvános és nem nyilvános címjegyzéke.

A korszak fontos eseménye volt a KSH területi szerveinek létrehozása. Erre kísérletek már korábban is történtek, azonban a hivatal keretein belül működő, egységes területi hálózat elsőként 1952-ben jött létre.[74] A területi szervek létrehozása a hivatali adatgyűjtésekre is nagy hatást gyakorolt, mivel a területi hálózat segítségével több adatfelvétel esetén a kérdőíves adatfelvételre lehetett átállni a korábbi, becslére alapuló módszerről. A területi adatgyűjtés megvalósítása különösen a mezőgazdasági, és kisebb mértékben az iparstatisztikára gyakorolt pozitív hatást. A területi hálózat hosszas előkészítéssel és tervezéssel járó létrehozását a korábban ismertetett, 1952-es statisztikai törvény emelte jogszabályi szintre. A területi hálózatban fénykorában a hivatal teljes munkatársi gárdájának fele dolgozott.[75] A megyei igazgatóságok 2005-ben alakultak régiós igazgatóságokká, azzal a céllal, hogy kompetenciaközpontok jöjjenek létre a statisztikai hivatalon belül. A területi hálózat szerkezetét és feladatrendszerét ezt követően több ízben módosították.

74 Holka László, „A Központi Statisztikai Hivatal területi szerveinek történetéből", *Statisztikai Szemle* 95, 11–12. sz. (2017): 1082–1099.

75 Holka.

1949 és 1980 között a népszámlálásokat tízévente megtartották, azonban a megváltozott politikai légkör hatására nem vettek fel felekezeti adatokat és nem közöltek településsoros nemzetiségi adatokat. A nemzetiségi adatok felvétele ebben az időszakban is megtörtént a népszámlálások alkalmával, azonban kizárólag megyei szinten publikálták őket. A problémát tovább nehezítette, hogy a korábban ismertetetteknek megfelelően a lakosság bizalma a népszámlálásokkal szemben alapjaiban ingott meg. Ennek eredményeképp paradox módon olyan település is található, amelynek lakosai között 500 fő horvát anyanyelvű, de egy lakos sem vallotta magát horvát nemzetiségűnek az 1949. évi népszámlálási adatok szerint. Az is előfordult, hogy a politikai légkör enyhülésével egy településen a magukat német nemzetiségűnek vallók száma megháromszorozódott két népszámlálás között.[76]

Az 1941–1990. évek településsoros nemzetiségi adatait visszamenőlegesen kellett feldolgozni. Ezt a munkát a Központi Statisztikai Hivatal már az 1990-es években elvégezte, és az adatok mindenki számára hozzáférhetővé váltak a nyomtatott kötetekben.

Informatikai tekintetben ez az időszak a statisztikai hivatal fénykora. 1953-ban a KSH-t bízták meg valamennyi magyarországi számítástechnikai fejlesztés koordinálásával és felügyeletével. Így lényegében a hivatalhoz került minden informatikai fejlesztés az országban, és az ehhez kapcsolódó és ebből kialakuló emberi erőforrással a hivatal jól gazdálkodott. A KSH alapította az 1960-as években a hazai számítástechnika meghatározó szervezeteit. A hivatalhoz tartozott az Információ Feldolgozási Laboratórium, a Számítástechnikai Tájékoztatási Iroda és a Számítástechnikai Oktató Központ is.[77] A KSH alapította az első szakfolyóiratot a témában 1970-ben, a *Számítástechnikát*, a hivatal számítástechnika-alkalmazási lapjaként. Szintén a KSH kiadásában jelent meg a *Számítástechnikai évkönyv* és a *Számítástechnikai statisztikai évkönyv* elődje 1968-ban, az *Ügyvitelgépesítési és számítástechnikai évkönyv.*

A Központi Statisztikai Hivatal 1990 utáni tevékenysége

A rendszerváltás utáni időszak több lényeges változást hozott a statisztikai adatszolgáltatás terén. Egyre nagyobb hangsúlyt kapott a módszertani megjegyzések szerepeltetése a KSH kiadványaiban. Változott a KSH tör-

76 Czibulka Zoltán, szerk., *A nemzetiségi népesség száma egyes községekben, 1960–1990* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1991).

77 Havasi Lajos, „A SZÁMALK rövid története", in *A Számalk és elődei,* Havass Miklós (Budapest: Számítás-technika-alkalmazási Vállalat, 2011), 9–68.

vényi szabályozása is, amely jelentős tevékenységbeli módosításokkal járt az elmúlt harminc évben.

Az első statisztikai törvényt 1874-ben alkották Magyarországon. Azóta több törvény és rendelet is született, amelyek mind befolyásolták a magyar statisztikai rendszert, a statisztikai adatok összetételét és a tájékoztatási lehetőségeket.[78] Az 1990 utáni korszak statisztikai szabályozása az első hazánkban, amely kiemelten összpontosít az adatvédelemre és az adatok kezelésére.

Témánk szempontjából a fontos részek az adatszolgáltatási kötelezettségről, illetve az adatvédelmi szabályokról szólnak. 1990 után különösen nagy hangsúlyt kapott ez a terület, mivel a társadalom részéről egyre fokozódott az adatok iránti igény. Ez a folyamat nemcsak növekvő számú, hanem az 1990 előtti időszakhoz képest új típusú adatigényléseket is jelentett: a KSH munkatársainak gyakran kellett magyaráznia, „védenie" az adatokat és adatgyűjtéseket.[79] A Központi Statisztikai Hivatal tevékenysége szempontjából már megalakulása idején problémát okozott, hogy egyes adatszolgáltatók nem küldték el adataikat a hivatal számára. Ez elsősorban akkor okozhat problémát, ha egy több ezer főt foglalkoztató, jelentős gazdasági erőt képviselő vállalat késve vagy egyáltalán nem jelenti az adatait. Ebben az esetben az eredmények torzítása elkerülhetetlen, azonban tisztában kell lenni azzal is, hogy milyen módon lehet figyelembe venni a torzított adatokat. A torzított adatok befolyásolhatják a valóság megismerésére és leírására irányuló tevékenységet, és végletes esetben károsan befolyásolhatják a politikai és gazdasági döntéshozók munkáját.

A statisztikai adatok feldolgozásánál és közzétételénél a felmerülő adatvédelmi kérdések elsősorban az egyedi adatokra vonatkoznak (ide tartoznak a személyes adatok is). Egyedi adat alatt olyan adatot értünk, amely alapján közvetlenül vagy közvetve lehetséges egy természetes vagy jogi személy beazonosítása. Egyedi adatok csak különleges eljárás keretében kezelhetők. Ez azt jelenti, hogy kezelésüket anonimizálva kell végezni, és semmilyen keretek között nem adhatók ki harmadik félnek az érintettek írásos beleegyezése nélkül. Ez utóbbi kitétel alól Magyarországon egyedül a Magyar Nemzeti Bank kivétel, amely megfelelő eljárás keretében igényelhet vállalkozásokra vonatkozó egyedi adatokat a KSH-tól.

78 *A magyar statisztikai törvények* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1994).

79 Lakatos Miklós, „A Központi Statisztikai Hivatal története a rendszerváltozástól napjainkig, 1989–2017", *Statisztikai Szemle* 95, 11–12. sz. (2017): 1121–1143.

A népszámlálás alkalmával minden magyar állampolgárról gyűjtenek személyes, egyedi adatokat. Ezek kezelése is részletesen szabályozva van, és a kérdőíveket a feldolgozás utáni két éven belül meg kell semmisíteni. A népszámlálás, illetve mikrocenzus adataiból ugyanakkor anonimizált mintát lehet alkotni, amelyek adatbázisba töltve kutatási célokra felhasználhatók. Ilyen esetben a felhasználónak a KSH-val kutatási szerződést kell kötnie, és a KSH épületében belül, offline számítógépen férhet hozzá az adatokhoz. A mikroadatokhoz való (távoli) hozzáférés biztosítása – nemzetközi viszonylatban is – a 2010-es évek egyik legnagyobb kihívása a statisztikában.

A jogszabályok alapján a KSH által előállított valamennyi adat nyilvános. A nyilvánosságot több más lehetőség mellett a hivatal elsősorban kiadványok és adatbázisok formájában biztosítja. A nyilvános, szabadon hozzáférhető Tájékoztatási adatbázisba feltöltötték a korábbi T-STAR, BP-STAR, MR-STAR és a Külkereskedelmi adatbázis adatállományának nagy részét.[80]

Magyarországon jelenleg nem a KSH az egyetlen szervezet, amely köteles statisztikai adatokat gyűjteni és szolgáltatni. A Hivatalos Statisztikai Szolgálatot (HSSZ) az 1993. évi statisztikai törvényt (1993/XLVI) követően kisebb módosításokkal a 2016. évi CLV. törvény és az 184/2017. (VII. 5.) Korm. rendelet határozza meg. A korábbi társszervezetek közül a jogalkotó egyedül a Gazdasági Versenyhivatal esetén döntött úgy, hogy nem része a Hivatalos Statisztikai Szolgálatnak. Újabb intézmény nem csatlakozott a szolgálathoz, mindössze a minisztériumok nevesítése történt meg. A jogszabályok alapján a HSSZ a következő intézményekből áll:

- Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI)
- Agrárminisztérium (AM)
- Belügyminisztérium (BM)
- Emberi Erőforrások Minisztériuma (EMMI)
- Igazságügyi Minisztérium (IM)
- Innovációs és Technológiai Minisztérium (ITM)
- Központi Statisztikai Hivatal
- Külgazdasági és Külügyminisztérium (KKM)
- Legfőbb Ügyészség (LÜ)
- Magyar Energetikai és Közmű-szabályozási Hivatal (MEKH)
- Magyar Nemzeti Bank (MNB)
- Miniszterelnökség (ME)
- Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH)
- Országos Bírósági Hivatal (OBH)
- Pénzügyminisztérium (PM)

80 Antoni Soma és Lencsés Ákos, „Megújult statisztikai adatbázisok", *Könyvtári Levelező/lap* 21, 9. sz. (2009): 28–30.

A széttagolt, nehezen követhető rendszer nem teszi lehetővé az átfogó, integrált módszerek megvalósítását. Nehezen követhető az egyes intézményeknél összegyűjtött és feldolgozott adatok minősége és az összehasonlíthatósági kritériumok sem mindig követhetők nyomon. Mivel a szervezetek mind egyenrangú szinten állnak a Hivatalos Statisztikai Szolgálat keretein belül, ezért sem a KSH, sem más szervezet nem gyakorolhat ellenőrzési jogkört, legfeljebb ajánlásokat, javaslatokat fogalmazhat meg. Ugyanakkor a rendszer szükségességét az eltérő jogkörök, az anyagi és humán erőforrások gazdaságosabb felhasználása indokolja, az egyes statisztikák előállításhoz szükséges tudásbázis így a megfelelő hivatalok körül csoportosul, és nem minden esetben a KSH valamelyik főosztályához kötődik.

A statisztikai adatszolgáltatás törvényi szabályozása

A KSH dolgozatban tárgyalt tevékenységét elsősorban az 1993. évi Statisztikai törvény (1993/XLVI) és a Statisztikai törvény végrehajtásáról szóló kormányrendelet (170/1993 XII. 3.) határozza meg. A legújabb statisztikai törvényt 2016-ban fogadták el, ennek hatásai azonban még nem vizsgálhatók az érintett időszakban. A statisztikai törvények történetét és szerepét Lakatos Miklós foglalta össze több írásában.[81]

Magyarországon 1874-ben hirdették ki az első statisztikai törvényt (1874/XXV). Ez a jogszabály a hivatal létrehozását foglalta törvénybe, illetve szabályozta a hazai intézményhálózatban levő jogait (például adatigénylési lehetőségek a hivatalos szervek felé). A következő, 1897. évi törvény (1897/XXXV) már a személyes adatok kezelésére is kitért, így nemcsak a hivatal és a hazai intézményrendszer, hanem már a hivatal és a társadalom kapcsolatát is szabályozta. (Bár a dolgozat vizsgált szempontjából nem elsődleges fontosságú, de az 1897. évi törvény biztosította a hivatali könyvtár számára a kötelespéldány-jogosultságot.)

Az 1929. évi statisztikai törvény (1929/XIX) ismét a hivatal és az újjászervezett magyar intézményrendszer kapcsolatára összpontosított. Elrendelte a kötelező adatgyűjtéseket és szabályozta az intézmények adatszolgáltatási kötelezettségét. Ez a törvény helyezte a statisztikai hivatalt az elsősorban gazdasági kérdésekkel foglalkozó minisztériumtól közvetlenül a miniszterelnökség alá.

81 *A magyar statisztikai törvények*; Lakatos Miklós, „A hetedik magyar statisztikai (2016. évi CLV.) törvény főbb jellemzői, hatása a statisztikai szolgálat jövőbeni működésére", Statisztikai Szemle 95, 10. sz. (2017): 945–975.

Az 1952. és 1973. évi statisztikai törvények (1952/VI, 1973/V) a kor politikai irányultságának megfelelően nem foglalkoztak részletesen adatvédelmi kérdésekkel. Mindkét esetben elsősorban az adatszolgáltatási kötelezettségeket és az egyes intézmények KSH-hoz való viszonyát szabályozták. Ezt a sort törte meg az 1993. évi statisztikai törvény (1993/XLVI), amely elsőként összpontosított az adatkezelése, adatvédelemre, személyes adatok kérdésére. A törvény a megelőző két jogszabályhoz képest pontosan definiálja az adatok fogalmát, a magánszemélyek és szervezetek kapcsolatát a hivatallal, illetve a rendelkezéseket az 1989 utáni megváltozott intézményhálózathoz igazítja.[82]

Az adatvédelmi szabályozás elsősorban az egyedi adatokra vonatkozik. Egyedi adat alatt olyan adatot értünk, amely alapján közvetlenül vagy közvetve lehetséges egy természetes vagy jogi személy beazonosítása. Ebbe a kategóriába tartoznak a személyes adatok is.

Az egyedi adatok egyik alkategóriája a vállalkozások forgalmi adatai. A gazdasági statisztikák megalkotásához a KSH kéri ezeknek az adatoknak a benyújtását. Azonban, ha valamelyik termékből a teljes magyarországi forgalom 95%-át három vagy annál kevesebb vállalkozás bonyolítja le, úgy az adatokat titkosítják, hogy ne lehessen következtetni az egyes konkrét vállalkozások forgalmára.

A statisztikai adatgyűjtésekkel kapcsolatban minden évben rendelet születik az Országos Statisztikai Alapprogram (OSAP) részeként.

A 2016. évi statisztikai törvény kiemelten szabályozza az adatvédelem, adatkezelés, informatizálódás kérdéseit. Egyelőre azonban csak előrejelzések érintik, hogy ténylegesen milyen hatást gyakorol a statisztikai hivatal tevékenységére.[83] Az időtáv rövidsége miatt jelen dolgozatban sem vállalkozhatunk a törvény értékelésére, illetve eddigi következményeinek bemutatására. Hasonló okokból nem részletezzük a 2018-ban életbe lépett adatvédelmi rendeletet (GDPR, General Data Protection Regulation – az Európai Unió Általános Adatvédelmi Rendelete). A 2016. évi statisztikai törvény és a GDPR rendelet esetén is kiemelt téma az adatok kezelése és

82 Végvári Jenő, „Az új magyar statisztikai törvény koncepciója", *Statisztikai Szemle* 69, 6. sz. (1991): 413–424.

83 Lakatos, „A hetedik magyar statisztikai (2016. évi CLV.) törvény főbb jellemzői, hatása a statisztikai szolgálat jövőbeni működésére".

hozzáférhetősége, kutatási célra történő alkalmazásának szabályozása – különös tekintettel az egyedi adatok kezelésére és védelmére.[84]

A korábbi statisztikai törvények nem minden esetben tértek ki az adatvédelemre a ma elfogadottnak tekinthető mértékben. A korai törvények elsősorban az adatszolgáltatási kötelezettséget és a hivatali hatásköröket igyekeztek hangsúlyozni. Ugyanakkor sok esetben a hivatal maga hangsúlyozta egy-egy adatgyűjtés alkalmával, hogy az adatokat nem adják át más hatóságoknak, és nem használják azokat adóellenőrzési céllal.

84 Regős Eszter, „Adatvédelem az Európai Unió Általános Adatvédelmi Rendelete és a hivatalos statisztikáról szóló törvény tükrében", *Statisztikai Szemle* 96, 8–9. sz. (2018): 892–914.

SZENZITÍV ADATOK KEZELÉSE A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATALNÁL

Népszámlálások

A népszámlálások különösen hangsúlyosak a statisztikai információs rendszerben. Jelentőségüket az adja, hogy rendszeres (általában tízévente végzett) adatgyűjtés, amely a teljes lakosságra vonatkozik. Tehát nem továbbszámított, illetve becsült adatokról, hanem a körülményekből adódóan a lehető legpontosabb adatfelvételről van szó. A népszámlálások elemzése és publikálása éppen ezért külön törvényt és költségvetési keretet igényel.

Az adatgyűjtés nem csak az ország és a lakosság aktuális állapotának vizsgálatát segíti elő, hanem a periodikus ismétlődés miatt a hosszú idősorok összeállításához és a társadalmi-gazdasági trendek vizsgálatához is elengedhetetlen. Ennek feltétele az adatok összehasonlíthatósága, tehát a változatlan vagy átvezetett módszertan, illetve az esetleges eltérések dokumentálása.

Magyarországon az első mai igényeknek is eleget tevő népszámlálást 1784 és 1787 között tartották. 1870 óta rendszeresen tízévente tartanak népszámlálást: 1870, 1880, 1890, 1900, 1910, 1920, 1930, 1941, 1949, 1960, 1970, 1980, 1990, 2001, 2011 években. A következő népszámlálás ún. eszmei időpontja: 2021. október 1. 0 óra.

Az évtizedek során számtalan adatkör módosult, egyes esetekben elmaradt. A legérzékenyebb témakörök az etnikai összetétel, felekezeti hovatartozás és munkanélküliségi kérdések voltak. A legutóbbi népszámlálás kapcsán is heves vitákat váltott ki az etnikai és felekezeti adatok gyűjtése.

A szakirodalom szenzitív adatok közé sorolja a felekezeti és nemzetiségi kérdések mellett a fogyatékosságra és a foglalkoztatottságra vonatkozó adatokat is. Az alábbiakban a népszámlálás és tágabban a hivatalos statisztika történetében belül a nemzetiségi és a felekezeti adatok magyarországi kezelésének történetét tekintjük át.

A szenzitív adatokra vonatkozó meghatározások széles skálán mozognak. A dolgozatban használt értelmezés egyezik a KSH hivatalos meghatározásával.[85] Természetesen más területeken, más statisztikai környezetben a szenzitív adatok jóval szélesebb spektrumot ölelnek át. Információszabad-

85 „A népszámlálás kérdései. Központi Statisztikai Hivatal", elérés 2019. január 5., https://www.ksh.hu/nepszamlalas/a_nepszamlalas_kerdesei.

ság szempontjából például a tárgyaltak mellett szenzitív adat „a politikai véleményre vagy pártállásra, a vallásos vagy más világnézeti meggyőződésre, az érdekképviseleti szervezeti tagságra, másrészt az egészségi állapotra, a kóros szenvedélyre, a szexuális életre vonatkozó adatok, valamint a bűnügyi személyes adat."[86] Még szélesebb körben természetesen szenzitív adatnak tekinthetők további típusok is, pl. jövedelem, családi állapot. A dolgozatban ezekkel a tágabb értelmezésekkel nem kívánok foglalkozni, kizárólag a KSH által népszámlálási kérdéseknél szenzitívnek értelmezett adatok kezelését tárgyalom. Más kontextusban mindenképpen fontos volna a szenzitív adatok szélesebb értelmezését is vizsgálni.

Felekezeti adatok kezelése Magyarországon

A felekezeti hovatartozás kérdését egyszerre jellemzi az egyének társadalmi determináltsága és személyes kötöttsége. A társadalom mint közösség szempontjából a felekezetek vizsgálata mindig is a szociológia és a demográfia egyik lényeges kérdése volt, így tervszerű statisztikai kutatása egyidős a legtöbb társadalmi mutató (nemek aránya, kormegoszlás, nemzetiség stb.) vizsgálatával.

A népszámlálási összeírások mellett természetesen más mutatók is rendelkezésre állnak a felekezeti viszonyokra vonatkozón. Ilyen a keresztelések száma, az adóbevallás alkalmával rögzített 1 százalékos felajánlások mértéke; ezek azonban inkább csak becslésekre alkalmasak, nem teljes körű statisztikát adnak és általában nem is továbbvezethető adatsorok.

A történeti statisztikai források egyik nagy csoportja az egyházi anyakönyvek, amelyek segítenek képet adni egy adott terület népmozgalmával kapcsolatban. Magyar nyelvterületen a legelső fennmaradt anyakönyv Sopronból származik a 17. századból. Ezek az írások elsősorban 1895-ig, az állami anyakönyvezés bevezetéséig kiemelkedő fontosságúak, és valamennyire a terület felekezeti arányaira is engednek következtetni.[87] Ezek a források azonban nem az ország teljes területére vonatkoznak, és általában nem alkalmasak idősoros elemzések végzésére.

86 Szilágyi Károly, Jóri András és Szabó Máté Dániel, Az információszabadság elektronikus kézikönyve (Budapest: Educatio, 2008), https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/informacioszabadsag/index.html. Elérés: 2019. január 10.

87 Dely Zoltán, „A felekezeti (egyházi) és az állami anyakönyvek mint a népmozgalmi statisztikai adatgyűjtés forrásai", in *A magyar hivatalos statisztika történetéből* (Budapest: Statisztikai K., 1968), 254–258.

A jelenlegi statisztikai felvételeknél a felekezeti hovatartozás kérdését öndefiniálva értik. Vagyis nem számít, hogy az adatszolgáltató milyen felekezetben keresztelkedett, melyik egyház számára fizet anyagi hozzájárulást, melyik egyháznak tagja hivatalosan, melyik gyülekezet, közösség vallásos alkalmait látogatja. Pusztán az a kérdés fontos, hogy az adott személy me-lyik egyházhoz, felekezethez tartozónak érzi magát. (És a népszámlálás alkalmából pontosan ilyen szavakkal történik az erre vonatkozó kérdés.) Az első statisztikai felvételeknél még nem kezelték ennyire liberálisan a kérdést, összhangban azzal, hogy a társadalom sem kezelte ennyire „öntörvényűen", vagyis kizárólag az egyén által meghatározottnak a vallási hovatartozást.

Az Európai Unió statisztikai szervezete, az Eurostat ajánlása azt mondja ki, hogy vallási tekintetben elsősorban az egyházhoz vagy vallási közösséghez való formális tartozást vizsgálják népszámlálás esetén.[88] Tehát nem javasolja azt, hogy az adatszolgáltató akkor is bejelöljön egy felekezetet, ha annak formálisan nem tagja. Ezzel összhangban a népszámlálási adatfelvételek, bár alapvetően önbevallás alapján kezelik a vallási kérdéseket, nem alkalmasak a vallásosság mérésére, illetve nem adják meg az egyházak tagjainak számát sem.

Népszámlálások és felekezeti adatok Magyarországon

A korábbiakban már tárgyalt 1850. és 1857. évi birodalmi népszámlálások adatait már a korban is megbízhatatlannak tartották. Egyrészt politikai indíttatásból erősen alulreprezentálták a nem osztrák lakosok számát, másrészt magyar területekre vonatkozólag nem közöltek részletes adatokat.

Az első magyar közigazgatás által szervezett népszámlálást 1869-ben hajtották végre. Ennek keretében már vizsgálták a ma már klasszikusan szenzitívnek számító felekezeti kérdést, de még sok más adatkör kimaradt, például a nemzetiségi kérdés. Az 1869. évi népszámlálás még sok tekintetben elmaradt a mai modern népszámlálási követelményektől, ennek legfontosabb oka a hivatalos statisztikai szerv és népszámlálási koncepció kiforratlansága volt. A vallásra vonatkozó adatokat sem dolgozták fel teljesen, a kéziratokat a 21. században kellett feldolgozni és publikálni. A munkát a

88 Czibulka Zoltán, „Az állampolgárság, a nemzetiség, az anyanyelv és a vallás összeírásának népszámlálási lehetőségei és problémái", in *Népszámlálás az ezredfordulón*, 2. köt. (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1999), 27–51.

Teleki Intézet és a KSH közösen végezte, ennek eredménye *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai* című összeállítás.[89]

A következő, 1880. évi népszámlálás már sok tekintetben példaértékűnek nevezhető. Ekkor alkalmaztak először Magyarországon személyi kérdőíveket a korábbi lajstromos megoldások helyett, és már rákérdeztek mind a felekezeti, mind a nemzetiségi hovatartozásra.[90]

Az 1869., 1910., 1920., 1930., 1941. és 1949. évi népszámlálások alkalmával előrenyomott válaszlehetőségek álltak rendelkezésre a felekezeti hovatartozás tekintetében. A lehetséges válaszok általában a római katolikus, görög katolikus, református, ágostai evangélikus, görög keleti, unitárius, izraelita és a szabad válaszadási lehetőségek voltak. 1941-ben jelenik meg először előrenyomottan a baptista mint válaszadási lehetőség.[91]

Az 1900., 1910., 1920., 1930. évi népszámlálások részletesen, többdimenziós vizsgálatok keretében publikálták a vallási adatokat a *Magyar Statisztikai Közleményekben*. Tehát a népesség vallási, foglalkozási, anyanyelvi és területi adatait egyszerre vizsgálva lehetett képet kapni a társadalom egészéről. Ezek az adatok nem kifejezetten a vallást vizsgálták, azt egyenrangúnak tekintették a többi társadalmi mutatóval.

Felekezeti adatok kezelése 1950 és 2001 között

A felekezeti hovatartozás kérdése 1949 után hosszú időre kikerült a népszámlálási kérdések közül. Ez a jelenség nem csak Magyarországra, és nem csak a volt szocialista blokk országaira jellemző. Az ENSZ népszámlálási ajánlásai a felekezeti hovatartozás kérdését soha nem tekintették kötelező elemnek, és több országban nem is került bele a népszámlálási kérdések közé. Sok helyen (Ausztrália, Nagy-Britannia stb.) a 2000–2001-es népszámlálás keretében vizsgálták először a vallási kérdéseket. Ezzel összhangban és a megfelelői politikai akarat szerint az 1949 és 2001 közötti időszakban Magyarország népességének felekezeti megoszlása tekintetében nem áll rendelkezésre egységes összeírás népszámlálás alapján, csak kisebb adatfelvételek és becslések.

89 Sebők László, szerk., *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai* (Budapest: Teleki László Alapítvány, 2005).

90 Rehák Aranka és Rózsa Gábor, szerk., *Népszámlálások Magyarországon* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2000).

91 *A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi 1869–1990. 3. kötet* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1995).

A szociológusokat természetesen az 1949 és 2001 közti időszakban is foglalkoztatta a felekezetek és a vallásosság kérdése. Ennek eredménye a népszámlálási adatokat nélkülöző időszak néhány kisebb adatfelvétele, amelyeket 500–10.000 fős mintán hajtottak végre különböző években. Az 1949 és 1989 közti időszakban a vallás nem csak mint társadalmi, szociológiai jelenség volt érdekes a kutatók számára: a vallás volt egyben a hatalmi renddel való szembenállás kulturális kifejezése sokak számára. A kis mintavételes felvételek lehetőséget teremtettek arra is, hogy olyan személyes jellegű mutatókat is vizsgáljanak, melyekre a népszámlálás nem nyújt lehetőséget. Ilyen például a vallásosság, templomba járás, hitéleti jellemzők. A kor sajátosságaiból adódóan ezeket az adatokat mindenképpen óvatosan kell kezelni, hiszen még egy anonim kérdőív esetén is befolyásolhatta a válaszadót az, hogy a magát vallásosnak mondó ember társadalmi hátrányba kerülhetett. Ezzel együtt bizonyos trendek egyértelműen leszűrhetők. Ilyen például a második világháború után növekedő vallásosság (általában a háborúk után jellemző a vallásosság élénkülése), amely 1956 után csökkenésnek indul, és ez a tendencia kisebb-nagyobb meredekséggel, de az 1980-as évekig egyértelműen kimutatható, és utána enyhe fellendülés tapasztalható.[92] Ez a korszak tehát arra mutat rá, hogy a hivatalos statisztikai szolgálat által mellőzött adatkörök biztosítására milyen további forrásokat próbált biztosítani a kutatói szféra. Az adatkör „elkerülése" a hivataltól új eredményekre is vezetett.

Ekkor mutattak rá először Magyarországon arra, hogy a vallás, felekezet és vallásosság kérdése már nem kezelhető olyan egyértelműen, mint a 19. században. A felmérések esetén a katolikus, evangélikus és református mintában is a „Vallásos a maga módján" válasz bizonyult a legnépszerűbbnek. (További válaszlehetőségek: Vallásos az egyház tanítása szerint; Nem tudja; Nem vallásos; Más a meggyőződése.) Ez arra mutat, hogy a 20. században az emberek egyre inkább öndefiniálóan viszonyulnak a valláshoz, és előfordulhat az is, hogy vallásosnak tekintik magukat keresztség, szertartások, külsőségek nélkül, pusztán a személyes kötődés és meggyőződés alapján.

A 2001. és a 2011. évi népszámlálás

A rendszerváltás után először 2001-ben kérdeztek rá újra népszámlálás keretében a felekezeti hovatartozásra Magyarországon. A válaszadás erre a kérdésre nem volt kötelező, az emberek túlnyomó része azonban a sokáig nem vizsgált kérdésre megadta a választ. Ennek magyarázata egyrészt az önmotiváció, másrészt az egyházak részéről jelentkező lobbi annak érde-

92 Tomka Miklós, „Vallás és vallásosság", in *Társadalmi riport* 1990 (Budapest: TÁRKI, 1990), 534–555.

kében, hogy minél szélesebb tömegtámogatást mutasson ki irányukban a népszámlálás.[93] 2001-ben csupán a lakosság 10 százaléka jelölte be, hogy nem kíván válaszolni a vallási kérdésre.

Az adatokat olyan nagy érdeklődéssel várta a társadalom, hogy a vallással kapcsolatos kötet kiadását előre kellett hozni, és a népszámlálási sorozat ötödik kötetévé vált. (Megelőzve többek közt a munkanélküliség és fogyatékosság kérdéskörét vizsgáló köteteket.) A 2002-ben kiadott *Vallás, felekezet* című kötet vizsgálja az egyes felekezetek korösszetételét és egyéb demográfiai jellemzőit.[94]

Minden felekezet esetén drámai visszaesés látható, ami elsősorban az 1949 és 2001 közötti korszak bélyegét viseli magán. Ennél sokkal aggasztóbbak azok az adatok, melyek a vallásos népesség elöregedését mutatják. A népesség átlagos életkora 39 év, ezzel összevetve az egyházhoz, felekezethez nem tartozók átlagéletkora 29 év, a katolikusok esetén 42, a protestánsoknál 43–45 év az érték. Ez alapján állítható, hogy 2001-ben egyáltalán nem látszott biztosítottnak az egyházak utánpótlása, és a 2011. évi népszámlálás adatai sem jelzik a fenti trendek változását. A népszámlálások felekezeti adatai segíthetnek választ találni arra a kérdésre, hogy az egyházak hogyan tudtak reagálni a rendszerváltás utáni évekre: a missziós törekvések sikeresen megfordították vagy megállították-e az elöregedési folyamatot, és megszólították-e a lakosság fiatalabb rétegeit, vagy az egyházak sodródnak a társadalmi jelenségek mentén.

Egyértelmű az adatok alapján, hogy az egyházak 2001-ig nem voltak képesek a fiatalabb korosztályokat elérni, és elsősorban az idősebb hívőkre kellett építeniük. Ha az egyházak képesek volnának elérni a társadalom egészét, akkor azt demográfiailag is tükrözniük kellene. A 14–35 éves korosztály esetében ez 2001-ben semmiképpen sem volt elmondható.

A 2001. évi népszámlálás alkalmával a szenzitív kérdésekre adott válaszarány igen kedvező volt. Ez nagyrészt annak is köszönhető, hogy 1990 után az emberek számára fontos volt az ország valós állapotának megismerése: a többséget érdekelte, hogy milyen helyzetbe került Magyarország az újonnan kialakult politikai és társadalmi légkörben, amelynek hatására annyi minden átalakult 1990 és 2000 között. Más országokban azonban, amelyek nem az egykori szocialista blokkhoz tartoztak, éppen ellentétes tendencia

93 Keményfi Róbert, „A mérés lehetősége az etnikai, a vallási és a nemzeti kisebbség fogalmában", in *Történeti demográfiai évkönyv*, 2001 (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutatóintézet, 2001), 65–77.

94 *Vallás, felekezet* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2002).

figyelhető meg. Az adatszolgáltatók igyekeztek minél kevesebb információt megadni magukról, az adatszolgáltatást teherként élték meg, és nem mutattak különösebb érdeklődést a népszámlálásban való közreműködésre.

A 2000–2001. évi népszámlálások éppen vallási tekintetben igen erősen hívták fel a figyelmet egy új jelenségre szerte a világon. Több angolszász országban ekkor kérdeztek rá először a felekezeti hovatartozásra a népszámlálás keretében. Az angolszász országokban kampány indult arra, hogy a személyes adatok iránt érdeklődő népszámlálási kérdések iránti ellenvélemény kifejezésére a válaszadók a felekezeti hovatartozást firtató kérdésre adják azt a választ, hogy a *Csillagok háborúja* című filmben szereplő jedi vallásban hisznek. A vicces e-mailek, fórumok és internetes oldalak által generált kampány egyre nagyobb méretek öltött, és egyre kedvezőbb fogadtatásra talált az adatszolgáltatók körében. Bizonyos esetben a „jedik" olyan mértékű torzítást okoztak az adatokban, hogy azok felhasználhatósága is megkérdőjeleződött. Új-Zélandon a jedi a második legnagyobb vallás lett a népszámlálás alapján, a lakosság 1,5 százaléka vallotta magát jedi valláshoz tartozónak. Több országban is akkora mértékű volt a jedi válaszok száma, hogy már 1 százalékos reprezentatív mintában is érzékelhető torzulást okozott.[95]

Az egyes országok statisztikai hivatalai különbözőképpen reagáltak a jelenségre. Ausztrália felhívásban tette közzé az adatszolgáltatók felé, hogy a nyilvánvalóan hamis adat megadása 500 dollár bírsággal büntetendő.[96] Más országok igyekeztek meggyőzéssel hatni a válaszadókra, és elmagyarázni számukra a valós adatok felvételének fontosságát a társadalom és az ország vezetése számára. Nagy-Britanniában a jedi jelenséget társadalmi mutatószámként kezelték, és területi lebontásban közölték a jedi választ adók számát, azokat komplexen elemezve. Az országok nagy része az adatokat nem dolgozta fel, pusztán a 'nem értelmezhető válasz' kategóriájába sorolta azokat.

Ez a jelenség élesen rávilágít a népszámlálások megváltozott helyzetére. A válaszadók már másfajta motivációt kívánnak, mint a korábbi években. A hatalmi, állami ösztönzés szerepét át kell vennie egy, a jelenlegi társadalmat könnyebben elérő érvelési rendszernek, amely rávilágít arra, hogy az adatokra elsősorban nem a kormányzatnak vagy az éppen hatalmon

95 Todd Nachowitz, „New Zealand as a Multireligious Society", *Aotearoa Ethnic Network Journal*, 2. sz. (2007).

96 „Statistics, Census of Population and Housing", elérés 2018. január 8., http://www.abs.gov.au/websitedbs/D3110124.NSF/0/86429d11c45d4e73ca256a400006af80?OpenDocument.

levőknek van szüksége, hanem a társadalom önismeretének legalapvetőbb forrása lehet. A statisztikai hivatalok marketingstratégiája egyre jobban átalakul, de kérdéses, hogy mennyire képes meggyőzni az adatszolgáltatások, az adatszolgáltatási kötelezettségek és lehetőségek józan kezelésére.

Felekezeti szempontból Magyarországon hiányosságaik ellenére a népszámlálási adatok az elsődleges forrásai azoknak a vizsgálatoknak, amelyek arra keresik a választ, hogy sikerült-e lelassítani vagy megállítani az egyházak demográfiai öregedését, vagy az egyházak mutatói egyre jobban elszakadnak a társadalom demográfiai mutatóitól, és egyre inkább egy elöregedett intézményrendszer szerepét töltik be az országban.

Népszámlálások Nagy-Britanniában – egy nemzetközi példa

A magyar helyzettel összevetve a brit népszámlálások adatai teljesen más képet mutatnak. Természetesen Nagy-Britanniában is léteznek érzékeny adatok (ilyen az anyanyelv is), azonban az egyéni ívek jóval nagyobb számban maradtak fenn, mint Magyarországon. A brit statisztika első hivatalos szerve 1832-ben létesült, azonban rendszeres népesség-összeírások már 1801 óta zajlottak. A brit statisztikai hivatal megalapításával módszertani újítás is történt: 1841 óta a háztartás minden tagjának felveszik a nevét a népszámlálások alkalmával. (1841-ig csak a háztartás családfőjének nevét rögzítették.) Így tulajdonképpen 1841 óta rendelkezésre állnak a teljes lakosságot lefedő személyi anyagok.[97]

2001-ben először szenzitív adatkör is szerepelt a népszámlálás alkalmából: kötelezően vála-szolni kellett a felekezeti hovatartozásra. (A felekezeti hovatartozás mint kérdés szerepeltetése már a XIX. században is felmerült, azonban a javaslatot akkor még elutasították.)[98] Ennek a döntésnek lett az eredménye az, hogy a 2001. évi népszámlálás az angolszász országokban – elsősorban Új-Zélandon és Nagy-Britanniában – jelentős lakossági ellenállást váltott ki.

Az egyéni ívek Nagy-Britanniában szinte kivétel nélkül fennmaradtak. Egyetlen kivételt az 1931. évi népszámlálás jelent, amelynek kérdőívei tűzeset következtében megsemmisültek. A baleset a korban nagy felháborodást váltott ki, mivel több tűzoltó is felügyelt a raktárépületre, amelyben a

97 Athelstane Baines, „The history and development of statistics in Great Britain and Ireland", in *The history of statistics* (New York: Burk Franklin, 1970), 365–89.

98 Richard Lawton, „Introduction.", in *The census and social structure. An interpretative guide to nineteenth century censuses for England and Wales* (London: Cass, 1978), 1–27.

kérdőíveket tárolták.[99] 1941-ben a népszámlálás a világháború miatt elmaradt, így az 1921 és 1951 közötti időszak a jövő kutatói számára feltáratlan marad a személyi anyag szempontjából. Problémákat okoz a társadalomtudományi kutatók (de nem a családfakutatók) számára a népszámlálások változó módszertana, ami az idősorok továbbvezetését gyakorta nehezíti.[100]

Nagy-Britanniában a népszámlálási kérdőívekhez történő hozzáférést az úgynevezett. „száz-éves szabály" határozza meg. Ennek értelmében az adatok felvételét követő századik évtől lehetséges a kérdőívek nem statisztikai célú felhasználása. Az 1901. évi népszámlálás személyi kérdőívei 2003 óta, az 1911. évi népszámlálásáéi 2011 óta elérhetők az interneten. Mivel a brit népszámlálások során kevés a szenzitív adat, ezért nincs jelentős társadalmi ellenállás sem a kérdőívek kitöltésével, se a százéves szabállyal kapcsolatban. Az 1911. évi népszámlálás anyaga különösen azért jelentős a demográfiai családrekonstrukciós vizsgálatok szempontjából, mivel ekkor rögzítették először a házasság időpontját, a különböző házasságokból származó gyermekek számát és további, népmozgalmi szempontból érdekes adatokat.

Az 1801 és 1946 között kötet formájában megjelent aggregált adatokat az Essexi Egyetemen digitalizálták. A munka 2005-ben fejeződött be, az eredménye pedig az *Online Historical Population Report*[101] elnevezésű oldal, amelyen nemcsak a népszámlálási kötetek, hanem a kapcsolódó térképek és további kiadványok is ingyenesen letölthetővé váltak. A digitalizálás nem karakterfelismeréssel történt, az egyes oldalakat JPG-formátumban lehet elérni.

Az egyéni kérdőívek digitalizálását egyes esetekben közintézmények végezték, más esetekben vállalkozások keretében zajlott a munka, illetve cégek és közintézmények együttműködésére is van példa. A sokféle megoldást természetesen tükrözi az adatokhoz való hozzáférések változatos módja is: a skála az ingyenes hozzáféréstől a próbahozzáférésen keresztül a fizetős szolgáltatásokig terjed.

A www.1911census.co.uk oldalon az 1901. és 1911. évi népszámlálási kérdőívekhez lehet hozzáférni. Feldolgozásukat a brit országos levéltárral együttműködve a Brightsolid (Scotland Online) informatikai cég állította elő. Az adatbázisban történő keresés ingyenes, azonban a találatok részletes megjelenítése, illetve elmentése már fizetős szolgáltatás. Szintén csak meg-

99 „The 1931 Census", elérés 2018. január 8., http://www.1911census.org.uk/1931.htm.
100 Lawton, „Introduction.".
101 „HISTPOP.ORG - Home", elérés 2018. január 8., http://www.histpop.org/ohpr/servlet/.

határozott összeg befizetése után van lehetőség az eredeti kérdőívek letöltésére is. A Brightsolid tehát nemcsak beszkennelte a kérdőíveket, hanem adatbázisba rendezte az egyes személyi adatokat. Az anyag digitalizálását ebben az esetben nem állami pénzből, hanem üzleti alapokon oldották meg.

Hasonló módszerrel járt el az ír állami levéltár is,[102] amely azonban az 1901. és 1911. évi népszámlálások személyi kérdőíveinek digitalizálását cégek bevonása nélkül, levéltárakkal, múzeumokkal és más szakmai szervezetekkel közösen végezte. A feldolgozott anyag ingyenesen hozzáférhető a levéltár honlapján. A kérdőívek beszkennelése nem történt meg, így a honlapon az eredeti íveket nem lehet megtekinteni. A felület az összes kitöltött mezőre biztosít kereshetőséget: név, megye, lakcím, nem, korcsoport, felekezeti hovatartozás, írástudás, foglalkozás, családi állapot, születési hely, nyelvtudás, gyerekszám. Az adatbázis egyszerre alkalmas családfakutatás céljaira, illetve társadalmi-gazdasági elemzések elvégzésére.

A magyar és a brit példa alapvető különbsége a fennmaradt személyi ívek állományában és a társadalom népszámlálásokhoz fűződő kapcsolatában rejlik. Míg hazánkban a lakosság nagy része bizalmatlan a statisztikai adatfelvételekkel szemben, és a személyi ívek túlnyomó része megsemmisült, addig a szigetország lakói nem fejtenek ki jelentős ellenállást a népesség-összeírásokkal kapcsolatban, és a személyi ívek szinte kivétel nélkül fennmaradtak. Mégis szükséges volna a Magyarországra vonatkozó adatok felkutatása és digitalizálása. Jelenleg a levéltárakban megőrzött személyi anyagok feldolgozása csak kezdeti szakaszban jár, az anyag felmérését Őri Péter és Pakot Levente végezte el.[103] A jövőben alkalmazott eljárásokhoz jó példákat adnak a Nagy-Britanniában alkalmazott modellek. Ha a népszámlálási adatok az interneten bárki számára könnyen elérhetővé és kutathatóvá válnának (a jogszabályok betartása mellett), akkor hasznosságuk a laikus felhasználó számára is könnyebben érthető volna, és ez valószínűleg a lakosság bizalmatlanságát is csökkentené az adatfelvételekkel kapcsolatban.

102 „National Archives: Census of Ireland 1901/1911", elérés 2018. január 8., http://www.census.nationalarchives.ie/.

103 Őri Péter és Pakot Levente, *Census and census-like material preserved in the archives of Hungary, Slovakia and Transylvania (Romania), 18-19th centuries* (Rostock: Max-Planck-Institut für demografische Forschung, 2011).

Nemzetiségi adatok

Nemzetiségi statisztika a 19. században létrejövő nemzetállamokban – Bulgária példája

A 19. században önállósodó, esetleg egy-egy soknemzetiségű államon belül autonómiát elérő államok között minden esetben kiemelt fontosságú volt a nemzetiségek (és ezzel általában összemosva a felekezetek) meghatározásának a kérdése. A magyar példa bemutatása előtt nézzük meg a 19. század második felében a török uralom alól önállósodó, területén több nemzetiséget egyesítő Bulgária korai népszámlálásait! Látni fogjuk, hogy a bolgár példa nemzetiségi és felekezeti kérdésekben több hasonló vonást mutat a magyar népszámlálásokkal kapcsolatban.

Bulgária 1879-ben nyerte el önállóságát. Az újonnan létrejött állam igyekezett jelezni, hogy a nyugati országokhoz tartozónak érzi magát: a bolgár nemzetiségi mozgalmak megerősödtek, a török és muszlim csoportok az elmaradott, elnyomó erő szinonimáivá váltak a felvilágosult, haladó szellemiségű bolgár csoportokkal szemben. A muszlim csoportok viszonylagos védettséget köszönhettek annak, hogy az ország 1909-ig laza török fennhatóság alatt maradt.[104]

Az első bolgár népszámlálást 1881-ben hajtották végre. Az összeírás felekezeti és nemzetiségi kérdései a „jó bolgár állampolgárt" (vagyis az ortodox vallású és bolgár anyanyelvű lakosokat) igyekeztek elválasztani a lakosság többi részétől (nagyrészt muszlim vallású, török anyanyelvű lakosoktól). A népszámlálás nem tett különbséget sem a görög és az orosz ortodoxia között, sem az egyes muszlim csoportok között. A kérdőív összemosta a nyelvhasználatot és a nemzetiséget, például a nyelvi kategóriánál a „bolgár", „török" kifejezések főnévi (inkább nemzetiség jelentésű) megfelelőjét szerepeltette a melléknévi (inkább nyelv jelentésű) alak helyett. A bolgár nemzetiségi mozgalom hatása figyelhető meg abban is, hogy a születési helynél a török birodalomhoz tartozó egyes területeket (pl. Kelet-Rumélia, Edirne tartomány) nem a kor közigazgatási beosztása szerint tüntették fel, hanem a „történeti Trákia", „történeti Makedónia" stb. elnevezéssel illették. Ennek egyértelmű célja volt, hogy az ezeken a területeken született lakosokat ne a török birodalom, hanem Bulgária állampolgárainak tekintsék. Ezzel párhuzamosan Kelet-Rumélia közeledését Bulgáriához jelezte az is, hogy a terület 1885. évi népszámlálásának végrehajtásához a bolgár köz-

104 Gayle Lonergan, „Counting citizens: the transfer and translation of census categories from the international statistical congresses to the principality of Bulgaria (1872–1888)", *Nationalities Papers*, 2017 30., 1–19,.

igazgatás segítségét is igénybe vették, illetve sajátos új felekezeti kategóriákat vezettek be: a katolikus és a protestáns mellett a bolgár-katolikus és a bolgár-protestáns kategóriákat. Ezek segítségével a bolgár népességet már nemcsak az ortodox felekezettel azonosították, hanem a katolikus és a protestáns felekezeten belül is igyekeztek azt kimutatni. Kelet-Rumélia nem sokkal a népszámlálás után, még 1885-ben unióra lépett Bulgáriával.[105]

Az 1888. évi bulgáriai népszámlálásnál a nemzetiségi kérdés legfontosabb mutatója már egyértelműen az anyanyelv volt. A 19. századi összeírások összehasonlítását nehezíti, hogy a kategóriákat nem következetesen alkalmazták: az 1881. évi népszámlálásnál a gagauzok vallásuk alapján a görög kategóriába kerültek, az 1888. évi népszámlálásnál már anyanyelvük alapján török nemzetiségűnek számlálták őket. Következetlen a születési hely meghatározása is: egy edirnei születési hellyel rendelkező lakos 1881-ban török, 1885-ben „történeti trák", 1888-ban bolgár kategóriába kerülhetett.

Látszik tehát, hogy – a magyar helyzethez hasonlóan – a nemzetiségek meghatározásba erős politikai érdekek is közbeszóltak. A kialakult helyzet nem kedvez sem a statisztikai adatok megbízhatóságának, sem a lakosság összeírásokhoz való hozzáállásának. Hasonló állapot figyelhető meg a 19. századból szinte valamennyi többnemzetiségű vagy frissen önállósodó nemzetállam esetén.

A magyar közigazgatás által szervezett népszámlálások

1869. július 13-án lépett hatályba a népszámlálási törvény, amely egyebek mellett rögzítette az összeírás december 31. éjféli eszmei időpontját és az adatszolgáltatási kötelezettséget. Nem sokkal ezután Gorove István miniszter felhívást bocsátott ki a törvényhatóságokhoz, amelynek legfigyelemreméltóbb pontjában kijelentette, hogy a népszámlálási adatokat nem fogják új terhek vagy adóemelések alapjául venni.

Az első magyar közigazgatás által szervezett népszámlálás előkészítő szakaszában, 1868 nyarán még a kérdések között szerepelt a nemzetiségi kérdés. Azonban politikai okokból végül törölték a témakört az összeírás kérdőívéről. Ugyanakkor a közvéleményt leginkább ez a kérdés foglalkoztatta, amint erre Keleti Károly utalt is egy 1871-ben keletkezett cikkében. A következő, 1880-as cenzus adataiból már a nemzetiségi megoszlás is kiderült. Az érdeklődőknek addig be kellett érniük a *Hazánk és népe* című 1873-as

105 Gayle Lonergan, „Counting citizens: the transfer and translation of census categories from the international statistical congresses to the principality of Bulgaria (1872–1888)", *Nationalities Papers*, 2017 30., 1–19.

Keleti-műben foglalt – az 1870-es népiskolai felvételre alapozott, és mint utólag kiderült, meglehetősen pontos – becsléssel.

Az 1880. évi népszámlálás már sok tekintetben túlszárnyalta a tíz évvel korábbi összeírást. Ekkor tértek át a lajstromos adatfelvételről az egyéni kérdőívekre. Ez a népszámlálás az első, amely pontos, megbízható adatokat tartalmaz az anyanyelvre vonatkozóan. Innentől kezdve napjainkig a népszámlálások során rendszeresen rákérdeztek az anyanyelvre, majd később a nemzetiségre (mint az előzőnél szubjektívebb tényezőre) is.[106]

1900-ban, 1910-ben és 1930-ban a KSH soron kívül ellenőrizte azon települések anyanyelvi adatsorait, amelyek a korábbi összeírásoktól lényegesen eltérő eredményeket produkáltak. A revízió levelezés útján vagy bizalmas kiküldetés során történt. A „gyanús" településekre ellátogató és a felülvizsgálatot lefolytató szakértők között mások mellett megtalálható volt Thirring Lajos, a népszámlálási osztály későbbi vezetője és az 1949-es népszámlálás előkészítője; Mozolovszky Sándor, az 1930-as népességösszeírás felelőse; végül – néhány alkalommal – maga Kovács Alajos, a hivatal elnöke.[107]

A 20. század első évtizedeiben az adatokat példaértékűen publikálta a statisztikai hivatal a *Statisztikai közlemények* című sorozatban. Ebből a megfelelő szakmai hátérrel feldolgozott adatokat részletesen megismerhette a társadalom.[108]

Az 1949. évi népszámlálásig bezárólag az összeírások során előállt egyéni adatokat tartalmazó ívek szinte kivétel nélkül elvesztek. A kevés megmaradt kivétel elsősorban a helyi levéltárakban megőrződött másolat.

Az 1893. évi cigányösszeírás

A népszámlálások mellett Magyarországon a korszak nagy demográfiai adatfelvétele volt az 1893. évi „czigányösszeírás". Ezt az összeírást a csavargók által generált társadalmi probléma hatására kellett elrendelni. A népszámlálásoktól eltérően az adatfelvétel egyetlen napon történt, amikor a települések rendeletileg nem engedhették a vándorló népesség moz-

106 Rehák Aranka és Rózsa Gábor, szerk., *Népszámlálások Magyarországon* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2000).

107 Rózsa Dávid, „Az 1930-as gépesített népszámlálás", *Élet és Tudomány* 66, 43. sz. (2011): 1369.

108 Lencsés Ákos, „A nemzetiségi statisztika forrásai", *Könyvtári Levelező/lap* 22, 12. sz. (2010): 13–15.

gását. Ennek köszönhetően még a népszámlálásoknál is koncentráltabb, összetettebb feladatot jelentett a statisztikusok számára.[109] A cigányösszeírás Hermann Antal és Jekelfalussy József vezetésével zajlott. A cigányok helyzete mellett szociológiai szempontból szerették volna vizsgálni a polgárosodás és a letelepedés kérdését. Az adatfelvételt központilag támogatták, azonban több település (köztük Budapest is) „letagadta" a cigányokat, és kivonta magát az adatgyűjtési kötelezettség alól. Az összeírás a hiányos adatokkal is sikeresnek mondható, de a hiányos adatszolgáltatás miatt az eredményeket közlő kötet csak részben közöl települési szinten adatokat.

Az első teljes körű cigányösszeírás egyben az utolsó is lett Magyarországon. A következő mintavételes felméréseket 1971-ben, 1993-ban és 2003-ban hajtották végre 2, illetve 1%-os reprezentatív minta segítségével.

A magyarországi németek kitelepítése

A második világháború után a KSH felsőbb utasításra az 1941. évi népszámlálás kérdőíveit használta fel arra, hogy listát készítsen a magukat német nemzetiségűnek valló állampolgárokról. A listát a kormányzat a németek kitelepítéséhez használta fel. A KSH munkatársai igyekeztek ellenállni, illetve késleltetni a lista összeállítását; felszólalt a terv ellen Elekes Dezső, a KSH elnöke; Thirring Lajos, a *Magyar Statisztikai Szemle* felelős szerkesztője és a Magyar Statisztikai Társaság ügyvivő alelnöke; valamint Bibó István is. A KSH-ban erősödő ellenállásra történő reakcióként több statisztikust is börtönbüntetésre ítéltek. A KSH vezetése 1946. szeptember 17-én kelt levelében értesítette a belügyminisztériumot és a nagyobb városokat a „német anyanyelvű és nemzetiségű lakosokról készült lajstromok" megküldéséről.[110]

Az 1941. évi népszámlálás során lehetett először a nemzetiségi kötődést külön megjelölni. Így a magukat német anyanyelvűnek, de magyarnak jelölő lakosság számára ez egyfajta Hitlerrel történő szembenállást jelentett. A német lakosságot érintő későbbi lista elkészítése és felhasználása hozzájárult a lakosság bizalmatlanságához a népszámlálások és az egyedi adatok biztonságos kezelését illetően. Ennek következtében az adatfelvételek je-

109 Hoóz István, „A cigány lakosságra vonatkozó összeírások Magyarországon a XVIII. és a XIX. században", in *A Magyarországban 1893. január 31-én végrehajtott czigányösszeirás eredményei [reprint]* (Pécs: Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem, 1992), 5–8.

110 Czibulka Zoltán, Heinz Ervin és Lakatos Miklós, szerk., *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2004).

lentős torzításokat is tartalmazhattak. Az 1949. évi népszámlálási adatok szerint létezett olyan település, amelynek lakosai között ötszáz fő horvát anyanyelvű volt, de egy sem vallotta magát horvát nemzetiségűnek. Az is előfordult, hogy a politikai légkör enyhülésével egy településen a magukat német nemzetiségűnek vallók száma megháromszorozódott két népszámlálás között.[111]

Népszámlálások Magyarországon 1949 után és az egyéni adatok kezelése

Bár 1960 után a népszámlálások egyéni adatai hivatali titoknak minősültek, az 1949. évi népszámlálás után következő összeírások esetén a lakosság számára nem garantálták azt, hogy a felvett adatokat kizárólag statisztikai célokra használják.[112] Ugyanakkor a népszámlálás aggregált adataihoz történő hozzáférés sem volt megoldva, például a nemzetiségekre vonatkozó adatokat nem dolgozták fel települési szinten. A felekezeti hovatartozásra vonatkozó kérdést nem vették fel egészen a 2001. évi népszámlálásig.[113]

Erre a korszakra tehető az első archiválás is: ha nem is egy-egy népszámlálás teljes személyi anyagát, de az 1970., 1980. és 1990. évi népszámlálásokból 20%-os mintát levéltári őrizetbe helyeztek. Ez – a KSH Levéltár megszűnése után – jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltárban található.

2001-ben elsőként név nélkül történt az adatszolgáltatás Magyarországon. Ez nagyrészt a nemzeti és etnikai törvénynek köszönhető, amely nem lett volna összeegyeztethető azzal, hogy az adatszolgáltatók névvel adják meg a nemzetiségüket.[114] Ezt a módszert alkalmazták a 2011. évi népszámláláskor is.

A kutatók számára szükséges egyéni adatokhoz jelenleg anonimizáltan, offline keretek között lehet hozzáférni. A KSH kutatószobája mindenki számára hozzáférést biztosít a 2001. és 2011. évi népszámlálás 5%-os mintájához, illetve a 2005. évi mikrocenzus teljes adatállományához. A felhasználónak minden esetben nyilatkoznia kell arról, hogy az egyéni adatok

111 Czibulka Zoltán, szerk., *A nemzetiségi népesség száma egyes községekben, 1960–1990* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1991).

112 Lakatos Miklós, *Az adatvédelem jogi szabályozása a magyar népszámlálások történetében* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2000).

113 Lencsés Ákos, „Felekezet és statisztika", *Vigilia* 76, 10. sz. (2011): 751–757.

114 Lakatos Miklós, *Az adatvédelem jogi szabályozása a magyar népszámlálások történetében* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2000).

alapján senkit sem próbál meg beazonosítani.[115] A KSH számára leadott adatigénylések között a mikroadatok iránti kérések száma az elmúlt években fokozatosan emelkedett.

Népszámlálások és más adatgyűjtések kapcsolata – a mezőgazdasági összeírások

Az előző fejezetekben a népszámlálások kiemelten szenzitív kérdéseivel foglalkoztunk. Bemutattuk a felekezetei és a nemzetiségi statisztika megjelenését a hazai, illetve egy-egy nemzetközi kitekintés erejéig más országok statisztikai gyakorlatában. A szenzitív adatok ismertetésénél kitértünk azokra a vonatkozó adatgyűjtésekre is, amelyeket a népszámlálások mellett végeztek, pl. az 1893. évi cigányösszeírásra.

A népszámlálások mint a hivatalos statisztika legkiterjedtebb rendszeres adatgyűjtései a fentiek mellett természetesen még sok más vonatkozásban is vizsgálhatók. A népszámlálások a demográfia mellett szinte minden más szakstatisztikával is kapcsolatban állnak. A népszámláláshoz képest minden más összeírás megfigyelési köre jóval szűkebb – és az esetleges kapcsolat megteremtése és kiaknázása jelent sok szakstatisztika számára lehetőséget az adatok teljesebbé és pontosabbá tételére. Az alábbiakban az adatkezelés szempontjából jelentős kapcsolódási pontokra szeretnénk a teljesség igénye nélkül példákat hozni.

A mezőgazdasági összeírások már az első népszámlálások megszervezésekor fontos szerepet játszottak a kérdőív összeállításában. Az 1870. évi népszámlálás esetén megjelentek az állatállományra és a mezőgazdasági tevékenységre vonatkozó kérdések, és ez a tendencia változó mértékben egészen a második világháborúig folytatódott.[116] A teljeskörű adatfelvételek során begyűjtött adatok segítettek a népszámlálásnál ritkábban és kisebb mintán tervezett mezőgazdasági összeírások szervezésében, az adatok pontosításában. Az így felvett adatok jelentőségét mutatja egyrészt, hogy az első hivatalos mezőgazdasági összeírásra 1895-ben került sor, másrészt a mezőgazdaságban szerepet vállalók rendkívül magas arányszáma a lakosságban. A korábban ismertetett módon a mezőgazdasági összeírások a népszámláláshoz képest rendszertelenebbül jelenhettek meg a statisztikai

115 24/2011 KSH-utasítás. Elérés 2012. május 29. http://www.ksh.hu/docs/szolgaltatasok/kutatoszoba/kutatoszoba_utasitas_2011_alairt.pdf

116 Oros Iván, „Mezőgazdasági kérdések a hazai lakossági cenzusokban", in *Népszámlálások az ezredfordulón 2.* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1999), 114–146.

hivatal tevékenységében. A következő teljeskörű mezőgazdasági összeírásra 1935-ben került sor, ezért is volt különös jelentősége a népszámlálások alkalmával rögzített agrárstatisztikai adatoknak. A kép teljességéhez természetesen hozzátartozik, hogy az 1935. évi összeírás olyan részletes birtokstatisztikai és más adatokat tartalmazott, amelyet a népszámlálási adatgyűjtések teljes mértékben nem pótolhattak.[117]

A második világháborút követően az 1949. évi népszámlálás kifejezetten kombinált összeírásként jelent meg, ahol a népszámlálási kérdőívet kiegészítették a mezőgazdasági összeírás kérdéssorával. Ez az egyszeri jelenség a kor viszonyai között nem volt teljesen eredményes, de így is elsődleges forrást jelentett az 1935. évi mezőgazdasági összeírás óta történt változások felméréséhez.[118] A két adatgyűjtés együtt-, illetve különélését Oros Iván az alábbiakban foglalja össze:

> *„A merev szétválasztást azonban mindkét cenzus megsínylette, a fejlődés során kiderült, hogy egyikük sem mondhat le a másik programjának bizonyos elemeiről. … Ésszerű lenne tehát olyan rendszer kidolgozása, amelyben a két cenzus kapcsolódása az eddiginél szorosabb, és egymás adatainak felhasználásával a kettős számbavétel elkerülhető, az adatszolgáltatók felkeresése egyszerűsödhet."*[119]

A második világháborút követően először a 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás esetén fogalmazódott meg az igény, hogy az eredmények összekapcsolhatók legyenek a népszámlálás adataival. A 2001. évi népszámlálás és a 2000. évi mezőgazdasági összeírás adataiból készült integrált adatbázis új szempontok szerinti vizsgálódást tett lehetővé az agrárium szereplőinek társadalmi–gazdasági adatai segítségével.[120]

Könyvtárstatisztika Magyarországon

A hazai könyvtárstatisztika története jól illusztrálja azt, hogy az adatgyűjtés rendszertelen változása, az adatkörök más-más intézményekhez történő rendelése mennyire megnehezíti a koherens idősorok összeállítását akár olyan témák esetén is, amelyek szenzitívnek egyáltalán nem nevezhetők.

---

117 Révfalvi, „A magyar statisztikai szolgálat a két világháború között (1918–1944)".

118 Laczka Éva, „Agrárcenzusok 1895 és 2010 között - célok, módszertani megoldások, eredmények", *Statisztikai Szemle* 88, 6. sz. (2010): 603–622; Oros, „Mezőgazdasági kérdések a hazai lakossági cenzusokban".

119 Oros, „Mezőgazdasági kérdések a hazai lakossági cenzusokban".

120 Laczka, „Agrárcenzusok 1895 és 2010 között - célok, módszertani megoldások, eredmények".

A statisztikai hivatal már működése kezdetén igyekezett figyelmet fordítani az oktatási és kulturális statisztikára. 1868 második félévében hat ülésen vitatták meg a statisztikai hivatal és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium munkatársai a vitás kérdéseket. 1868. december 31-én az Országos Statisztikai Tanács számára előterjesztették az oktatásra és a könyvtárakra vonatkozó adatgyűjtéshez tervezett kérdőíveket.[121]

A kétoldalas kérdőív könyvtári része az állomány méretére, az állománygyarapításra, a könyvtár személyzetére és felhasználói forgalomára vonatkozó kérdéseket tartalmazott.

Ez az első előterjesztés azonban leszögezte, hogy az adatfelvétel költségeit a statisztikai hivatalnak és a minisztériumnak közösen kell fedeznie. A költségek elosztásának kérdése egyben az egész adatgyűjtés sikerét veszélyeztette: az előterjesztést követő években nem sikerült döntésre jutni a kérdésben.

Az első – egyedi és nem rendszeres – könyvtárstatisztikai felvételt 1885-ben hajtotta végre a statisztikai hivatal.[122] Ennek a felvételnek a keretében teljességre törekedve igyekeztek adatokat begyűjteni a hazai könyvtáraktól, a vizsgálatból mindössze az ötszáz kötetnél kisebb gyűjteménnyel rendelkező intézményeket zárták ki. Egyaránt vizsgáltak a közintézményeket és a magángyűjteményeket. A felvétel nagysága és a kérdőív terjedelme is messze felülhaladta a később rendszeressé váló adatfelvétel kereteit. Rákérdeztek nemcsak az állomány méretére, hanem szakterületi, nyelvi, méret szerinti megoszlására. Emellett a könyvtári személyzet adatait, a felhasználói forgalmat és az egyes állománygyarapítási kérdéseket is vizsgálták.[123]

Összesen több mint 5500, majd pótlólag újabb ezer kérdőívet küldtek ki a vizsgálat során, amelyből több mint 3000 kitöltött kérdőív érkezett vissza a statisztikai hivatalhoz.[124] Az adatgyűjtés alapján kiadott kötet az aggregált adatok mellett valamennyi könyvtár rövid ismertetését és részletes adatait is közölte.

---

121 „Az országos magyar stat. Tanács ülése", *Hivatalos Statistikai Közlemények* 2, 1. sz. (1869): 23–111.

122 György Aladár, *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben* (Budapest: Országos Statisztikai Hivatal, 1886).

123 Buday László, szerk., *A M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal munkássága, 1871–1911* (Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1911).

124 György Aladár, *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben* (Budapest: Országos Statisztikai Hivatal, 1886).

A statisztikai hivatal keretében végzett rendszeres könyvtárstatisztikai adatgyűjtésről csak 1899-től beszélhetünk.[125] Ekkor hajtották végre az első adatfelvételt, amelynek kérdőíve a harminc évvel korábbi előterjesztésen alapult, nem vette figyelembe György Aladár munkáját. Lényeges eltérés volt azonban, hogy még a kétoldalas kérdőívet is jelentősen csökkentették, így nem kérdezték például a felhasználói forgalom havi bontását vagy nem határozták meg előrenyomottan az állomány szakterületek szerinti bontását.

A rendszeres adatgyűjtést a hivatal mindössze ötven könyvtárral kezdte meg. A felmérés alá vont intézmények meghatározásában az állomány mérete volt az elsődleges szempont. Közgyűjtemények, egyházi gyűjtemények, egyesületi (olvasóköri, kaszinói) könyvtárak egyaránt bekerülhettek a kiválasztott könyvtárak közé függetlenül attól, hogy nyilvános intézményről volt-e szó. Emellett kiegészítésként a közoktatásügyi statisztika keretében mérték fel az iskolai („ifjúsági") könyvtárakat.

Ugyanakkor a statisztikai hivatal adatgyűjtése mellett több más szervezet is foglalkozott könyvtárstatisztikával: a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és a Népiskolai Ifjúsági Könyvtárakat Intéző Bizottság egyaránt közzétett a saját szakterületéhez igazodva statisztikai adatokat. Közülük a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége szinte a statisztikai hivatallal egyszerre kezdte meg a rendszeres adatgyűjtést és –közlést.

1900-ban jelent meg a *Magyar Minerva* első kötete, amely 1932-ig további öt kötettel gyarapodott. *A magyarországi múzeumok és könyvtárak czímkönyve* alcímmel megjelent kiadványsorozat az egyes könyvtárak és múzeumok ismertetésére vállalkozott. Bár átfogó, táblázatokba foglalt aggregált adatokat nem közölt, de valamennyi könyvtár állományára és használati lehetőségeire tartalmazott adatokat. A sorozat kiadásához 1904-ben csatlakozott a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa is. A két világháború között megjelent egyetlen kötetet az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ adta ki.

Az alábbi táblázat bemutatja a kiadványsorozatban megjelent gyűjtemények számosságát.

125 Buday László, szerk., *A M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal munkássága, 1871–1911* (Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1911).

2. táblázat. A Magyar Minerva köteteiben szereplő intézmények száma [126]

	könyvtárak száma (darab)	múzeumok száma (darab)	összesen (darab)[127]
1900	696	61	
1901-1902	619	297	871
1903–1904	1498	596	1509
1904–1911	n.a.	n.a.	2336
1912–1913	n.a.	n.a.	7502
1930–1931	n.a.	n.a.	2664

A II. világháború után rendszertelen időközönként újra megjelentek könyvtári címtárak (egyes esetekben megőrizve a Könyvtári Minerva elnevezést). Ezek a kötetek azonban elődeikhez hasonlóan a hivatalos statisztikai adatgyűjtéstől függetlenül jelentek meg. A rendszerváltást megelőzően 1965-ben és 1986-ban jelent meg teljes, országos lefedettségű címjegyzék. Ezek mellett időszakosan egyes szakterületek címjegyzéke is napvilágot látott, a kisebb területeket lefedő kiadványok azonban nem álltak össze koherens egésszé.

Az 1965-ös Könyvtári Minerva két kötetben a „megváltozott társadalmi környezetre" hivatkozva ismételten változtatott a felmért intézményi körön. Nem vizsgálták a múzeumi, levéltári, intézeti, iskolai könyvtárakat. Emellett azonban állománynagyságra való tekintet nélkül közölték valamennyi községi könyvtár és a kórházi könyvtárak adatait.[128] A címtárban így végül 1981 intézmény adatai jelentek meg. A vizsgált intézményi kör változásának köszönhetően ismételten egyedileg kell kigyűjteni az egyes könyvtártípusokra vonatkozó adatokat ahhoz, hogy a korábbi címtárakkal, statisztikákkal összevethető eredményt kapjunk.

Az 1986-os címjegyzék már címében is szakított a korábbi kiadványokkal: nem szerepelteti a Könyvtári Minerva elnevezést, a címet egyszerűsítve *Magyarországi könyvtárak címjegyzékeként* jelent meg. Ez a kiadvány ismét újonnan definiálta a vizsgált intézményi kört. Az állományméret ezúttal 2000 kötetben lett minimalizálva, valamint a kritériumok között megjelent

126 Forrás: saját szerkesztés a *Magyar Minerva* kötetei alapján.

127 Az összesített adatok nem minden esetben egyeznek az első két oszlop összegével. Az eltérés egyik magyarázata, hogy egyes intézmények múzeummal és könyvtárral is rendelkeztek.

128 Faragó Lászlóné, szerk., *Könyvtári Minerva I.* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1965).

a főfoglalkozású könyvtáros alkalmazása. A feltételeknek nem megfelelő, de könyvtári szempontból fontos intézményeket „könyvtári szolgáltatóhelyként" vették nyilvántartásba. Egyes intézménytípusoknál más feltételrendszert határoztak meg, így az iskolai könyvtárak esetén csak a tízezer kötetnél nagyobb gyűjteménnyel rendelkező könyvtárakat szerepeltették a kiadványban. Az iskolai könyvtárak a korábbi évekhez hasonlóan így ismét csak korlátozottan jelentek meg a címjegyzékben. Hasonlóan válogatottan szerepeltek egyházi és kisebb szakkönyvtárak a kiadványban. A címtár összeállítói maguk is érezték a folyton változó könyvtári definíció okozta problémákat az adatok összehasonlíthatóságában.[129] A 3117 könyvtár adatait bemutató kiadvány bevezetőjében így nyilatkoztak:

> *„…a KKNY [Könyvtárak Központi Nyilvántartása] feladata a könyvtárak legfontosabb adatainak nyilvántartása és a nyilvántartott adatokról való tájékoztatás. A sommásan megfogalmazott [OSZK vezetői tanács] döntés számos terminológiai, módszertani kérdés felvetését, tisztázását, a szükséges anyagi-technikai feltételek biztosítását feltételezte. Meg kellett határozni a könyvtárrá minősítés (könyvtári minimum) kritériumait, tisztázni kellett a nyilvántartás és a statisztika viszonyát…"*[130]

A rendszerváltást követően, az 1990-es évek elején szintén több kisebb füzetben jelentek meg könyvtári címjegyzékek egészen 1997-ig. Ilyen volt az 1991-ben megjelent *A felsőoktatási és szakkönyvtárak címjegyzéke* is, amely 202 intézmény adatait közölte.[131] Ez a kiadvány is vállaltan saját szempontok szerint válogatott a könyvtárak közül, ezért az ebben közölt adatok nehezen összevethetők bármely másik címtár adataival.

1997-ben három kötetben jelent meg a Könyvtár Minerva, amely az 1996. évi könyvtári címjegyzéket tartalmazta.[132] A kiadvány összesen 600 intézményt mutatott be; nem közölte a községi könyvtárakra vonatkozó adatokat, illetve erősen válogatva közölte egy-egy iskolai könyvtár eredményeit. A felméréshez minden korábbit meghaladó, egységes kérdőívet állítottak össze 54 kérdéssel. A kérdőív már a hagyományos szervezeti-működési keretek és állománygazdálkodási kérdések mellett szeretett volna adatokat gyűjteni a könyvtárakban hozzáférhető adatbázisokról, különgyűjteményekről, szolgáltatásokról, a könyvtárban folyó tudományos tevékenységről, könyvkiadásról stb.

---

129 Bátki Anna és Mészöly Magda, szerk., *Magyarországi könyvtárak címjegyzéke* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1986).

130 Bátki és Mészöly.

131 Kovács Katalin, Lukátsné Takács Zsuzsa és Sz. Nagy Lajos, szerk., *A felsőoktatási és szakkönyvtárak címjegyzéke* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1991).

132 *Könyvtári Minerva 1996 I-III.* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1997).

Mindezek mellett a hivatalos statisztika is folytatta a könyvtárakra vonatkozó adatgyűjtést. A kezdeti rendszeres könyvtári adatfelvétel 1935 után elhalt. Az adatgyűjtést a II. világháborút követően új alapokra helyezve indították el. Rendszeres adatgyűjtésről 1949 után beszélhetünk.[133] Azonban ezek a „rendszeres" adatgyűjtések sem kerültek minden esetben közlésre a *Magyar statisztikai évkönyvben*, illetve több esetben egymással nehezen összehasonlítható adatokat tartalmaztak. A nehézségek ellenére mégis előnye volt az adatgyűjtésnek, hogy létjogosultságot nyert a könyvtárstatisztika – bár egyelőre csak mint a népművelési statisztika legkisebb, legkevésbé megfigyelt területe.

A rendszeres adatfelvétel mellett a KSH 1953 decemberében egy országos összeírást is végrehajtott, amelynek keretében minden olyan könyvtár adatait felvették, amelynek állománya meghaladta a 250 kötetet. Ez egy újabb állományméreten alapuló határ, amely különbözik valamennyi korábbi statisztika esetén megállapított határértéktől. Ez is jelzi, hogy az egyes felvételek összehasonlíthatósága erősen kérdéses. Az 1953. évi vizsgálat során 1052 könyvtárat mértek fel.[134]

A rendszeressé váló, KSH által végzett éves könyvtárstatisztika mellett a magyar könyvtárstatisztikára jellemző módon más szervezetek is végeztek statisztikai felvételeket. Így került sor 1961 és 1965 között négy alkalommal a tudományos és szakkönyvtárak részletes vizsgálatára a Művelődésügyi Minisztérium Tervgazdálkodási Főosztály Statisztikai Osztály kezelésében. A minisztériumi adatgyűjtésben megnevezett országos szakkönyvtárak és egyes szakkönyvtári, felsőoktatási könyvtári hálózatok vettek részt: 1961-ben összesen 1883 intézmény. Az adatfelvétel részletesen kitért az állomány és a könyvtári személyzet és költségvetés adataira, a könyvtárhasználati ás állománygyarapodási mutatókra.

1968-ban újabb szakkönyvtári elemzés látott napvilágot Sárdy Péter összeállításában.[135] Ez az elemzés nem csak alaposságában, a meghatározások következetes alkalmazásában tűnik ki elődei közül. A kiadvány részletesen bemutatja a korábbi könyvtári statisztikák felhasználási nehézségeit, az összehasonlíthatóság hiányát, és általában a hazai könyvtárstatisztika hiányosságait. Sajnos az egyszeri adatfelvételt követően nem születtek további elemzések és adatközlések a szerzőtől.

133 *A kulturális statisztika módszertana és fogalmai* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2005).

134 *Tudományos és szakkönyvtárak* ([Budapest]: Központi Statisztikai Hivatal, 1954).

135 Sárdy Péter, *A tudományos és szakkönyvtárak 1968. évi statisztikai adatainak elemzése* (Budapest: Népmű-velési Propaganda Iroda, 1970).

1969 és 1986 között (az egyetlen 1984. tárgyévi kötetet kihagyva) a OSZK és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadásában minden évben megjelent a *Településeink könyvtári ellátása* című statisztikai kiadvány. (A kiadványsorozat közkeletű elnevezése a TÉKA volt.) Ez a beszámoló kizárólag a települési könyvtárakra szorítkozott. A sorozat nem vádolható következetlenséggel: éveken keresztül rendre ugyanazokat az adattípusokat közölte az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ adatfelvétele alapján. Sőt: az egyes kötetek előszava hosszú időn keresztül jószerivel csak a tárgyév megjelölésében különbözött egymástól.

A TÉKA mellett a szakszervezeti könyvtárak statisztikáját a SZAKMA füzetes kiadványsorozat közölte. 1987 és 1991 között további négy kötete jelent meg a TÉKA sorozatnak az OSZK saját kiadásában.

1992 és 1998 között a két sorozat egyesítve *TEKE és SZAKMA* címmel jelent meg, majd 1999 és 2006 között a címet egyszerűsítve *Könyvtári statisztikaként* látott napvilágot. A kiadványsorozat így lényegében egy-egy kivételtől eltekintve közli az 1968 és 2005 tárgyévek közti adatokat. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy a sorozat nem a teljességre törekedve jelent meg, mindössze a könyvtári szféra egyik fontos – közkönyvtári – szegmensét dolgozta fel. Erre alapozva nem lehet tájékozódni az iskolai könyvtárakra, a felsőoktatási könyvtárakra vagy egyes szakkönyvtári csoportokra vonatkozóan.

Látható, hogy a könyvtárstatisztika kezdeti időszakában is párhuzamos adatgyűjtést folyt a statisztikai hivatal, a nemzeti könyvtár és több más szervezet kezelésében. A rendszerváltást követően is a KSH fokozatosan megosztotta, majd átadta a könyvtárakra vonatkozó adatgyűjtést a kultúrával foglalkozó minisztériumnak. Így alakult ki az a napjainkban is élő rendszer, hogy a KSH önállóan nem végez adatgyűjtést a könyvtárakra vonatkozóan. A könyvtári statisztika felelőse az Országos Széchényi Könyvtárban működő Könyvtári Intézet. A KSH kiadványaiban a Könyvtári Intézet által szolgáltatott minisztériumi statisztikát közli, nem foglal állást se a módszertan, se az adatszolgáltatói fegyelem, se az adatfeldolgozás kérdéseiben.

A fejezetben bemutatott, gyakran változó, több intézmény által felügyelt statisztikai adatgyűjtések összehasonlítása meglehetősségen kétséges eredményekre vezethet. Ennek legfőbb oka az, hogy még az időben egymáshoz közeli adatgyűjtések sem voltak összehangolva; általában más szempontok alapján határozták meg a felvételekben érintett könyvtár fogalmát. Így hosszabb idősorok csak alaposabb utánaszámolás, a módszertan egyeztetése mellett állíthatók elő.

Az alapadatokra vonatkozóan a KSH két ízben elvégezte az értékek harmonizálását. Az első, hosszabb idősorokat közlő kiadvány az Oktatás, művelődés 1950–1990.[136] A kötet a köz- és felsőfokú oktatási intézmények, az oktatásban résztvevő oktatók, diákok, hallgatók, az óvodák, a könyvkiadás, a filmgyártás, a színházak, múzeumok és közművelődési intézmények idősoros adatait tartalmazza. A fentiek keretében összesen 11 táblázatban közli a könyvtárak alapadatait, kitérve a közkönyvtárakra, iskolai könyvtárakra és szakkönyvtárakra; az állomány és a forgalom adataira egyaránt. A lábjegyzetek alapján több esetben kiderül, hogy az idősor egyes kiugrásai az eltérő adatfelvételeknek köszönhetők; illetve az esetek túlnyomó részében nem áll rendelkezésre 1950-ig visszanyúló adatsor.

A KSH másik összefoglaló, idősoros kiadványa a *Kultúrstatisztikai adattár, 2000–2010*.[137] A kiadvány a művelődési intézmények, a könyvkiadás, a közgyűjtemények és a televízióműsor-szolgáltatás statisztikai adatait közli – az elődkötethez képest rövidebb, de koherensebb idősorban. A könyvtárak adatait nyolc táblázatban közli, kitérve az intézmények, a felhasználók számára, az állomány méretére. Bár mindössze tíz év adatait közli, de az alapadatok mellett nem vállal kiegészítő jellegű adatközlést.

Az OSZK Könyvtári Intézet honlapján 1998-tól minden évre vonatkozóan elérhető valamennyi adatszolgáltató könyvtár részletes adatai.

Nemzetközi könyvtárstatisztika

A könyvtárstatisztika helyzete nemzetközi viszonylatban is sokat vitatott kérdés. A legnagyobb nemzetközi könyvtári szervezet, a Könyvtári Egyesületek és Szervezetek Nemzetközi Szövetsége (International Federation of Library Associations and Institutions – IFLA) már évtizedek óta működteti statisztikai munkacsoportját, amelynek legfontosabb feladata az egységes, összehasonlítható és releváns statisztikai keretrendszert összeállítása. A munkacsoport az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete, az UNESCO szakértőivel együttműködve igyekszik a statisztikai adatok iránti igényeknek megfelelő rendszert létrehozni.[138] (Az UNESCO már az 1970-es években megfogalmazott ajánlásokat a nemzetközi könyvtárstatisztika érdekében, az a kísérlet azonban lényegi eredmények nélkül elhalt.)

136 *Oktatás, művelődés 1950–1990* (Budapest: Statisztikai K., 1992).

137 *Kultúrstatisztikai adattár, 2000–2010* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2011).

138 „IFLA -- Global statistics for the 21st century", elérés 2019. január 25., https://www.ifla.org/statistics-and-evaluation/global-statistics.

Az IFLA munkacsoportja többéves előkészítés után[139] 2010-ben fogalmazta meg az IFLA Library Statistics Manifesto-t[140], amelyben a könyvtárstatisztikai adatgyűjtés legfontosabb irányelveit és 23 adatcsoportot határoztak meg. Az első próbafelvételek után meghirdették az IFLA Library Map of the World projektet[141], amelyben az országok saját adatszolgáltatásaikat egységesen adhatják meg. A projekt ajánlásokkal igyekszik az adatok összehasonlíthatóságát biztosítani, a vizualizációra építő felület pedig jól segíti az adatok értelmezését, illetve szakmán kívüli érdeklődők, döntéshozók számára is könnyen befogadhatóvá teszi az eredményeket. Az első éveket követően több mint száz ország és 2,3 millió könyvtár adatait jelentették a projekt keretében. Azonban az adatok egy része hiányos, illetve további harmonizációt igényel. A fokozott érdeklődés, a módszertan kidolgozása és finomhangolása biztató eredményekre vezet – annak ellenére, vagy éppen azért, mert a statisztikát nem hivatalos intézmény, hanem szakmai testület koordinálja. Az adatszolgáltatási kötelezettség hiánya miatt lényeges probléma az adatok rendszeres biztosítása, amelyre így csak indirekt, szakmai alapon szerveződő egyesületek, magánszemélyek vállalkoznak.

A világméretű könyvtárstatisztika láthatóan ugyanolyan módszertani nehézségekkel küzd, mint az országos adatfelvétel: az egyes módszertanok különbözősége, az adatfelvételek összehasonlíthatóságának nehézsége, illetve a rendszeres adatszolgáltatói hajlandóság fenntartása. Ugyanakkor a hivatalos források és a szakmai szervezetek együttműködése alapos munkával kiküszöbölheti ezeket a nehézségeket, és jó példát jelenthet több más szakstatisztika számára is.

Összefoglalás

A statisztika iránti lakossági bizalmatlanság több forrásból származhat. A témával foglalkozó szerzők hangsúlyozzák a statisztikai írástudás fontosságát (ami akár a demokrácia egyik fokmérője is lehet[142]), az adatokhoz

139 Simon Ellis és mtsai., „Global library statistics", IFLA Journal 35, 2. sz. (2009): 123–130.

140 „IFLA -- IFLA Library Statistics Manifesto", elérés 2019. január 25., https://www.ifla.org/publications/ifla-library-statistics-manifesto?og=63.

141 „IFLA Library Map of the World - About", elérés 2019. január 25., https://librarymap.ifla.org/about.

142 Achim Schiller és Joachim Engel, „The importance of statistical literacy for democracy", in *Challenges and Innovations in Statistics Education* (Szeged: University of Szeged, 2018).

való nyílt hozzáférést[143], az intézményi transzparenciát.[144] (A statisztikai hivatalok és a nyílt hozzáférés kapcsolatát a későbbiekben részletesen vizsgáljuk.) Az előbbiekben a lakossági bizalom talán leghangsúlyosabb részével foglalkoztunk: a statisztikai adatok felhasználásával. Ezt elsősorban a szenzitív adatok magyarországi történetének bemutatásával vizsgáltuk, részletesen elemezve a nemzetiségi és felekezeti adatok hazai helyzetét. Több esetben is egyértelműen látszik, hogy a hibás adatkezelés visszahat a lakossági viselkedésre, ennek legkirívóbb példái a nemzetiségi adatok kezelése az Osztrák-Magyar Monarchia idejében, az 1893. évi cigányösszeírás és az 1941. évi népszámlálás és a német kitelepítés kapcsolata. Ezek az események dokumentálhatóan hatást gyakoroltak a lakossági adatszolgáltatások minőségére is. A statisztikatörténet ilyen jellegű vizsgálata újabb érvet jelenthet a statisztikai adatkezelés és a lakosság kapcsolatának vizsgálatára, a lakossági bizalmat előtérbe helyező adatgyűjtési programok kialakítására.

Ugyanakkor megfigyelhető, hogy nem szenzitív adatok esetén is érdemes történeti jellegű vizsgálódást folytatni: a könyvtárstatisztika magyarországi története rávilágít arra, hogy szinte lehetetlen koherens idősort létrehozni az adatokból. Az egyszeri esettanulmány alapján a továbbvezethetőség legfontosabb kritériuma a rendszeres adatgyűjtés mellett a feladatok dedikált kiosztása: mindig legyen egyértelmű, hogy melyik szervezet melyik adatgyűjtésért felel, és legyen egyértelmű, hogy milyen céllal végzi az adatgyűjtést. Ezek hiányában akár évente változó módszertan szerinti, egymással nem összehasonlítható, hiányzó éveket tartalmazó adatsorokhoz juthatunk – jelentős anyagi és munkaidő-ráfordítással.

A statisztikatörténet ilyen értelemben túlléphet szigorúan történeti jellegén, és a jelenkori statisztika számára fogalmazhat meg a tudományterületet befolyásoló megfigyeléseket, elvárásokat.

143 Zoi Nikiforidoua, Aspasia Lekkab, Jenny Pangec, „Statistical literacy at university level", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 9. sz. (2010): 795–799.

144 Joan Garfield, „Research on Statistical Literacy, Reasoning, and Thinking", in *The Challenge of Developing Statistical Literacy, Reasoning and Thinking* (Dordrecht: Kluwer Academy, 2004), 397–409.

A STATISZTIKAI KIADVÁNYOK SZERKEZETI VIZSGÁLATA

A statisztikai szakirodalom áttekintése, statisztikai szakbibliográfiák

Idealisztikus volna olyan átfogó bibliográfiáról álmodni, amely tematikusan közli a könyv- és folyóirattermésben rejtve található statisztikákat. Az alábbiakban azt szeretnénk összegezni, hogy a hazai és nemzetközi statisztikai bibliográfiák milyen eredményeket tudnak felmutatni, és melyek azok a célok, amelyek elérhetőnek tűnnek, azonban egyelőre még váratnak magukra.

A téma részletes tárgyalása előtt érdemes tisztázni azt, hogy mit értünk statisztikai bibliográfia alatt. Egy ilyen gyűjtemény statisztikai források adatait tartalmazza, témáját tekintve pedig két fő típusát különböztetjük meg. A két típus általában keverten jelentkezik, inkább csak hangsúlyeltolódásokról lehet beszélni, azonban létezik mindegyikre „vegytiszta" példa is. Ez a két csoport a

- statisztikai források bibliográfiája és a
- matematikai statisztika, statisztikai módszertan bibliográfiája.

Statisztikai források alatt olyan bibliográfiákat értünk, amelyek az egyes statisztikákat tartalmazó forrásokat sorolják fel különböző csoportosításokban. A második kategória a matematika egyik ága, a matematikai statisztika bibliográfiáit foglalja magában. A két kategória mellett léteznek egyes témákhoz, személyekhez kötődő statisztikai bibliográfiák is.

A két kategória irodalma rendszerint együtt jelentkezik, ennek illusztrálására elegendő megnézni a statisztikai folyóiratokat. Ezek általában egyszerre tartalmaznak szigorúan matematikai és szigorúan egyes statisztikákat közlő és elemző tanulmányokat; inkább csak az egyes folyóiratok profiljáról lehet beszélni. Ezzel együtt lehet példát találni szigorúan matematikai statisztikáról szóló bibliográfiára, és szigorúan statisztikai adatok forrását közlő összeállításokra is.

A hazai statisztikai bibliográfiák összegzése előtt tekintsük át a külföldi helyzetet. Nem célunk, hogy teljes képet adjunk a külföldi statisztikai bibliográfiák rendszeréről. Mindössze három olyan példáról lesz szó, amelyek elméleti vagy gyakorlati szempontból fontosak a téma vizsgálatához, és amelyekből tapasztalatokat lehet leszűrni a hazai bibliográfiák nemzetközi viszonylatban elfoglalt helyére.

A statisztikai bibliográfiák terén az első jelentős külföldi kezdeményezések egyike volt *John W. Tukey* munkája. Munkatársaival 1973-ban jelentették meg monumentális öt kötetes összeállításukat *Index to statistics and probability* címmel. Ez a kiadvány a matematikai statisztikáról és annak alkalmazásáról szóló cikkek bibliográfiáját tartalmazza olyan teljességgel, mely azóta is példaértékű a statisztikai bibliográfiák terén. Tukey elsősorban statisztikusként és matematikusként tevékenykedett. Az őt méltató írások legfeljebb egy-egy bekezdésben említik bibliográfusi tevékenységét. A negyvenes években Neumann Jánossal dolgozott együtt, ő alkotta meg a *bit* kifejezést, amely azóta széles körben elterjedt és átment a köztudatba. Munkásságának mintegy melléktermékeként jelentek meg azok a kötetek, amelyekre bármelyik bibliográfus büszke lehetne.

Az *Index to statistics and probability* öt kötete a következő felosztás szerint jelent meg: (A kötetszámozás azért nem az 1. kötettel indul, mert a *The Information Access Series* keretében jelent meg az öt kötet.)

2 Citation Index
3–4 Permuted Titles
5 Locations and Authors
6 Permuted Index to Minimum Abbreviations

Tukey munkája a szerző, cím és folyóiratcím kereshetősége mellett tartalmaz egy idézettségi mutatót is a statisztika területén. Ez az idézettségi mutató a statisztikai tanulmányok statisztikai és határterületi folyóiratokban történő idézettségét jelöli, tehát ténylegesen a szakmán belüli elismertséget, használhatóságot mutatja az egyes cikkek esetén. A korabeli Science Citation Indexszel (SCI) ellentétben tartalmazza a referáló folyóiratok anyagát is.

Egy-egy szerző teljes idézettségét a névmutatóból kiválogatott tanulmányok ellenőrzésével tudjuk összeállítani.

Tukey munkáját nem frissítették azóta, így hatékonyan már csak történeti statisztikák, illetve az egyes szakstatisztikai módszertanok kialakulását célzó vizsgálatok esetén alkalmazható. Az idézettségi mutatók tovább követhetők az SCI-ben, azonban statisztikai szempontból valamelyest szegényebben és nem a témára fókuszáltan. A jelenlegi két hivatkozási adatbázis (a Scopus és a Web of Science) egyaránt fontosnak tartja a történeti adatok feldolgozását. Mindkét adatbázisnál folyamatosan tárják fel a folyóiratok korábbi évfolyamait a hivatkozások szempontjából.

A Tukey-index legfontosabb tanulsága az, hogy a korban már létező SCI mellett volt igény és kapacitás egy kifejezetten statisztikai munkákra koncentráló idézettségi mutató összeállítására, amelyben a cikkek statisztikai munkákban történő idézettségeit lehetett nyomon követni. Tukey öt kötetes munkája olyan magas mércét állított fel a jövő statisztikai irodalommal foglalkozó bibliográfusai számára, amit azóta sem sikerült felülmúlni.

Az *Index to statistics and probability* kiadása után mindössze három évvel jelent meg a *Current Index to Statistics* első kiadása, amelynek tárgyéve 1975 volt. A *Current Index to Statistics* (CIS) az American Statistical Association és az Institute of Mathematical Statistics kiadásában 1976-ban jelent meg először, és azóta is minden évben kiadásra kerül. A CIS szerkesztői tudatosan vállalják, hogy a tisztán matematikai és módszertani tanulmányokat egyaránt figyelik.

A CIS a címszavak KWIC permutálása mellett egyes tárgyszavakat is felvesz a listába, vagyis a legfontosabb tanulmányokat akkor is megtaláljuk egy adott tárgyszóra keresve, ha a kifejezés nem szerepel a tanulmány címében. Ez nem olyan teljes, mint a tételek tárgyszavazása, azonban mégis hasznos segítség, és a legfontosabb tanulmányoknál így is több szempontú visszakereshetőséget biztosít. Elsősorban akkor alkalmazzák a szerkesztők ezt a technikát, ha a cikk címe és tartalma nem fedi egymást.

Az évek során a tudományterület és a lehetőségek bővülésével a statisztikai szakirodalomnak egyre szélesebb skáláját fogta át. Az első kötet 160 folyóiratból 3000 cikk adatait foglalta magában. 1993-ban már 125 folyóirat teljes és további 300 folyóirat válogatott tartalomjegyzéke szerepelt az összeállításban. Napjainkban 160 statisztikai magfolyóirat teljes, 1200 folyóirat válogatott tartalomjegyzéke mellett mintegy 11 000 monográfia is található a bibliográfiában.

A CIS az interneten is elérhető a szolgáltató oldalán.[145] Egészen 2016 végéig az adatbázis 2000 előtti tartalma mindenki számára ingyenesen hozzáférhető volt, azonban a legfrissebb évek bibliográfiáját csak előfizetők tekinthették meg. 2017. január 1-jétől vált minden felhasználó számára ingyenesen hozzáférhetővé az adatbázis teljes tartalma.

A CIS legnagyobb előnyei közé tartozik, hogy a határterületek folyóirataiból kiválogatja a statisztikai témájú cikkeket, hátránya azonban, hogy

145 „CIS – Current Index to Statistics", elérés 2018. január 8., https://www.statindex.org/.

referátumokat nem közöl a tanulmányokhoz, tartalmukról kizárólag a címük alapján lehet tájékozódni.

A CIS számára az internetes felület kiváló lehetőséget kínál arra, hogy a korábbi kötetalapú kiadások legnagyobb gyengeségét orvosolja. Amennyiben az egy-egy címszóhoz vagy szerzőhöz tartozó teljes irodalomra szükség van, akkor korábban akár húsz év köteteit is végig kellett nézni. Egy ilyen keresést a mai technikai lehetőségek mellett gyorsan és egyszerűen lehet elvégezni a CIS elektronikus felületén. Összehasonlító elemzések azt mutatják, hogy a Web of Science és a Mathematical Reviews sem képes a CIS statisztikai szempontú visszake-reshetőségét produkálni, ami nagyban köszönhető annak, hogy a CIS a statisztikai témájú irodalmat a határterületek folyóirataiból is válogatja.

A CIS adatait visszamenőlegesen feldolgozták a Tukey-index tárgyévéig. A statisztikai irodalom nemzetközi bibliográfiája tehát folyamatos, azonban a Tukey-index és a CIS lényegesen eltérő visszakereshetőséget biztosít a felhasználók számára.

A Gale Group 1977 óta évente jelenteti meg a *Statistics Sources* című kiadványt. Az eddigiektől eltérően a *Statistics Sources* nem kiadványok bibliográfiai adatait tartalmazza, hanem a címszavakhoz kapcsolódóan azt mutatja meg, hogy melyik kiadványban lehet utánanézni az egyes statisztikáknak. Az általános fogalmak (GDP, Housing stb.) mellett az egyes országokon belül is többféle választási lehetőség áll rendelkezésre (Hungary Unemployment, Hungary Natural Gas stb.) A kiadvány jelenleg 30 000 szócikket és 150 000 tételt tartalmaz 1700 forrásmű alapján.

A címszavak úgy kerültek kialakításra, hogy az egyes országok adatai könnyen kereshetők legyenek. Ez a többi ország adatai mellett azért előnyös, mert képet alkothatunk arról, hogy nemzetközi szakemberek milyen forrásokból tájékozódnak hazánk különböző statisztikáiról. Legnagyobb hiányossága a *Statistics Sources*-nak, hogy nem közli az országok saját kiadású statisztikai forrásait; még akkor sem, ha azok nem csak a nemzeti nyelven jelennek meg. A kiadvány tehát elsősorban a nemzetközi évkönyvekre összpontosít, azok profiljáról és adatcsoportjairól nyújt áttekintést, és figyelembe veszi a nyomtatott és elektronikus forrásokat egyaránt. Egyes esetekben azt is megadja, hogy melyik szervezethez lehet fordulni egy bizonyos adat esetén, ami olyan esetben lehet hasznos, ha a felhasználó az évkönyvekben közöltnél finomabb bontást szeretne, vagy nem publikált nyilvános adatokhoz kíván hozzájutni. A címszavak mellett a *Statistics Sources* minden kötete tartalmaz még további fontos kiegészítéseket: az egyes statisztikai

hivatalok és nemzetközi szervezetek elérhetőségeit, hagyományos bibliográfiát a nyomtatott források adataival és a fontosabb statisztikai vonatkozású adatbázisok listáját. A kiadvány nemzetközi vonatkozásai mellett egyes országok statisztikai rendszerének áttekintéséhez nyújt segítséget – külön koncentrálva a területi adatokra is.

A *Statistics Sources*-hoz hasonló forrásgyűjtemény készítésére már magyar vonatkozásban is volt kísérlet. Azonban a tájékoztatás során hatékonyan használható gyűjtemény jelenleg nem áll rendelkezésre. A korábban bemutatott hivatkozási adatforrások előállítását célozza meg a KSH Könyvtár MATHIAS adatbázisa, egyelőre azonban a bemutatottaknál szerényebb forrással és áttekintéssel.

A magyar statisztikai bibliográfiák egyik első és talán azóta is legjelentősebb képviselője volt a *Statisztikai adatforrások 1867–1967* c. kiadvány, amely 1967-ben, a Központi Statisztikai Hivatal alapításának 100. évfordulójára jelent meg. A bibliográfia teljességre törekvően közli a KSH kiadványainak listáját, és ezzel lényegében lefedi az adott korszakban nyomtatásban megjelent statisztikai forrásokat.

A kiadvány legnagyobb hátránya, hogy a témaköri felbontáson kívül semmilyen más visszakeresési lehetőséget nem biztosít. Nem tartalmaz se név-, se címmutatót. Ezzel együtt kiemelten fontos bibliográfiai eszköz, mivel jó átfogó képet nyújt a magyar statisztikai rendszer kialakulásáról és korai forrásairól.

A KSH Könyvtár 1967 után rendszeresen megjelentetett statisztikai bibliográfiákat. Az első kötethez kapcsolódó sorozat számai egységesen a *Statisztikai adatforrások* címet viselik. Napjainkig az alábbi kilenc kötet jelent meg:

- *Statisztikai adatforrások 1867–1967* (közread. KSH Könyvtár, 1967.)
- *Statisztikai adatforrások 1945–1974* (szerk. Dányi Dezső, összeáll. Hajdú Elemérné, 1975.)
- *Statisztikai adatforrások 1975–1984* (szerk. Csahók István, összeáll. Hajdú Elemérné, 1985.)
- *Statisztikai adatforrások 1945–1985* (szerk. Csahók István, összeáll. Fóti Istvánné, 1987.)
- *Statisztikai adatforrások 1986–1989* (szerk. Csahók István, összeáll. Hansági Tivadarné, 1990.)

- *Statisztikai adatforrások 1990–1994* (szerk. Csahók István, összeáll. Kiss Judit, Körmendi Gábor, Papi Bea, 1995.)
- *Statisztikai adatforrások 1995–1997* (szerk. Csahók István, összeáll. Kiss Judit, Nagy Éva, Szvák Emma, 1998.)
- *Statisztikai adatforrások 1998–2000* (szerk. Csahók István, összeáll. Búr Gabriella, 2002.)
- *Statisztikai adatforrások 2001–2005* (szerk. Nemes Erzsébet, összeáll. Dévai Péter, 2007.)

A sorozat folytatja az első kötet hagyományait, igyekezve kijavítani annak hiányosságait. Az 1985 utáni kötetek már több mutatót is tartalmaznak, az egyes kötetek vegyesen név-, cím- és sorozati mutatót. A különböző mutatók csak fokozatosan tudtak beépülni a sorozatba, az 1945–1974 és az 1975–1984 kötetekben a legelső kiadáshoz hasonlósan semmilyen visszakeresési lehetőség nem szerepel a tematikus felépítésen túl. Az 1945–1985 kötet már tartalmaz címmutatót, azonban az előszóban már előzetesen közli az olvasóval, hogy a szerzők nevének feltüntetését „mellőzhetőnek" tartják a bibliográfia összeállítói.

Ez a megjegyzés jól mutatja, hogy még az 1980-as években sem az egyéni tudományos és szakmai teljesítményt tekintették a legfontosabbnak a hivatali munka során. Hasonló folyamat napjaikban is lejátszódott, amikor a későbbiekben bemutatásra kerülő *Statisztikai Tükör* sorozatnál a bevált gyakorlattal szakítva törölték a szerzők feltüntetését a kiadványokról. Érdekes módon a kérdés már Keleti Károly első emlékiratában is feltűnik, aki az intézmény későbbi politikájától eltérően ítélte meg a kérdést:

> *„Azt az erkölcsi serkentőt sem kellene mellőzni, mely az illető munkatársnak személyes felelősségében rejlik oly dolgozatok közrebocsátása közül, melyek, habár a statistikai hivatal ellenőrzése mellett, de még is szerzőjük saját neve alatt jelennek meg, mely körülménytől még más, sem a statistikai hivatal, sem a statist. tanács tagjai közé nem tartozó szakférfiak közreműködését is lehetne remélni."* [146]

A további években a *Statisztikai adatforrások* köteteinél folyamatosan fejlődtek a visszakeresési lehetőségek: a szerző szerinti mutató mellett megjelent a sorozati mutató is. Az évek során, különösen 1985 után, egyre finomodott a tematikai felépítés is. A kezdeti 22 témakör után az utolsó kötet már 50-60 témára osztva közölte a kiadványok adatait.

146 Keleti Károly, Emlékirat egyúttal javaslat *Magyarország hivatalos statistikájának szervezése tárgyában* (Pest: Athenaeum, 1869).

A *Statisztikai adatforrások* általában 4-5 évente jelentek meg, az első kötetek közt találunk olyanokat, amelyek visszamenőlegesen közlik egy-egy nagyobb időintervallum kiadványainak listáját, azonban 1985 után már csak 4-5 évet tartalmaznak. Emiatt nehéz átfogó, egységes képet kapni az 1985 utáni korszakok irodalmáról. Jelen dolgozat szempontjából is csak korlátozottan lehet használni a sorozatot, ami elsősorban a szakterületi változások alkalmazásának köszönhető. A kötetek sajnos nem tudnak könnyen átlátható, egységes, átfogó képet adni a statisztikai szakirodalom alakulásáról – de természetesen nem is ezzel az elsődleges céllal készültek.

A *Statisztikai adatforrások* bibliográfiasorozatnak a fenti hiányossága mellett több szempontból is létjogosultsága van a hazai tájékoztatás eszközei között. A KSH különös gyakorisággal változtatta az évek során kiadványainak nevét. Így többször előfordul, hogy egy-egy adatcsoport húsz év alatt öt különböző című kötetben jelent meg. Az egymást követő címek megtalálására, az előzményezéshez jól használható a *Statisztikai adatforrások* sorozat.

A magyar statisztikai irodalom nagy része 1945 előtt a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, illetve a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal kiadásában jelent meg. A központi hivatal adta ki a *Magyar statisztikai évkönyvet*, a *Statisztikai zsebkönyvet*, a *Statisztikai havi közleményeket*, statisztikai sorozatokat, népszámlálási adatokat, az első napjainkig megjelenő statisztikai szakfolyóiratot (*Statisztikai Szemle*) stb. A fővárosi hivatal pedig ezekkel párhuzamosan megjelentette a saját évkönyveit, zsebkönyveit, évközi adatokat tartalmazó adatközléseit, sőt, a saját szakfolyóiratát is, *Városi Szemle* címmel.

1945 után kezdtek megjelenni az ágazati statisztikai évkönyvek, ekkor indultak el a KSH ágazati folyóiratai is (*Demográfia, Területi Statisztika*). Az ötvenes évektől napjainkig már folyamatosan nyomon követhetők a megyei statisztikai évkönyvek, az idegenforgalmi, külkereskedelmi, demográfiai évkönyvek különböző címváltozatokon megjelentetve.

A kilencvenes évek elején egyedülállóan gazdag rendszere jött létre a statisztikai szakágazati évkönyveknek. 2005-ig rendszeresen 10-12 ágazati évkönyv jelent meg. 2005 után ez a struktúra felbomlott: hét évkönyv megszűnt, a megmaradtak szerkezete erősen változott. Napjainkban az adatcsoportok nagy része már csak elektronikus forrásokban követhető tovább.

A *Statisztikai adatforrásokhoz* hasonlóan 1973-ban elkezdték kiadni a *Külföldi statisztikai adatforrások* c. sorozatot is a KSH Könyvtárban. Ez

a kezdeményezés azonban három kötet után (Ausztria, Csehszlovákia, Lengyelország) elhalt, folytatása azóta sem készült.

A *Statisztikai adatforrásokkal* párhuzamosan a hatvanas években (1960 és 1968 között) az MTA Közgazdaságtudományi Intézete, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem és a KSH Könyvtár és Dokumentációs Központ közösen megjelentette a *Magyar közgazdasági és statisztikai irodalom* c. bibliográfiát. Ez a rendkívül komplett munka már nemcsak a KSH kiadványait közölte, hanem a teljes magyar szakirodalomból válogatott. A tematikus rendezés mellett névmutatót is tartalmazott. Sajnos a sorozatnak az 1968-os tárgyév után nem készült folytatása.

A könyvtárak a *Magyar közgazdasági és statisztikai irodalom* bibliográfiasorozat megszűnése után is törekedtek átfogó együttműködésre. Az 1980-as évek elején többször tettek kísérletet társadalomtudományi dokumentációs hálózat kialakítására, amelyben helyet kapott volna a statisztikai szakirodalom áttekintése, és szerepet játszott volna a KSH könyvtára. További együttműködő intézmények voltak (korabeli névváltozataikon szerepeltetve) a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, az Országgyűlési Könyvtár. Az információs hálózat kialakításába igyekeztek bevonni a Külkereskedelmi Minisztériumot, a Magyar Nemzeti Bankot, az MTA egyes kutatóintézeteit, az Országos Tervhivatalt és a Pénzügyminisztériumot.[147] Hasonlóan, nemzetközi társadalomtudományi és statisztikai együttműködésekre is történtek kísérletek. A próbálkozások azonban csak részeredményekre és ideiglenes megoldásokra vezettek, tartós együttműködésre sosem került sor.[148]

1985-ben kísérlet gyanánt szerkesztettek egy kötetet a KSH-ban, amelynek címe *STAR – Statisztikai kiadványok katalógusa*. A STAR célja az volt, hogy az egyes adatcsoportok statisztikai kiadványokban való fellelhetőségéről adjon tájékoztatást. A STAR céljait, felépítését tekintve hasonlít a külföldi *Statistics Sources* sorozathoz, azonban a kiadvány felépítése és formátuma miatt olyan nehézkesen lehetett használni, hogy nem készült folytatása.

147 Sebestyén György, „Törekvések a magyar társadalomtudományi információs és dokumentációs hálózat kialakítására", *Könyvtári Figyelő* 30, 4. sz. (1984): 372–378.

148 Rózsa György és Sebestyén György, „Nemzetközi együttműködés és a magyarországi társadalomtudományi információ", *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 31, 11. sz. (1984): 440–451.

A *Statisztikai adatforrások* sorozatnak 2007 óta nem jelent meg újabb kötete. Amennyiben a sorozatban újabb bibliográfia látna napvilágot, azt már úgy kell szerkeszteni, hogy ezeket a változásokat nyomon lehessen követni benne. Nem lehetne elhagyni a kizárólag elektronikusan – sőt: kizárólag online mellékletként – megjelenő kiadványok szerepeltetését sem.

Jelentős hiányossága a magyar könyvtári rendszernek, hogy nem képes integrálni az online forrásokat. Se a KSH Könyvtár, se az OSZK, se valamely összevont katalógusban nem található meg a KSH egyik legjelentősebb, napjainkban is futó online sorozata, a *Statisztikai Tükör*. Hasonlóan más nyílt vagy nem nyílt hozzáférésű online statisztikai források sem találhatók meg a könyvtári katalógusokban, gyűjteményekben. A könyvtári rendszer ezzel kudarcot vall az online források nyilvántartásával, és adós marad a szakterület számbavételével.

Az online statisztikai források rendszerezésére egyelőre csak kísérleti jellegű próbálkozások történtek. Ilyen a Digistat, a KSH Könyvtár online statisztikai kiadványokat felsoroló linkgyűjteménye. Ez azonban nem törekszik a kiadványok, adatforrások mélyebb feltárására.

A közeljövőben több változást is célszerű lenne végrehajtani a statisztikai bibliográfiai tevékenységben. 2007-ben lényegesen átalakult a KSH kiadványainak struktúrája, az évtizedes múltra visszatekintő statisztikai évkönyvek közül hat megszűnt, kettő gyökeresen átalakult. Ezzel párhuzamosan egyre gyakoribbá vált a statisztikai adatforrások elektronikus kiadványokban, adatbázisokban, online mellékletekben történő publikálása. Könnyen előfordulhat, hogy egy adatcsoporthoz kapcsolódó idősor összeállításánál a korábban évkönyvekben megjelent adatok már csak interaktív adatbázisban érhetők el, statikus nyomtatott vagy elektronikus kiadványokban már nem jelennek meg.

Az, hogy bizonyos adatcsoportok már csak a KSH interaktív adatbázisában kerülnek publikálásra, meglehetősen nehezíti a hivatkozásokat. Ugyanakkor felveti a gondolatát egy, a nyolcvanas évek elején kiadott, STAR-katalógushoz hasonló (online) kiadvány összeállításának, amely tartalmazná azt, hogy mely adatcsoportok melyik könyvben, illetve adatbázisban találhatók meg. Egy ilyen gyűjtemény szervesen illeszkedhetne a Digistat gyűjteményébe, hiszen jellegéből adódóan nem szükséges nyomtatásban megjelennie, elektronikus tájékoztatási segédeszközként könnyebben, gyorsabban használható, mint könyv formájában, és így a források frissítése is gyorsabban kivitelezhető lenne.

Már nem lehet halogatni, hogy a KSH kizárólag elektronikus formában megjelenő kiadványai is helyet kapjanak a bibliográfiákban és könyvtári katalógusokban. Ez azt is jelenti, hogy az online források adatait visszamenőlegesen is fel kell dolgozni és szerepeltetni a magyar könyvtári rendszerben. Ezzel a könyvtárak alapvető feladatuknak tennének eleget.

A távlati célok között mindenképpen szerepelnie kell annak, hogy a *Statisztikai adatforrások* kibővítve kerüljön kiadásra (online és/vagy nyomtatott formában egyaránt), és a KSH kiadványai mellett más lényeges statisztikai forrásokat is tartalmazzon. Okulva a statisztikai bibliográfiák terén a hatvanas és hetvenes években fellángolt lelkesedésen, ezt a munkát csak akkor lehet felelősségteljesen elkezdeni, ha már megfelelő háttér áll a rendelkezésre ahhoz, hogy a megszületŏ gyűjteményt rendszeresen lehessen frissíteni.

Nem jelent újdonságot, ha megállapítjuk, hogy napjainkban elengedhetetlen az online források integrálása a könyvtári rendszerbe. Az online és a nyomtatott statisztikai források rendszerezésére Rózsa Dávid, Kalmár Csilla és Lencsés Ákos tett kísérletet, amely a mostani összefoglalásnál valamelyest részletesebb, és tartalmazza a KSH-n kívüli statisztikai adatforrásokat is.[149]

A KSH Könyvtár másik jelentős nyomtatott bibliográfiasorozata a *Nagy magyar statisztikusok* címet viseli. Ennek a sorozatnak a keretében az egyes statisztikusok válogatott bibliográfiája került közlésre 2018-ig 28 kötete jelent meg. A sorozattal párhuzamosan a KSH Könyvtár időnként élő statisztikusok munkásságáról is összeállít válogatott bibliográfiát, amennyiben azok valamilyen területen kiemelkedőt alkottak.

A *Nagy magyar statisztikusok* sorozatnak múltunk kiemelkedő tudósai iránti tiszteletadáson kívül gyakorlati jelentősége a kívánt témakör legavatottabb szakemberei munkásságának közreadása és összefoglalása. Ez természetesen újabb hivatkozásokhoz és eredményeknek vezethet, hiszen egy-egy szakterület tanulmányozása elképzelhetetlen a korabeli, úttörő statisztikusok munkásságának ismerete nélkül.

A bibliográfiasorozat digitalizálása megtörtént, azonban még várat magára az online világ követelményei alapján történő átalakítása (linkek és DOI-azonosítók szerepeltetése stb.).

149 Rózsa Dávid, Kalmár Csilla és Lencsés Ákos, „A statisztika és a digitális átállás”, *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 60, 2. sz. (2013): 47–65.

A magyar statisztikai irodalom szerkezeti vizsgálata 1868–2016

A bibliometria az 1970-es években kezdett kiforrott tudománnyá válni. A tudományág fontos módszere, hogy a kiadványok és hivatkozások mennyiségéből, számszerű jellemzőiből állít elő információt a tudománnyal, egyes szakterületekkel, kutatóműhelyekkel és a társadalommal kapcsolatban.

A magyar statisztikai szakirodalom szerkezeti és mennyiségi felmérésére eddig nem került sor, holott a statisztika mindig is a társadalom igényeihez igazodó tudományágként fontos mondanivalót hordozhat a társadalom értékrendjével, milyenségével kapcsolatban. A tudományterület kialakult módszereivel lehetőség nyílik a statisztikai szakirodalom vizsgálatára is: melyik korszakban milyen témaköröket publikáltak a legnagyobb és legteljesebb mértékben. A hivatkozások, illetve a KSH publikálási politikájából következtetések vonhatók le az adott kor társadalmi jellemzőire: mely témák, adatkörök voltak a legkeresettebbek, és melyekkel foglalkozott kisebb mértékben – vagy akár melyeket titkosított – a statisztikai hivatal.

A KSH reprezentatív kiadványaiban mindig egyenrangúnak kezelte az egyes statisztikai ágakat. Szeretnénk megmutatni ugyanakkor a statisztikai irodalom mennyiségi vizsgálata alapján, hogy egyes korszakokaiban más és más szakstatisztikák élveztek elsőbbséget. Érdekes kérdés ennek kapcsán, hogy milyen kapcsolat és összefüggés figyelhető meg az egyes politikai irányelvek, a kiugró (politika)történeti események és a kiadványok jellemzői között.

A kutatás elsődleges forrása a KSH adattársorozatainak vizsgálata. Ezek alapján szeretnénk vizsgálni azt, hogy a KSH hivatalos álláspontja szerinti vagy attól kisebb-nagyobb mértékben eltérő hivatali érdeklődési kör mutatható ki a közzétett adatforrások alapján.

A kiemelt történelmi események, amelyek statisztikai kiadványokkal való együtthatását vizsgáljuk:

- az 1929–1933-i évi nagy gazdasági világválság,
- az 1956-os forradalom és szabadságharc,
- a 2008-ban kirobbant gazdasági világválság,
- és a 2010-es évek közepén egyre intenzívebbé váló európai migrációs válság,
- jelentős politikai változások (1919, 1948, 1989).

A vizsgálat elsődleges forrása a Központi Statisztikai Hivatal kiadványainak áttekintése. A statisztikai évkönyvek mellett a hivatali korszakra jellemző, hivatalos adatokat és elemzéseket közlő kiadványsorozatok alakulását elemezzük. Másodlagos (összehasonlító) forrásként a napilapokban megjelenő cikkek korpuszát vizsgáljuk, és különösen azt, hogy az azokban megfigyelhető trendek megfelelnek-e az elsődleges források mutatta trendeknek vagy valamilyen irányú eltérések figyelhetők meg a kettő között. Emellett természetesen az elsődleges források esetén is vizsgáljuk, hogy a trendek egybecsengenek vagy különbségek figyelhetők meg.

Elsődleges vizsgálati forrás a *Magyar statisztikai évkönyvek* témaköreinek nyomon követése. Mivel az évkönyv néhány évet leszámítva a hivatal működésének teljes időszakát lefedi, ezért megvizsgáljuk az évkönyvekben közölt témakörök változásait és azt is, hogy az egyes témakörök hány táblával képviseltetik magukat. Az évkönyveket az első, 1872-ben megjelent kötettől egészen a 2015. tárgyévi kiadványig vizsgáljuk.

Az első, 1870-es években megjelent kötetek (címükben még statistikai és nem statisztikai évkönyvek) nem a mai követelményeknek megfelelően láttak napvilágot. A korábban bemutatott módon az első évkönyveket még tárgyév megjelenése nélkül, az egyes témákban eltérő tárgyévet közölve adták ki. A negyedik évfolyamtól a hivatal füzetes jelleggel kezdte megjelentetni az évkönyvet, így a kiadványok lényegében fejezetenként láttak napvilágot az év során, az egyes füzeteket pedig év végén lehetett egybekötni. Jó esetben így előállt az adott évre vonatkozó statisztikai évkönyv. Emellett 1889-ig az évkönyveknek több hiányosságuk is volt, ami arra vezetett, hogy a hivatal mellett más szervezetek is közzétettek statisztikai évkönyvet. Így jelent meg 1887 és 1896 között a *Közgazdasági és statisztikai évkönyv*, illetve 1883 és 1886 között az MTA Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottság kiadásában a *Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv.*

1889 és 1893 között nem jelent meg a *Magyar statisztikai évkönyv*. 1893-ban azonban már az új folyam egyes tekintetben a mai követelményeknek is megfelelő évkönyvet jelentett. A táblázatokon kívül azonban nem tartalmazott módszertani jegyzeteket, illetve nem utalt az adatforrásra vagy további forrásművekre. A módszertani megjegyzések végül az 1940-es években nyertek teljes létjogosultságot az évkönyvekben.

Az első világháború kezdetén kisebb mértékben módosítottak az évkönyv szerkezetén, ezek a változások azonban elsősorban az idősoros és terüle-

ti adatokat érintették.[150] A témakörök tekintetében nem érződött jelentős változás. A háború előrehaladtával azonban az évkönyv a papírhiányra hivatkozva gazdasági okokból, illetve az adatgyűjtések ellehetetlenülése miatt szerkezetileg is jelentősen módosult.[151]

A két világháború közti időszakban a kiadvány szerkezete stabilnak mondható – ha nem is olyan mértékben, mint a 20. század második felének egyes időszakaiban. A II. világháborút megelőző években elsősorban az ország területi változásai jelentettek változást az évkönyv megjelenésében. Több tekintetben is jelentős feladatokat rótt a hivatalra a visszacsatolt területre vonatkozó adatok összegyűjtése és azok beépítése a kiadványba.[152]

A két világháború időszakában az egyes évekre vonatkozóan általában összevonva és utólag jelentettek meg kiadványokat. A második világháborút követően egészen az 1950-es évek második feléig a statisztikai évkönyvek nem voltak nyilvános kiadványok. 1948-ban a *Magyar statisztikai évkönyv* címet *Statisztikai évkönyvre* módosították. Hasonló átnevezés figyelhető meg a *Magyar Statisztikai Szemle* esetén, amely címét 1948-ban *Statisztikai Szemlére* módosították. A névváltozással természetesen tartalmi módosulások is jártak. Az évkönyv szerkezetét a szocialista statisztika elvárásaihoz kellett igazítani. A vízválasztó ebből a szempontból az 1947., 1948. és 1949. tárgyévi kötetek, ahol jelentős strukturális átalakítást hajtottak végre. Ezek a változások adtak lehetőséget a hivatalnak arra, hogy az évkönyvet csak kézirat gyanánt, nem nyilvános kiadványként jelentesse meg.[153] Nyilvános használatra szánt kötetek csak az 1950-es évek második felétől jelenhettek meg újra.

A szocializmus időszakában az évkönyv szerkezete állandónak mondható, bár kisebb mértékben, de rendszeresen jelentek meg, illetve tűntek el témakörök a kötetekben. Gyakoribb volt azonban az egyes témakörök összevonása és szétválasztása, olykor meglehetősen hektikusan: előbb szétválasztva, majd néhány év múlva ismét összevonva egy-egy témakört. A teljesség igénye nélkül szemléltetés céljából közöljük, hogy 1980-tól húsz éven keresztül milyen változások jelentek meg az évkönyvekben:

150 Buday László, „Előszó", in *Magyar statisztikai évkönyv*. 1913 (Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1915), III-IV.

151 Szabóky Alajos, „Előszó", in *Magyar statisztikai évkönyv. 1916, 1917, 1918.* (Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1924), III-IV.

152 Dobrovits Sándor, „Előszó", in *Magyar statisztikai évkönyv. 1939* (Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1940).

153 Pikler György, „Előszó", in *Magyar statisztikai évkönyv. 1947* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1949).

- 1980-ban összevonták a szociális védelem és az egészségügy témákat – mindössze egyetlen év erejéig, hogy 1981-ban ismét önállóan jelenjenek meg.
- 1981-ban először jelentek meg önállóan a K+F és a számítástechnika adataira vonatkozó fejezetek.
- 1982-ban először jelent meg a gazdasági szervezetek adataira vonatkozó fejezet.
- 1985-ben összevonták a népesség és népmozgalom fejezeteit.
- 1986-ban a kommunikáció adatait leválasztották a közlekedésről; egyetlen év erejéig függelékbe kerültek az időjárási adatok és a nemzetközi adatok.
- 1988-ban különvált a kultúra és a sport fejezete.
- 1990-ben újra összevonták a közlekedést és a kommunikációt; az egészségügyet és a szociális ellátást.
- 1991-ben újra összevonták a sport és kultúra adatait közlő fejezeteket.
- 1994-ben ismét szétválasztották az egészségügy és a szociális ellátás adatait; egy év erejéig más fejezetekbe olvasztották a számítástechnika fejezetét.
- 1995-ben ismét megjelenik az önálló számítástechnika fejezet, valamint az árakra vonatkozó adatokat önállóan közlő fejezet.
- 1996 ismét különválnak a kommunikáció és a közlekedés adatait közlő fejezetek.

Hasonló, fejezeteket érintő változások az évkönyv történetének minden időszakában jelentkeztek. A vizsgálat arra is keresi a választ, hogy a kisebb változások milyen mértékben befolyásolták az évkönyv átfogó szerkezetét. A fent részletesen bemutatott húsz év természetesen nem csak a fejezetek szerkezetében jelentett változást, pl. 1992-ben jelent meg az első magyar-angol kétnyelvű évkönyv.

Bár az évkönyv CD-formában már az azt megelőző években is napvilágot látott, de 2005-ben először jelent meg az évkönyv CD-melléklettel. Ez a korszerű adathordozó mellett azt is jelentette, hogy a következő években több adatkör is a CD-mellékletre szorult, és a továbbiakban nem jelent meg nyomtatásban.[154] 2012-ben a CD-mellékletet online melléklet váltotta fel: a kiadványban található kóddal lehet hozzáférni a nyomtatásban nem megjelenő részekhez a KSH honlapján.[155]

154 Vukovich Gabriella, „Bevezetés", in *Magyar statisztikai évkönyv. 2009* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2010).

155 Vukovich Gabriella, „Bevezetés", in *Magyar statisztikai évkönyv. 2012* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2013).

A *Magyar statisztikai évkönyv* mellett további kiadványsorozatok is a vizsgálat részét képezik, amelyek az olykor már mechanikussá váló évkönyvi közlések mellett talán jobb betekintést engednek abba, hogy a hivatal az egyes időszakokban mely témaköröket részesítette előnyben.

A KSH már megalakulásakor megindította periodicitást nélkülöző kiadványsorozatát: a *Hivatalos statisztikai közlemények* 1868 és 1888, a *Magyar statisztikai közlemények – Új folyam* 1893 és 1901, a *Magyar statisztikai közlemények* 1902 és 1942 között megjelent kötetei adattárként és hozzá kapcsolódó elemzésként láttak napvilágot. Könyvészetileg nehezen magyarázható a sorozat névváltozásainak egymást követése: az 1893-ban induló *Magyar statisztikai közlemények – Új folyam* esetén az új folyam megjelöléssel a korábbi hivatali kiadványsorozat jogfolytonosságát szerették volna hangsúlyozni. Az 1902-ben induló (immár könyvészetileg is új folyamnak tekinthető) sorozat pedig elhagyta a folyammegjelölését.

A második világháborút követően, 1957 és 1984 között a *Statisztikai időszaki közlemények* sorozat veszi át a korábbi kiadványok szerepét. Bár a Statisztikai időszaki közlemények könyvészetileg nem képviselik a jogfolytonosságot a korábbi sorozattal, de eszmeiségét tekintve ugyanazt a szerepet töltötték be a hivatal kiadványstruktúrájában. Kápolnai leszögezi, hogy „a kötetek több, [sic!] mint kétharmada különböző (al)sorozati címek alatt, többé-kevésbé állandó tartalommal, rendszeresen, meghatározott gyakorisággal jelent meg, a többi csak egyszer vagy legfeljebb 2-4 alkalommal."[156] Ez a jellemző tehát tökéletesen egybevág a *Magyar statisztikai közlemények* jellemzőivel. A fenti ismertetés alapján a *Statisztikai időszaki közlemények* jól kiegészíti a *Magyar statisztikai évkönyveken* végzett vizsgálatot, hiszen az évkönyvbe nem került, de a hivatal számára mégis fontos adattárakat és elemzéseket közölték benne egészen 1984-ig.

A digitális világban az hasonló küldetéssel indult a *Statisztikai tükör* online kiadványsorozat. Az előzőekben bemutatott sorozatok szellemiségét követi azzal, hogy rövid elemzést, illetve a *Magyar statisztikai évkönyvben* nem megjelenő adattárakat közöl. A digitális világ formáinak megfelelően a kizárólag online elérhető kiadványsorozat a rövid elemzés mellé Excel- vagy HTML-formátumú táblázatos mellékletet csatol.

156 Kápolnai Iván, *Statisztikai időszaki közlemények katalógusa, 1957–1984* (Budapest: Statisztikai K., 1984).

Az egyes sorozatok adatait az alábbi táblázat tartalmazza

3. táblázat. A KSH reprezentatív kiadványsorozatainak kötetszáma[157]

Sorozat címe	*Megjelenés időszaka (jelenleg is futó sorozat esetén vizsgált időszak)*	*Kötetek száma a vizsgált időszakban (darab)*
Magyar statisztikai évkönyv	1872–1889, 1893–2016	138
Hivatalos statisztikai közlemények	1868–1888	34
Magyar statisztikai közlemények – Új folyam	1893–1901	29
Magyar statisztikai közlemények	1902–1942	116
Statisztikai időszaki közlemények	1957–1984	499
Statisztikai tükör	2007–2016	269
		N=1085

Hipotézisként feltehető, hogy a *Magyar statisztikai évkönyv* és a fenti sorozatok tematikája, előnyben részesített témakörei nem minden esetben fedték egymást. Ennek vizsgálatára a sorozat egyes köteteit besoroltuk a tematikailag megfelelő kategóriába. Nagy kérdés ebben az esetben a megfelelő kategóriarendszer meghatározása. A statisztikai hivatal jelenleg a nemzetközileg elfogadott standardok szerint sorolja kiadványait egy-egy kategóriába, azonban nem egyértelmű, hogy ez a tematika mennyire alkalmazható következetesen a 19. században megjelent kiadványokra. A KSH Könyvtár egyénileg kialakított, zárt tárgyszórendszert használ a tartalmi feltáráshoz. Ennek alkalmazása azzal az előnnyel járna, hogy valamennyi vizsgált kiadvány tárgyszavazása rendelkezésre áll. Azonban a könyvtári gyakorlatnak megfelelően egy-egy kiadványhoz 3-10 tárgyszó is tartozhat, ezek közül nem lehet egyértelműen kiválasztani a kiadvány számára legrelevánsabb tartalmi jelölőt. A könyvtári tárgyszórendszer egyes tárgyszóbokrait nem rendezték tezauruszba, így a tematikailag azonos kiadványok

157 Forrás: saját szerkesztés.

is kerülhetnek különböző kategóriába. A KSH Könyvtár tárgyszórendszerének alkalmazását így elvetettük a vizsgálat során, mindössze egy-egy kiadvány besorolásánál alkalmaztuk ellenőrzés gyanánt a könyvtári adatbázist. A nemzetközi gyakorlatban alkalmazott statisztikai tárgyszórendszerek és tezauruszok túlságosan részletesek ahhoz, hogy alkalmazásukkal a vizsgálat értékelhető eredményt adjon.

A kutatáshoz a kiadványokat egyesével besoroltuk a fő témakörbe, és ezen belül egyetlen további altémakört vettünk alapul. Ehhez kisebb módosításokkal a KSH jelenleg alkalmazott tematikai besorolását alkalmaztuk. Így minden kiadványhoz egy fő- és egy altémakör tartozik. Megengedtük továbbá minden kiadvány esetén egy harmadik jellemző meglétét is (megjegyzés cella), ahol az esetleges népszámlálási kapcsolatot vagy más tematikailag fontos jellemzőt lehet feltüntetni. A témakörök között nem szerepeltetjük külön a területi és nemzetközi összehasonlításokat. Amennyiben területi vagy nemzetközi vizsgálatot tartalmazó kiadvány esetén nem lehetett egyértelműen megállapítani, hogy társadalom- vagy gazdaságstatisztikai adatközlést/elemzést tartalmaz, úgy a nem besorolható kategóriában szerepeltetjük.

Az elfogadott tematikai struktúra a KSH által a STADAT-tábláknál alkalmazott kategóriarendszert követi.[158]

158 „Táblák (STADAT) - Témastruktúra", elérés 2019. január 28., http://www.ksh.hu/stadat.

Az alkalmazott tematikai sablon az alábbi témaköröket tartalmazza:

4. táblázat. A statisztikai kiadványok elemzéséhez használt tematikai sablon[159]

Fő témakör	*Témakör*	*Altémakör*
Népesedés- és társadalomstatisztika	Népesedésstatisztika	Népesség
		Népmozgalom
	Társadalomstatisztika	Munkaerőpiac
		Jövedelmi viszonyok, élet-kö-rülmények
		Lakás, kommunális ellátás
		Egészségügy, baleset
		Szociális védelem
		Oktatás
		Kultúra
		Igazságszolgáltatás
Gazdaságstatisztika	Makrogazdaság-statisztika	Nemzeti számlák
		Beruházás
		Gazdasági és nonprofit szervezetek
		Kutatás-fejlesztés
		Külkereskedelem
		Árak
		Pénzügyek
		Energiagazdálkodás
	Gazdasági ágazatok statisztikája	Mezőgazdaság
		Ipar, építőipar
		Belkereskedelem
		Turizmus, vendéglátás
		Szállítás, közlekedés
		Információ, kommunikáció
Környezetstatisztika	Környezetstatisztika	Környezet
Nem besorolható	Nem besorolható	Nem besorolható

159 Forrás: saját szerkesztés a KSH által alkalmazott témastruktúra alapján, ld. „Táblák (STADAT) - Téma-struktúra", elérés 2019. január 28., http://www.ksh.hu/stadat.

A kategóriarendszer természetes velejárója, hogy a 21. századi statisztikai fogalmak alapján került kialakításra. Az adatfelvétel során több esetben előfordulhatott, hogy egy-egy, az adott korszakban jelentősen eltérő megfogalmazásban napvilágot látó adatnál nem volt egyértelmű, hogy melyik altémakörhöz kerüljön besorolásra. Minden vitás esetben a táblázatban közöltek alapján igyekeztünk az adatokat megfeleltetni a mai altémaköröknek, és így automatikusan kerültek besorolásra az egyes témakörökbe és fő témakörökbe.

A vizsgálat során a bibliometria mennyiségi mutatókra alkalmazható módszereit alkalmazzuk. A tudományterületen ezen felül alkalmazott – általában a hivatkozások mennyiségi viszonyain alapuló –, az egyes kiadványok hatására vonatkozó mutatók ebben az esetben nem értelmezhetők. Ez köszönhető egyrészt annak, hogy az adatokat gyakran a kötetre való hivatkozás nélkül veszik át a tanulmányokban, másrészt annak, hogy az adatokat sok forrás egymástól átvéve közli, és így egy-egy esetben nehezen azonosítható az adatokat elsőként közlő évkönyv.

A vizsgálat eredményeként létrejött adatbázis tehát négy elkülöníthető részre tagolható: a *Magyar statisztikai évkönyvek*, illetve a KSH három reprezentatív kiadványsorozatának adataira. Minden esetben a vizsgálat elsődleges tárgya a témakörök megjelenése, de ezen belül vizsgálható az altémakörök megoszlása.

A Magyar statisztikai évkönyv

A *Magyar statisztikai évkönyvek* feldolgozása során minden egyes kötetet autopszia alapján feldolgoztunk táblázatok szintjén. Minden kötetnél jelöltük, hogy az egyes altémakörök hány fejezettel képviseltetnek a kötetben, illetve az egyes altémakörök hány táblázattal szerepelnek. A táblázat szintű feldolgozás – bár az adatgyűjtést meglehetősen nehezítette – nem elkerülhető, mivel az évkönyvek mindenkori szerkezetében gyakori, hogy egy-egy fejezet csupán 3-4 táblázatot, más fejezetek akár száz fölötti táblázatszámot közölnek. Így a fejezetszámok önmagukban félrevezető adatot adhatnak és nem segítik az előnyben részesített témakörök azonosítását a kiadványok alapján. A táblázatszintű feldolgozás tehát mindenképpen szükséges volt, azonban még ebben az esetben is több nehézség jelentkezett az adatbázis összeállítása során.

Értelemszerűen nehezítette a feldolgozást az egyes fejezetek összevonása és szétválása. Egyes időszakokban az évkönyvben külön fejezetben közölték a népesedési és népmozgalmi adatokat, míg más években összevont

fejezetben. Egyes időszakokban összevonva jelentek meg a kultúrára és oktatásra vonatkozó fejezetek, más időszakban önállóan.

A legfontosabb problémát a 150 év során változó szerkezetnél nem az elnevezések, hanem a besorolások változása okozta. Például az öngyilkosságra vonatkozó adatokat az évkönyv váltakozva hol a népmozgalom, hol az egészségügy, hol a baleset, hol a szociális viszonyok témaköréhez sorolja. Hasonlóan a bölcsődékre vonatkozó adatok váltakozva az egészségügy és a szociális ellátás témájában kaptak helyet. A felsorolás még hosszan folytatható, és a feldolgozás során felmerült a táblázatok egyesével történő besorolása. Ez a módszer azonban – erőforrásigénye és a módszer célja miatt is – elvetésre került. A vizsgálat egyik célja, hogy azonosítsa a korban a hivatalos statisztika által előnyben részesített témaköröket. Így a táblázatokat nem sorolhattuk be a mai értelmezésnek megfelelő kategóriába, hanem ragaszkodnunk kellett ahhoz, ahogy az adott korban értelmezték. Ha az öngyilkosságra vonatkozó adatok a kor statisztikusai számára a balesetekhez tartoztak, akkor a vizsgálat értelmét veszti azoknak a népmozgalomba történő átsorolásával. A korabeli statisztikai besorolásokat tehát minden esetben tiszteletben tartottuk, mindössze az összehasonlíthatóság céljából az egyes fejezeteket soroltuk be a mai megfelelőjükhöz.

A feldolgozás során nem vettük figyelembe a függelékként közölt táblázatokat, azonban feldolgoztuk azokat a területi és nemzetközi adatokra vonatkozó adatközléseket, amelyek a szövegtest részét képezték. A fejezetek elválasztása során igyekeztünk következetesek lenni, bár az évkönyv tipográfiai megoldásai nem minden esetben segítették elő a fejezetek határozott elkülönítését. A fejezetek számozása esetén egyértelmű dolgunk volt a különböző fejezetek elkülönítésével. A fejezetszámozás nélküli évek esetén a tipográfiailag egyértelműen elkülönülő részeket tekintettük fejezeteknek: az egyes hierarchiaszinteket a korban legközelebb eső évkönyvhöz igazítottuk.

Az adatfeldolgozás során szerepeltettük a területi és nemzetközi adatokat, illetve a témakörökbe nem sorolható adatközléseket is. Ezeket azonban az adatok elemzése során csak kisebb mértékben vettük figyelembe. A vizsgálat egyik célja éppen a témakörök arányának meghatározása, így nem célravezető pl. 200 nemzetközi adatot felvonultató táblázatot szerepeltetni az összehasonlításban.

Nem dolgoztuk fel a csonka 1889. és 1890. tárgyévi köteteket. Az összevont (háborús) köteteknél meghagytuk az összevont tárgyévet. Nem összevont tárgyévvel szerepeltetjük azonban az 1949–1955. évi kötetet, amely

csak azért jelent meg összevontként, mert a korábbi évek kiadványai nem voltak nyilvánosak.

A *Magyar statisztikai évkönyvek* 131 kötetét feldolgozó adatbázisrész az üres cellák nélkül végül 4471 cellát tartalmaz. Az adatbázis minden kötetnél tartalmazza az egyes témakörökhöz tartozó fejezetek számát és az egyes témakörökhöz tartozó táblázatok számát. Összesen 2902 fejezetet és 57 159 táblázatot sikerült azonosítani.

Az alábbiakban a fő témakörök számosságát és egymáshoz való arányait mutatjuk be fejezetek és táblázatok szintjén.

5. táblázat. A fejezetek átlagos száma a Magyar statisztikai évkönyv egyes témaköreiben[160]

Időszak	*Népesedés és társadalom (darab)*	*Gazdaság (darab)*	*Környezet (darab)*	*Egyéb (darab)*
1871–1888	3,67	5,44	0,17	1,67
1893–1918	6,87	8,08	1,00	2,71
1919–1946	7,75	9,65	0,95	1,90
1947–1989	9,82	12,02	1,05	2,49
1990–2015	9,50	14,81	1,62	3,35
1871–2015	8,05	10,59	1,02	2,50

6. táblázat. A táblázatok átlagos száma a Magyar statisztikai évkönyv egyes témaköreiben[161]

Időszak	*Népesedés és társadalom (darab)*	*Gazdaság (darab)*	*Környezet (darab)*	*Egyéb (darab)*
1871–1888	50,83	66,56	1,00	6,00
1893–1918	198,71	284,29	1,79	23,54
1919–1946	102,95	167,70	1,00	13,20
1947–1989	220,70	236,26	5,70	50,09
1990–2015	253,31	226,15	20,46	76,04
1871–2015	181,82	209,27	6,55	38,69

160 Forrás: saját szerkesztés.
161 Forrás: saját szerkesztés.

7. táblázat. A fejezetek átlagos száma a Magyar statisztikai évkönyv egyes fő témaköreiben[162]

Időszak	*Népesedés (darab)*	*Társadalom (darab)*	*Makrogazdaság (darab)*	*Gazdasági ágak (darab)*	*Környezet (darab)*	*Egyéb (darab)*
1871–1888	1,00	2,67	2,39	3,06	0,17	1,67
1893–1918	2,96	3,92	3,92	4,17	1,00	2,71
1919–1946	3,00	4,75	4,90	4,75	0,95	1,90
1947–1989	1,89	7,93	4,23	7,79	1,05	2,49
1990–2015	1,00	8,50	7,42	7,38	1,62	3,35
1871–2015	1,95	6,10	4,66	5,93	1,02	2,50

8. táblázat. A táblázatok átlagos száma a Magyar statisztikai évkönyv egyes fő témaköreiben[163]

Időszak	*Népesedés (darab)*	*Társadalom (darab)*	*Makrogazdaság (darab)*	*Gazdasági ágak (darab)*	*Környezet (darab)*	*Egyéb (darab)*
1871–1888	7,06	43,78	21,44	45,11	1,00	6,00
1893–1918	66,00	132,71	71,67	212,63	1,79	23,54
1919–1946	47,30	55,65	63,55	104,15	1,00	13,20
1947–1989	49,00	171,70	51,40	184,86	5,70	50,09
1990–2015	52,42	200,88	100,50	125,65	20,46	76,04
1871–2015	46,77	135,05	62,60	146,67	6,55	38,69

162 Forrás: saját szerkesztés.
163 Forrás: saját szerkesztés.

Az egyes korszakoknál tehát szinte kivétel nélkül a gazdasági adatokat közlő táblázatok voltak túlsúlyban. Meglepő módon ez a tendencia éppen a szocializmus időszakában kezdett gyengülni, hogy 1989 után a *Magyar statisztikai évkönyv* történetében először több népesedésre és társadalomra vonatkozó táblázat jelenjen meg, mint gazdaságra vonatkozó. Az alábbiakban a két témakör egymáshoz viszonyított százalékos arányát mutatjuk be.

9. táblázat. A népesedés–társadalom és gazdaság témakörök összes táblázathoz viszonyított aránya a Magyar statisztikai évkönyvben[164]

Időszak	*Népesedés és társadalom*	*Gazdaság*
1871–1888	40,87%	53,51%
1893–1918	39,09%	55,93%
1919–1946	36,14%	58,87%
1947–1989	43,04%	46,08%
1990–2015	43,98%	39,27%

A népesedésre és társadalomra vonatkozó táblázatok száma arányaiban a két világháború között volt a legalacsonyabb. Ugyanakkor a vizsgált időszakban a népesedés–társadalom viszonylagos stabil százalékos aránya figyelhető meg (36% és 44% között) – szemben a gazdaságéval (39% és 59% között). Ez arra enged következtetni, hogy az arányok változását elsősorban a gazdasági témák iránti érdeklődés élénkülése és lanyhulása határozza meg, a népesedés és társadalom táblázatainak viszonylagos stabilitása mellett. Ezt támasztja alá az is, hogy bár 1990 után a népesedésre és társadalomra vonatkozó táblázatok aránya megelőzi a gazdasági táblázatokét; összességében mégsem éri el az 50%-ot. Ezek mellett meglepőnek nevezhető, hogy kicsivel éppen a népesedés–társadalom táblázatszámoknak nagyobb a szórása a gazdasági táblázatok számával összehasonlítva, illetve nem figyelhető meg egyértelmű tendencia az egyes korszakokban sem. Ez inkább a népesedés–társadalom táblázatok látszólagos, mint tényleges stabilitását látszik mutatni.

164 Forrás: saját szerkesztés.

10. táblázat. A népesedés–társadalom és gazdaság témakörök táblázatszámának szórása a Magyar statisztikai évkönyvben[165]

Időszak	*Népesedés és társadalom*	*Gazdaság*
1871–2015	79,86	75,76
1871–1888	23,32	19,18
1893–1918	41,57	39,54
1919–1946	12,67	33,52
1947–1989	56,23	49,5
1990–2015	15,77	13,62

Az egyes témakörök szórása általában azon időszakok előtt tetőzik, amikor arányaiban a témakör adja az évkönyv nagyobbik részét. Bár ez a jelenség nem teljes mértékben általánosítható az adatok alapján, de rámutat arra, hogy egyes témakörök markáns előretörését mindenképpen egyfajta témakört alakító (és nagyobb szórással járó) korszak előzi meg.

Nehéz megragadni azokat a mozzanatokat, amikor az egyik témakör érezhetően markánsabbá válik. Egyes hektikus időszakokban évről évre jelentős arányváltozások figyelhetők meg. Így például 1941–42-ben egészen enyhe túlsúlyba kerülnek a népesedés–társadalmi témák, azonban a világháborút követően (már az 1943–46. tárgyévi kötetnél is) a gazdasági témák minden korábbi állapotot elsöprő fölénybe kerülnek. A szocializmus kezdetei évei után azonban a gazdasági témák túlsúlya fokozatosan eltűnik.

165 Forrás: saját szerkesztés.

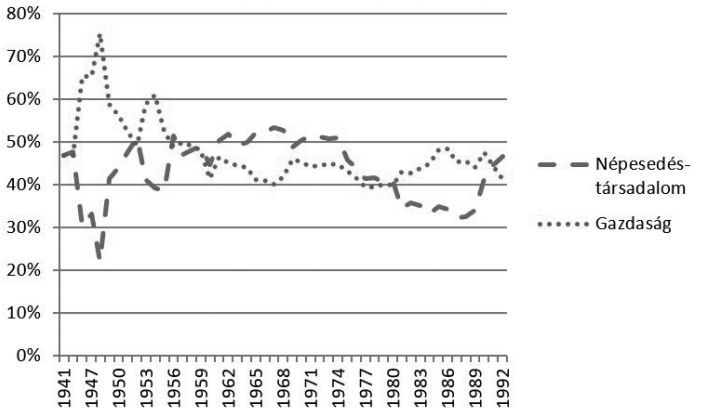

1. ábra. A népesedés–társadalmi és gazdasági táblázatszámok aránya az összes táblázathoz viszonyítva a Magyar statisztikai évkönyvben. A népesedés–társadalmi és gazdasági táblázatszámok aránya az összes táblázathoz viszonyítva a Magyar statisztikai évkönyvben.[166]

Az évek során a táblázatok átlagos száma 436 volt. A táblázatok számának maximuma az 1980-as évekre esik, amikor 1978–1980-ban és 1987–1988-ban – elsősorban a nagyszámú területi és nemzetközi adatsorok miatt – rendre 650 fölé ment a táblázatok száma. Népesedés–társadalom témájában a legtöbb táblázatot az 1970-es években közölték a statisztikai évkönyvekben: 1971 és 1973 között 288–289 ilyen táblázat jelent meg. A gazdasági táblázatok száma az 1900-as évek elején rendszeresen meghaladta a háromszázat, a legtöbb gazdaságstatisztikai táblázatot, 358 darabot azonban 1948-ban közöltek.

Az üres cellákat figyelmen kívül hagyva az átlagos táblázatszám az Ipar, építőipar alkategóriában a legmagasabb (45,3), míg az Árak, Energiagazdálkodás, Környezet átlagos táblázatszáma tíz alatt marad. Az átlagos táblázatszámból messzemenő következtetéseket nem lehet levonni, hiszen az egyes témakörök rendszertelen összevonása és szétválása jelentősen torzíthatja az eredményeket. Az egészségügy és a szociális ellátás több évtizeden keresztül összevont témaként jelent meg, ami jelentősen emeli az Egészségügy, balesetek alkategória átlagos táblázatszámát. Hasonlón a Kultúra, sport és az Oktatás több évtizedre terjedő összevonása jelentősen emeli a Kultúra, sport alkategória átlagos táblázatszámát. A Nem besorolható alkategória magas átlagos táblázatszáma elsősorban az 1980-as és kétezres évek gyakorlatának köszönhető, amikor minden statisztikai évkönyv száznál több területi, illetve nemzetközi adatokat bemutató táblázatot közölt.

166 Forrás: saját szerkesztés.

11. táblázat. Táblázatok átlagos száma az egyes alkategóriákban 1871 és 2015 között a Magyar statisztikai évkönyvben[167]

Alkategória	*Táblázatok átlagos száma (darab)*
Népesség	21,54
Népmozgalom	40,30
Munkaerőpiac	17,91
Jövedelmi viszonyok, életkörülmények	18,36
Lakás, kommunális ellátás	11,41
Egészségügy, baleset	29,30
Szociális védelem	18,65
Oktatás	31,57
Kultúra, sport	34,22
Igazságszolgáltatás	24,24
Nemzeti számlák, beruházás	20,40
Gazdasági és nonprofit szervezetek	12,00
Kutatás-fejlesztés	10,29
Külkereskedelem	12,76
Árak	9,51
Pénzügyek	25,69
Energiagazdálkodás	7,31
Mezőgazdaság	41,32
Ipar, építőipar	45,30
Belkereskedelem	10,06
Turizmus, vendéglátás	15,23
Szállítás, közlekedés	43,46
Információ, kommunikáció	13,83
Környezet	8,02
Nem besorolható	42,23

167 Forrás: saját szerkesztés.

Az Ipar, építőipar alkategória tetőzése az elvárásoknak megfelelően a szocializmus időszakára esik: az 1970-es években rendszeresen hetvennél több táblázat jelenik meg az alkategóriában. Más években is rendszeres a kiemelten magas táblázatszám, azonban ez nem válik rendszeressé több éves időszakokra nézve. Az ipari táblázatok többi táblázathoz viszonyított százalékos aránya némiképp más eloszlást mutat a tényleges táblázatszámhoz képest. A szocializmus időszaka ebben az is esetben is a leghosszabb összefüggő szakasz, ahol az táblázatok száma az évkönyv több, mint 15%-át adja. Azonban nem az 1970-es évek, hanem az 1950-es évek jelenti arányaiban a leghosszabb kiemelkedő időszakot. Az ipari adatok közlésének mélypontját egyértelműen a kétezres évek jelentik, ahol rendszeressé vált az 1990-es években induló tendencia, és az ipari táblázatok száma az évkönyv egészének kevesebb, mint huszadát adják.

A mezőgazdaság esetén a tendenciák nem ennyire egyértelműek, bár jól látható, hogy a legtöbb mezőgazdaságra vonatkozó táblázat az 1900-as évek elején jelent meg a kötetekben. A táblázatok száma a szocializmus időszakában is meglehetősen magasan maradt, és bár a rendszerváltás után a mezőgazdasági táblázatok száma is csökkenésnek indult, de mégsem olyan mértékű visszaesésről van szó, mint az ipar esetén. Arányaiban nézve az 1920-as évek végén és az 1930-as években fordult elő rendszeresen, hogy a mezőgazdasági táblázatok az évkönyv több mint 17%-át elfoglalták. 1995 után minden évben 5% alá csökkent az arányuk.

12. táblázat. Táblázatok száma és átlagos száma fő témakörök szerint az egyes időszakokban a Magyar statisztikai évkönyvben[168]

Időszak	*Mezőgazdaság táblázatszáma (darab)*	*Ipar, építőipar táblázatszáma (darab)*	*Mezőgazdaság átlagos táblázat-száma (darab)*	*Ipar, építőipar átlagos táblázatszáma (darab)*
1871–1888	313	376	17,39	20,89
1893–1918	1488	1424	62,00	59,33
1919–1946	924	710	46,20	35,50
1947–1989	1943	2759	45,19	64,16
1990–2015	745	665	28,65	25,58

168 Forrás: saját szerkesztés.

A két jelentős gazdasági ágazat táblázatszámaink aránycsökkenése a táblázatszámok tényleges csökkenése mellett a gazdasági ágak fokozott térnyerésének is köszönhető. A kutatás-fejlesztés, az informatika, az árak, az energiagazdálkodás, a belkereskedelem és a turizmus az 1980-as években kezdtek rendszeressé és jelentőssé válni a statisztikai évkönyv adatközléseiben.

Szokatlanul rendszeres ugyanakkor a Szállítás, közlekedés altémakör táblázatszámának magas értéke. Bár sokáig a hírközlés is az altémakör része volt, de ennek figyelembevételével is kiemelkedő, hogy az 1880-as évek óta minden évben a táblázatok több mint 5%-a ebben az egyetlen altémakörben jelent meg. A százalékos arány tetőzése az 1890-es és 1900-as évekre tehető. Ugyanakkor a táblázatok aránya soha nem haladta meg a 20%-ot. Mégis elmondhatjuk, hogy a gazdasági ágazatok közül legstabilabban a Szállítás, közlekedés őrizte pozícióját az évek során.

Az adatok alapján – az egyes trendekre vonatkozó sejtések mellett – bizonyosan megállapítható, hogy a hivatalos statisztika az évkönyveiben megjelent táblázatok száma alapján nem részesítette előnyben a két világháború időszakában a társadalomstatisztikát – és hasonlóan a szocializmus időszakában sem közölt egyértelműen több gazdaságstatisztikai táblázatot. Ugyanakkor sem a gazdasági világválságok, sem a demográfiai válságok nem okoztak egyszeri, jól látható trendváltozást az évkönyvek szerkezetében. Az egyes szerkezeti változások inkább a rendszerváltásokhoz köthetők. Így sem az 1929–33-as, sem a 2008. évi gazdasági válság után nem nőtt jelentősen a gazdasági táblázatok száma. Ugyanakkor az 1989–90-es rendszerváltás után szinte azonnal csökkenni kezdett a gazdasági táblák száma.

Az egyes preferált témakörök további vizsgálatához az adatbázis más adathalmazait használjuk, amelyekben a hivatalos statisztika reprezentatív kiadványsorozatait dolgoztuk fel.

Magyar statisztikai közlemények

A *Magyar statisztikai közlemények* kiadványsorozat valójában három sorozatot foglal magába. Ezek azonban jellegüknél fogva és a statisztikai hivatal szándékának megfelelően egymás közvetlen folytatásai. Ahogy arra már korábban utaltunk, könyvészetileg nehezen értékelhető a kiadványsorozatok cím- és sorozatszámváltozása. Így indokolt, hogy a három sorozatot egyben kezelve vizsgáljuk a kiadványokat, amellett, hogy természetesen külön-külön is sorra megvizsgáljuk a három sorozat legfontosabb jellemzőit.

A *Hivatalos statisztikai közlemények* a statisztikai hivatal első kiadványsorozata 1868 és 1888 között füzetjellegű kiadványként jelent meg, évente 3-6 füzettel. A *Magyar statisztikai évkönyv* korai éveihez hasonlóan az egyes füzetek egybekötésével jöttek létre a kötetek – ezek a kiadványok még magukon viselik az évkönyvek, folyóiratok és mai értelemben vett sorozatok egy-egy ismertetőjegyét. Összességében a füzetes megjelenés még jól érzékelhető hatása az MTA statisztikai bizottsága által kiadott *Statistikai (és Nemzetgazdasági) Közlemények*nek, amely később folyóirattá fejlődött. A *Hivatalos statisztikai közlemények* esetén a füzetes megjelenés feladásával váltott a sorozat címe *Hivatalos statistikai közlemények*ről a napjainkban használt és általunk is elfogadott *Hivatalos statisztikai közlemények*re. A vizsgálatban a lehető legmélyebb, füzet szintű vizsgálatot alkalmaztuk. 1875 után a füzetjellegű megjelenés helyét egy jóval rendszertelenebb, de mai értelemben már egyértelműen sorozatként azonosítható kiadványmegjelenés vette át – évente legfeljebb egy-két kötettel. Összesen 34 kiadvány jelent meg a *Hivatalos statisztikai közlemények* sorozati cím alatt. A feldolgozás során vizsgált adatokat (különösen az oldalszám tekintetében) kisebb mértékben torzíthatja, hogy a nemzetközi statisztikai kongresszus ajánlásainak megfelelően a harmadik kötettől kezdve kétnyelvű kiadványként jelentek meg a sorozat tagjai.

A *Magyar statisztikai közlemények – Új folyam* 1893 és 1901 között jelent meg. A Magyar statisztikai évkönyvek szerkezet- és folyamváltásával párhuzamosan a hivatal kiadványpolitikájának változását hivatott jelezni az „új folyam" megjelölés. A sorozatban 29 kötet látott napvilágot. A korábbi *Hivatalos statisztikai közlemények*től nem annyira szerkezete, mint külső megjelenése különböztette meg: a *Magyar statisztikai közlemények – Új folyam*ban egységesen nagyalakú, negyedrét kiadványokat jelentettek meg a korábbi kisebb, kézikönyvméretű kötetek helyett. Összesen 29 kötet látott napvilágot a sorozatban. (Egy kötetnek tekintettük a pusztán terjedelmi okokból két kötetben, de azonos sorozatszámmal megjelent *A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei* című kiadványt.)

A *Magyar statisztikai közlemények* – immár új folyam megjelölés nélkül – kronologikusan az új folyam után jelent meg, illetve szakított a korábbi kiadványok nehezen kezelhető, gyakran forgatott statisztikai adattárak esetén nem praktikus méretével. 1902 és 1942 között 116 kötet jelent meg a sorozatban.

A vizsgálatban a három összefüggő sorozatot egyként kezelve eltávolítottuk az adatbázisból azokat az idegen nyelvű – többnyire német és francia – köteteket, amelyek egy-egy magyar kiadvány fordításaként jelentek meg. Ezek a kötetek minden esetben a magyar kiadvány sorozati számát viselik, így a folyamatos sorozatszámozást nem zavarta meg az idegen nyelvű kötetek kiszűrése.

A vizsgálat során a *Magyar statisztikai évkönyv*től eltérően nem a táblázatok számára koncentráltunk, mivel a kötetekben az elemzések mellett a táblázatok közlése meglehetősen vegyes formátumokban történt. A táblázatok száma helyett az oldalszámot vettük figyelembe. Bár tisztában vagyunk azzal, hogy az egy oldalra eső karakterek száma jelentős eltéréseket mutathat, más, pontosabb mutató híján a táblázatszám helyett ez a mutató értékelhető releváns adatként a terjedelemre vonatkozóan. Az oldalszámok meghatározásánál nem vettük figyelembe a rövid előszók római számokkal jelölt oldalait. Ugyanakkor összevontuk az oldalszámokat azokban az esetekben, ahol az elemző rész csillagozott oldalszámozását követve az oldalszámozás újrakezdődik. A *Hivatalos statisztikai közlemények* így összesen 9073 oldalon, a *Magyar statisztikai közlemények – Új folyam* összesen 8676 oldalon, a *Magyar statisztikai közlemények* 116 kötete összesen 61 026 oldalon jelent meg.

A *Hivatalos statisztikai közlemények sorozat* esetén – a folyóiratjellegű megjelenés miatt – nem a kötetszámot, hanem a fejezetszámokat, illetve az oldalszámokat vizsgáltuk. A kiadványsorozat az akkor intézményesülni kezdő statisztika számára a módszertani megegyezések fórumát is biztosította: számtalan bizottsági ülésről található benne beszámoló, több esetben az újonnan létrejövő statisztikai szakágazatok első kérdőíveit is közli. A bizottsági beszámolókat az esetek túlnyomó részében az Egyéb kategóriába soroltuk. Ettől csak akkor tértünk el, ha az ülésnek egyetlen témája valamelyik jól körülhatárolható statisztikai ágazat volt.

13. táblázat. A Hivatalos statisztikai közlemények fejezetszáma és százalékos aránya[169]

Kategória	*Fejezetek száma (darab)*	*Százalékos arány az összes Hivatalos statisztikai közleményekből*
Népesedés	7	7,14%
Társadalom	15	15,31%
Makrogazdaság	25	25,51%
Gazdasági ágak	30	30,61%
Környezet	1	1,02%
Egyéb	20	20,41%
Népesedés és társadalom	22	22,45%
Gazdaság	55	56,12%

169 Forrás: saját szerkesztés.

A feldolgozott adatok alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a statisztikai hivatal a megalakulását követő években nagyobb hangsúlyt helyezett a gazdaságstatisztikai adatgyűjtések kidolgozására és közlésére. Annak ellenére is igaz ez, hogy a hivatal létrehozásának egyik legfontosabb indoka a népszámlálások megszervezése és lebonyolítása volt. A két leggyakrabban publikált téma a mezőgazdaság és a külkereskedelem voltak 15, illetve 14 fejezettel. A társadalomstatisztikai témakörök közül az oktatás és az igazságszolgáltatás képviselteti magát 6-6 fejezettel.

14. táblázat. A Hivatalos statisztikai közlemények oldalszáma és százalékos aránya[170]

Kategória	*Oldalak száma (darab)*	*Százalékos arány az összes Hivatalos statisztikai közleményekből*
Népesedés	455	5,01%
Társadalom	1258	13,87%
Makrogazdaság	3918	43,18%
Gazdasági ágak	2548	28,08%
Környezet	11	0,12%
Egyéb	883	9,73%
Népesedés és társadalom	1713	18,88%
Gazdaság	6466	71,27%

Az oldalszámok vizsgálata kisebb mértékben árnyalja a fenti képet, de a trendek egyeznek a fejezetek összesítése során szerzett tapasztalatokkal. A gazdasági témák vizsgálata még hangsúlyosabbnak látszik az oldalszám szerinti arányokat tekintve. A legfontosabb különbség azonban a gazdaságon belül a gazdasági ágazatok és a makrogazdasági témák megoszlása. A fejezeteket vizsgálva nagyjából egyezik a két terület aránya, azonban az oldalszámok alapján a makrogazdasági kiadványok jóval nagyobb hangsúlyt kaptak. Ez egyértelműen a rendkívül részletes külkereskedelmi adatközléseknek köszönhető: a 14 külkereskedelmi kiadvány között több 400 oldanál terjedelmesebb kötet, illetve fejezet is található. A legvaskosabb, 1873. évi 2. sz. kizárólag külkereskedelmi adatokat közöl 749 oldalon.

A *Magyar statisztikai közlemények – Új folyam* 29 kötetében túlnyomó többségében külkereskedelemmel és mezőgazdasággal foglalkozó kiadványok jelentek meg. Ez magyarázza a gazdaságstatisztika egyértelmű túlsúlyát a sorozatban, ami lényeges arányváltás a *Magyar statisztikai évkönyvhöz*

170 Forrás: saját szerkesztés.

képest. A 29 kötetből 19 foglalkozik gazdaságstatisztikával, 9 népesedés- és társadalomstatsztikával és egyetlen (tűzkárokat bemutató) kötet került az egyéb kategóriába.

15. táblázat. A Magyar statisztikai közlemények – Új folyam kötetszáma és százalékos aránya[171]

Kategória	*Kötetek száma (darab)*	*Százalékos arány az összes Magyar statisztikai közlemények – Új folyamból*
Népesedés	6	20,69%
Társadalom	3	10,34%
Makrogazdaság	10	34,48%
Gazdasági ágak	9	31,03%
Környezet	0	0%
Egyéb	1	3,45%
Népesedés és társadalom	9	31,03%
Gazdaság	19	65,52%

A sorozat a statisztikai hivatal azon korszakát mutatja be, amikor már egyes témakörökben kialakultak rendszeres adatgyűjtések (népmozgalom, külkereskedelem), ezek az adatgyűjtések azonban még nem rendelkeztek önálló fórummal, rendszeres kiadványokkal. Ezzel párhuzamosan az is érzékelhető, hogy több témakörben a statisztikai hivatal még egyáltalán nem publikált kiadványt. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a sorozat továbbéléseként jelentkező *Magyar statisztikai közleményekben* – bár több altémakör megjelenik elődjéhez képest is – több altémakör hiányzik vagy mindössze egy-két kötettel jelenik meg.

A kötetek darabszáma helyett az oldalszámokat vizsgálva az arányok nem változnak lényegesen. Egyedül a makrogazdasági (főleg külkereskedelemmel foglalkozó) kiadványok százalékos aránya csökken jelentősen. A rendszeres külkereskedelmi adatközlések vékony kötetei nem követik a darabszámban látható arányokat. De még így is jelentős százalékos arányt tudhat magáénak a makrogazdaság, ami elsősorban a többi témakör csekély felhozatalának köszönhető. Ebben a korszakban érezhetően hiányoznak bizonyos adatgyűjtések a hivatal tevékenységi köréből.

171 Forrás: saját szerkesztés.

16. táblázat. A Magyar statisztikai közlemények – Új folyam oldalszáma és százalékos aránya[172]

Kategória	*Oldalak száma (darab)*	*Százalékos arány az összes Magyar statisztikai közlemények – Új folyamból*
Népesedés	2166	24,97%
Társadalom	1331	15,34%
Makrogazdaság	2253	25,97%
Gazdasági ágak	2762	31,83%
Környezet	0	0%
Egyéb	164	1,89%
Népesedés és társadalom	3497	40,31%
Gazdaság	5015	57,80%

A sorozatot folytató *Magyar statisztikai közlemények* kötetei közül témakö-reik szerint 51 a népesedés- és társadalomstatisztika, 64 a gazdaságstatisztika, egyetlen hivataltörténettel foglalkozó kiadvány pedig a nem besorolható kategóriába került. Feltűnő azonban az altémakörök vizsgálatánál, hogy milyen sok altémakör szerepel csekély számban a sorozatban. Több gazdasági ágazat is hiányzik, illetve a népesedés- és társadalomstatisztika kategórián belül is meglepően sok a népesedésstatisztikával foglalkozó kiadvány.

172 Forrás: saját szerkesztés.

A Magyar statisztikai közlemények kötetszáma és százalékos aránya

17. táblázat. A Magyar statisztikai közlemények kötetszáma és százalékos aránya[173]

Kategória	*Kötetek száma*	*Százalékos arány az összes Magyar statisztikai közleményekből*
Népesedés	21	18,1%
Társadalom	30	25,86%
Makrogazdaság	39	33,62%
Gazdasági ágak	25	21,55%
Környezet	0	0%
Egyéb	1	0,86%
Népesedés és társadalom	51	43,97%
Gazdaság	64	55,17%

A sorozatban általánosan megfigyelhető a társadalomstatisztika–gazdaságstatisztika egyensúlya, ami lényegében megfelel a *Magyar statisztikai évkönyvben* megfigyelt arányoknak. Emellett azonban meglehetősen nagy eltérések uralkodnak az egyes témakörök szerkezetében. Az altémakörök között legfeljebb két kötettel képviselteti magát a Jövedelmi viszonyok, életkörülmények, a Lakás, kommunális ellátás, a Szociális védelem, a Kultúra, sport, az Árak, az Ipar, építőipar, a Belkereskedelem és a Környezet. Emellett viszont kiemelten sok kiadvány jelent meg a Külkereskedelem vagy a Szállítás, közlekedés altémakörökben. El kell fogadnunk, hogy a *Magyar statisztikai közlemények* a hivatal reprezentatív kiadványsorozataként jelent meg: ezt támasztja alá az előszókban alkalmazott igazgatói retorika, illetve az is, hogy ebben a sorozatban jelentek meg a népszámlálási eredmények. Ez viszont azt tükrözi, hogy a hivatal meglehetős aránytévesztésben volt egyes esetekben, és több altémakörnél is érzékelhetően meghaladta erőforrásait az évkönyvekben közölt „hagyományos" adatfelvételeken túl az adatok mélyebb elemzése vagy kiegészítő adatfelvételek készítése és közlése. Csak egy-egy altémakör esetén figyelhetjük meg, hogy a hivatal további energiát tudott áldozni a témák vizsgálatára.

Az arányok nagyjából egyeznek, ha a kötetek darabszáma helyett az oldalszámokat vizsgáljuk, csupán a gazdaságstatisztika irányába figyelhető meg kisebb elmozdulás. Jelentősen növekszik ugyanakkor a makrogazda-

173 Forrás: saját szerkesztés.

ság részesedése az oldalszámok összességéből. Ez elsősorban a rendszeres külkereskedelmi adatközlések kialakult és bejáratott voltának köszönhető: a kisebb, rendszertelen adatközlések helyett ez tulajdonképpen alsorozat-megjelölés nélkül is az ágazati évkönyvek egyik előfutárának tekinthető a sorozatban.

18. táblázat. A Magyar statisztikai közlemények száma és százalékos aránya oldalszám alapján[174]

Kategória	*Oldalak száma (darab)*	*Százalékos arány az összes Magyar statisztikai közlemények oldalszámából*
Népesedés	11 440	18,75%
Társadalom	13 155	21,56%
Makrogazdaság	26 910	44,10%
Gazdasági ágak	8 905	14,59%
Környezet	0	0%
Egyéb	616	1,01%
Népesedés és társadalom	24 595	40,30%
Gazdaság	35 815	58,69%

Az 1893 és 1901 közti időszakhoz képest 1942-ig több rendszeres adatgyűjtés jelent meg ezekben a kiadványokban. Ilyen például a Szállítás, közlekedés altémakör. Ugyanakkor a népesedésstatisztika mellett még mindig erős hangsúlyfölényben van a sorozatban a Külkereskedelem és a Mezőgazdaság.

A három sorozatból álló sorozat – bár kissé más arányokkal, de – visszatükrözi a *Magyar statisztikai évkönyvek* esetén megfigyelhető trendet, miszerint a II. világháborút megelőzően a gazdaságstatisztika előnyt élvezett a népesedés- és társadalomstatisztikával szemben. Az évkönyvek és a vizsgált sorozat esetén is durván 1:2 arányban jelenik meg a két témakör. Ez az eredmény segíthet a hivatal adatgyűjtési politikájának értelmezésében, az egyes altémakörök és adatgyűjtések megfelelő kontextusba történő elhelyezésében.
A három sorozat esetén megfigyelhető arányokat egységesen, oldalszámok alapján is vizsgáltuk. Világosan leolvasható a táblázatról a gazdaságstatisztikai témák túlsúlya – azon belül is a makrogazdaság rendkívül magas

174 Forrás: saját szerkesztés.

aránya. Az összesített adatok is a társadalom–népesedésre és a gazdaságra vonatkozó publikációk 1:2 arányú megoszlását mutatják.

19. táblázat. A Hivatalos statisztikai közlemények, a Magyar statisztikai közlemények – Új folyam és a Magyar statisztikai közlemények adatai oldalszám alapján[175]

Kategória	*Oldalak száma(darab)*	*Százalékos arány az összes Hivatalos statisztikai közleményekből*
Népesedés	14 061	17,85%
Társadalom	15 744	19,99%
Makrogazdaság	33 081	41,99%
Gazdasági ágak	14 215	18,05%
Környezet	11	0,01%
Egyéb	1 663	2,11%
Népesedés és társadalom	29 805	37,84%
Gazdaság	47 296	60,04%

Statisztikai időszaki közlemények

A *Statisztikai időszaki közlemények* a KSH kiadványsorozataként jelent meg 1957 és 1984 között, összesen 499 kötetben. Mivel lefedte a hivatal valamennyi adatközlését, így indokolt a sorozat vizsgálata annak tekintetében, hogy az egyes témakörök milyen gyakorisággal jelentek meg benne.

A sorozat összefoglaló repertóriumát Kápolnai készítette el.[176] Összefoglaló kötete után a sorozatnak mindössze egyetlen tagja jelenhetett meg, így egyetlen kötet adatainak a kiegészítésével Kápolnai műve a teljes kiadványsort lefedi. Ez lehetőséget nyújtott arra is, hogy a *Magyar statisztikai évkönyvektől* eltérően egyes esetekben elhagyjuk az autopszia elve alapján történő feldolgozást, és bizonyos kérdésekben kizárólag a Kápolnai-féle repertóriumra támaszkodjunk. Ez nagy könnyebbséget jelent a feldolgozás során, hiszen a *Statisztikai időszaki köz-lemények* egyes kötetei valamennyi könyvtári gyűjteményben a szakjuknak megfelelő témakörhöz kerültek besorolásra. Így a *Magyar statisztikai évkönyvektől* eltérően nem a gyűjtemény

175 Forrás: saját szerkesztés.

176 Kápolnai Iván, *Statisztikai időszaki közlemények katalógusa, 1957–1984* (Budapest: Statisztikai K., 1984).

egy pontján találhatók meg – az ötszáz kötet egy helyre történő összegyűjtése így elkerülhető volt a Kápolnai-féle repertóriumnak köszönhetően.

A repertórium a korabeli állapotot tükrözi, így nagy segítséget jelentett a nem egyértelmű kérdések eldöntésében is, például amikor a negyedéves jelentéseket utólag egybekötötték vagy amikor a több sorozathoz tartozó kötetek esetén nem egyértelmű a sorozati szám feltüntetése.

Bár a repertórium tartalmaz szakterület szerinti felosztást, ez jelentősen eltér, és jóval elnagyoltabb az általunk alkalmazott kategóriabeosztásnál. Ezért a sorozat minden tagját besoroltuk az értekezésben használt kategóriák megfelelőjébe.

A *Magyar statisztikai évkönyvtől* eltérően az egyes kategóriába tartozó táblázatok száma helyett természetesen a kategóriába tartozó kötetek számát vizsgáltuk, illetve a kategóriába tartozó kötetek oldalszámát.

A feldolgozás során a vizsgálat alapját képező adatbázisból eltávolítottuk az idegen nyelven (angolul és oroszul) duplikált néhány kötetet, illetve az önálló sorozatszám nélküli kiegészítő köteteket (tárgymutatók és fordítási szószedetek). Így a sorozat tagjai közül kilenc idegen nyelvű kiadványt és hét kötet mellékletet, illetve segédletet emeltünk ki. Abban az esetben is eltávolítottuk ezeket a tételeket, ha önálló (de perjellel elválasztott) sorozati számmal rendelkeztek. Szerepeltetjük ugyanakkor az adatbázisban a sorozat két sorozati szám nélküli önálló tagját, az 1981-ben megjelent *Társadalmi mobilitás* című kiadványt, illetve a sorozatot 1984-ben záró *Az ipari termelői árak alakulása, 1971–1981* című kiadványt. Így – bár a sorozatszámozás a 498. kötetig tart – összességében a sorozat 500 tagját dolgoztuk fel az adatbázisban a megfelelő kategóriákba sorolva.

A kezdeti években a sorozatnak 5-10 tagja jelent meg évente. Az 1960-as években fokozatosan nőtt a sorozat tagjainak száma, évente 15-25 kötet jelent meg. A csúcspontot az 1970-es évek eleje jelentette, 1970 és 1973 között évente 35 kötetnél is több kiadvány látott napvilágot. 1973 után a kötetszám ismét 20 és 30 közötti értéket vett fel, hogy az 1980-as évek elején rövid lefelé ívelő időszak után a sorozat megszűnjön.
A kötetszám növekedése az évek során nem járt együtt az oldalszám csökkenésével, az egyes években váltakozva 120 és 180 között volt a kötetek átlagos oldalszáma.
A sorozat tagjai altémakörök szerint az alábbiak szerint jelentek meg.

20. táblázat. Az 1957 és 1984 között megjelent Statisztikai időszaki közlemények száma és százalékos aránya[177]

Kategória	*Kötetek száma (darab)*	*Százalékos arány az összes Statisztikai időszaki közleményekből*
Népesedés	15	3,00%
Társadalom	109	21,80%
Makrogazdaság	55	11,00%
Gazdasági ágak	317	63,40%
Környezet	1	0,20%
Egyéb	3	0,60%
Népesedés és társadalom	124	24,80%
Gazdaság	372	74,40%

A *Magyar statisztikai évkönyvek* korszakban megjelent köteteihez képest jelentősen más képet rajzolnak a *Statisztikai időszaki közlemények* kötetei. Míg a statisztikai évkönyvek esetén a népesedés- és társadalomstatisztika aránya nagyjából egyezett a gazdaságstatisztikával, addig ebben a hivatali kiadványsorozatban egyértelmű a gazdasági témák túlsúlya.

A sorozat összességében a gazdasági témák a kiadványok 74%-át, a népesedés- és társadalomstatisztika mindössze 25%-át jelentették. Összesen egy környezetstatisztikával és három területi statisztikával foglalkozó kötet jelent meg a három évtized során.

Ugyanakkor a gazdaságstatisztikai kötetek megoszlása még a statisztikai évkönyvek táblázatszámának megoszlásánál is jobban tolódik a gazdasági ágazatok vizsgálata felé. Az évkönyvekben is nagyjából háromszor annyi táblázat jelent meg a gazdasági ágak vonatkozásában, mint a makrostatisztikában. A *Statisztikai időszaki közlemények* tagjai között ez az arány azonban nagyjából hatszoros.

A témák megoszlása a kötetszámokhoz képest némiképp eltérő mértéket mutat, ha az oldalszámokat vizsgáljuk.

177 Forrás: saját szerkesztés.

21. táblázat. Az 1957 és 1984 között megjelent Statisztikai időszaki közlemények oldalszáma és százalékos aránya[178]

Kategória	*Oldalak száma (darab)*	*Százalékos arány az összes Statisztikai időszaki közleményekből*
Népesedés	4224	5,31%
Társadalom	18558	23,34%
Makrogazdaság	6476	8,15%
Gazdasági ágak	49366	62,10%
Környezet	209	0,26%
Egyéb	710	0,89%
Népesedés és társadalom	22782	28,66%
Gazdaság	55842	70,24%

A kötetszámokhoz képest kisebb mértékben változott az arány, ha az oldalszámokat vizsgáljuk. A gazdasági témák kötetszámban megjelenő 74,4%-os aránya 70,24%-ra mérséklődik. A ritkábban megjelenő társadalomstatisztikai kiadványok oldalszáma átlagosan nagyobb, mint a gazdasági témákat feldolgozó köteteké. Ez elsősorban nem annak köszönhető, hogy a társadalomstatisztikai elemzések terjedelmesebbek lettek volna a gazdasági témák vizsgálatainál. Inkább a gazdasági témák között gyakran napvilágot látó negyedéves jelentések kisebb oldalszáma okozza az eltérést. Elmondható ugyanakkor, hogy a makrogazdasági elemzések és adatközlések oldalszám szerinti aránya lényegesen kisebbnek mondható a többi témához képest. Elsősorban ezek a szempontok befolyásolják a kötetszámok és oldalszámok közötti arányeltolódásokat.

Megállapítható azonban, hogy míg a statisztikai hivatal az évkönyvekben gondosan ügyelt a népesedés- és társadalomstatisztika, illetve a gazdaságstatisztika közötti egyensúlyra, addig az elemzésekben és további adatközlésekben már jelentős előnyt élveztek a gazdasági vonatkozások.

Feltűnő, hogy a sorozatból teljesen hiányoztak a területi vonatkozások. Úgy látszik, hogy 1948 után a területi vonatkozások kutatása meglehetősen háttérbe szorult. Az első *Területi statisztikai zsebkönyv* 1964-ben jelent meg, és ezt csak 1973-ban követte az első *Terület statisztikai évkönyv*. A környezetstatisztikai vonatkozások az évkönyvekben is csak „megtűrt" kategóriát

178 Forrás: saját szerkesztés.

jelentettek, így nem meglepő, hogy három évtized alatt mindössze egyetlen környezeti témát feldolgozó kötet jelent meg a *Statisztikai időszaki közleményekben*. Az 1978-as, *Környezetstatisztikai adatgyűjteménynek*, bár a sorozaton kívül 1975-ben megjelent egy előzménye, mégis inkább kivételnek nevezhető, mint szisztematikus adatközlésnek.

A fentiek alapján látszik, hogy a *Statisztikai időszaki közlemények* főleg a statisztikai ágazatokkal foglalkozó adatközlésekre és elemzésekre összpontosított. Nézzük meg az egyes ágazatok megoszlását a sorozatban!

22. táblázat. Az 1957 és 1984 között megjelent Statisztikai időszaki közlemények száma gazdasági ágazatok szerint[179]

Alkategória	*Kötetek száma*	*Százalékos arány az összes Statisztikai időszaki közleményekből*
Mezőgazdaság	78	15,60%
Ipar, építőipar	139	27,80%
Belkereskedelem	71	14,20%
Turizmus, vendéglátás	18	3,60%
Szállítás, közlekedés	10	2,00%
Információ, kommunikáció	0	0,00%

Az ipar és építőipar bemutatása a sorozat több mint negyedét jelentette. Ez sokkal jobban illeszkedik a korszakban ismerten előnyben részesített témakörökhöz, mint a *Magyar statisztikai évkönyvben* megjelent táblázatok hangsúlyai. Nehezen magyarázható ugyanakkor a belkereskedelem igen magas aránya: 71 kötet, ami az összes sorozati tag 14%-a, alig másfél százalékponttal marad el a mezőgazdaság arányától.

Az évkönyvekben megfigyelt arányokhoz képest lényegesen rosszabb a mezőgazdaság megjelenése a *Statisztikai időszaki közleményekben*. Míg az évkönyveknél durván másfélszer annyi ipari adat jelent meg, mint mezőgazdasági, addig a sorozatban ez az arány inkább a kétszeresét jelenti. A sorozat három kiemelt gazdasági ágazat mellett (ipar és építőipar, mezőgazdaság, belkereskedelem) a többi gazdasági ágazat elhanyagolható mértékben tűnik csak fel a kiadványok között. A turizmus, vendéglátás viszonylagos magas arányát (3,6%) az *Idegenforgalmi statisztikai évkönyv* elődjének

179 Forrás: saját szerkesztés.

tekinthető féléves, majd éves *Idegenforgalmi évkönyv* 1970-től rendszeressé váló megjelenése okozza. Ezeken a köteteken kívül azonban mindössze egy idegenforgalomra vonatkozó elemző kötet jelent meg a közleményekben (a sorozat indulásakor, 1958-ban kiadott és a későbbiekben folytatás nélkül maradt *Magyarország szállodái és üdülői az 1957. évben*).

A meglehetősen kevés makrogazdasági témát feldolgozó kötet között kizárólag az árakkal, kutatás-fejlesztéssel és nemzeti számlákkal foglalkozó kiadványok jelentek meg, rendre 25, 13 és 17 kötet. A külkereskedelem, a pénzügyek és a gazdasági szervezetek témáit bemutató kiadvány egyáltalán nem szerepel a sorozat tagjai között.

A gazdasági témák meglehetősen egy irányba mutató megoszlásához képest a társadalomstatisztikai kiadványok a társadalom minden területére – ha szerényen is, de – nagyjából azonos módon fordítottak figyelmet.

23. táblázat. Az 1957 és 1984 között megjelent Statisztikai időszaki közlemények száma társadalomstatisztikai alkategóriák szerint[180]

Alkategória	*Kötetek száma (darab)*	*Százalékos arány az összes Statisztikai időszaki közleményekből*
Munkaerőpiac	26	5,20%
Jövedelmi viszonyok, életkörülmények	61	12,20%
Lakás, kommunális ellátás	0	0,00%
Egészségügy, baleset	8	1,60%
Szociális védelem	5	1,00%
Oktatás	3	0,60%
Kultúra, sport	6	1,20%
Igazságszolgáltatás	0	0,00%

A társadalomstatisztikán belül a ki-, illetve inkább átalakuló társadalomstatisztikai kérdések vizsgálata elég vegyesen az életkörülmények kutatására vonatkozott. Ennek köszönhető, hogy a jövedelmi viszonyok, életkörülmények kategória a többihez képest meglehetősen magas kötetszámban jelent meg. Ez azonban nem annyira a következetes és rendszeres adatköz-

180 Forrás: saját szerkesztés.

léseknek köszönhető, inkább a sok témát változatosan feldolgozó, útkereső jellegű vizsgálódásoknak. A lakással és kommunális kérdésekkel kapcsolatos fejezetek általában azokban a kiadványokban jelentek meg, amelyek az építőiparra összpontosítottak, így ezeket a köteteket mind az ipar, építőipar kategóriába soroltuk. Bár az igazságszolgáltatásra vonatkozó adatok a *Magyar statisztikai évkönyvekben* 1957 után rendszeresen 10-20 táblázatban jelentek meg, a *Statisztikai időszaki közlemények* sorozat egyetlen elemzést sem közölt a témában.

Összességében megállapítható, hogy a hivatali kiadványsorozat szerkezeti vizsgálata jelentős eltéréseket mutat a statisztikai évkönyvekhez képest. Míg ez utóbbi igyekezett egyensúlyt tartani a népesedésre és társadalomra vonatkozó adatközlések és a gazdaságstatisztika között, addig a *Statisztikai időszaki közlemények* már egyértelműen a gazdaságstatisztikai témákra összpontosít, illetve a gazdaságstatisztikán belül is nagyobb hangsúlyt kapnak az ipari témák a mezőgazdaság és a makrogazdaság rovására.

Statisztikai tükör

A *Statisztikai tükör* első száma 2007-ben jelent meg mint a hivatalos statisztika első kizárólag online formában közölt kiadványsorozata. A sorozat egyre inkább igazodott a 21. század technikai lehetőségeihez és elvárásaihoz, azonban szerkezetét megőrizte az évek során. Minden esetben 1-10 oldalas elemzést, és ahhoz kapcsolódó táblázatokat közöl. A táblázatok formátuma az évek során váltakozva HTML, XLS, PDF lehetetett. Egyes esetekben az is előfordult, hogy az elemzéshez tartozó táblázatok önállóan megjelentek a KSH honlapján, így nem minden esetben lehet egyértelműen beazonosítani, hogy egy-egy táblázat a kiadvány részét képezi vagy más forrásra mutató ugrópontként értelmezhető.

A kezdeti időszak sorszámozása után a kiadványokról hamar eltűnt a sorozati szám feltüntetése. Hasonlóan a 2010-es években a kiadványt készítő hivatali munkatárs megnevezése is átváltott a KSH központi elérhetőségére. Ezek a változások az adatfeldolgozást érdemben nem befolyásolták. Az adatrögzítés során a 2007 és 2016 között megjelent *Statisztikai tükör* sorozatban megjelent kiadványok közül kiszűrtük az angol nyelvű kiadványokat, amelyek kivétel nélkül valamely magyar nyelvű kiadvány fordításai voltak. A *Statisztikai tükör* sorozatba kerültek azok a rendszeresen megjelenő kiadványok is, amelyek egyes 2007–2010. évein még nem tüntették fel a *Statisztikai tükör* megnevezést, azonban később a sorozat keretébe kerültek. A területi vonatkozású kiadványokat besoroltuk a megfelelő alkategóriába abban az esetben, ha egyértelműen meg lehetett állapítani, hogy az adott

területtel milyen vonatkozásban foglalkozik. Így például az egyes idegenforgalmi régiók és területek adatait bemutató kiadványok a Turizmus, vendéglátás alkategóriába kerültek.

Végeredményül a tíz év során 711, a *Statisztikai tükör* sorozat tagjaként azonosítható kiadvány jelent meg, amelyeket rendre besoroltunk a megfelelő fő- és altémakörökbe.

24. táblázat. A 2007 és 2016 között megjelent Statisztikai tükör kiadványok száma és százalékos aránya[181]

Kategória	*Kiadványok száma (darab)*	*Százalékos arány az összes Statisztikai tükörből*
Népesedés	49	6,89%
Társadalom	255	35,86%
Makrogazdaság	82	11,53%
Gazdasági ágak	226	31,79%
Környezet	3	0,42%
Egyéb	96	13,50%
Népesedés és társadalom	304	42,76%
Gazdaság	308	43,32%

A *Statisztikai tükör* a hivatal korábbi kiadványsorozataitól kissé eltérően jól visszatükrözi a népesedés–társadalom és gazdaság területén megjelenő elemzések és adatközlések egyensúlyát. A sorozat alapján a hivatal 2007 óta kényesen ügyel arra, hogy mindkét témakör azonos mértékben jelenjen meg a hivatalos statisztikában; érezhetően egyik sem élvez elsőbbséget.

Ez egybecseng a statisztikai évkönyvek vizsgálatánál tapasztalható trendekkel, miszerint 1990 után a gazdaságstatisztikai táblák kisebb mértékű csökkentésével a népesedés–társadalom és a gazdasági terület nagyjából egyforma arányban jelenik meg az évkönyvekben. Ha elfogadjuk, hogy a *Statisztikai tükör* a KSH reprezentatív kiadványsorozataként leképezi az adatkörök megjelenését, akkor az évkönyveknél bemutatott tendencia nemcsak az évkönyveket, hanem a hivatal általános kiadványpolitikáját is jellemzi.

181 Forrás: saját szerkesztés.

Ugyanakkor az egész sorozat egységes képét érezhetően árnyalja, ha éves bontásban vizsgáljuk az adatokat. Az alábbi táblázat és grafikon mutatja a népesség–társadalom és gazdasági területen megjelent kiadványok számát éves bontásban.

25. táblázat. A 2007 és 2016 között megjelent Statisztikai tükör kiadványok száma éves bontásban kategóriák szerint[182]

Megjelenés éve	*Népesedés–társadalom*	*Gazdaság*
2007	24	11
2008	32	31
2009	26	38
2010	31	37
2011	31	36
2012	30	39
2013	29	35
2014	37	46
2015	39	19
2016	25	16

Jól látszik, hogy az évek során a két témakör nem azonos hangsúllyal jelent meg. A gazdasági kiadványok száma a 2008. évi gazdasági világválság után jelentősen megugrott. A gazdasági témák háttérbe szorulása és a népesedés–társadalom területén jelentkező kiadványok számának megugrása pedig az európai migrációs válság megjelenése után következett be.

182 Forrás: saját szerkesztés.

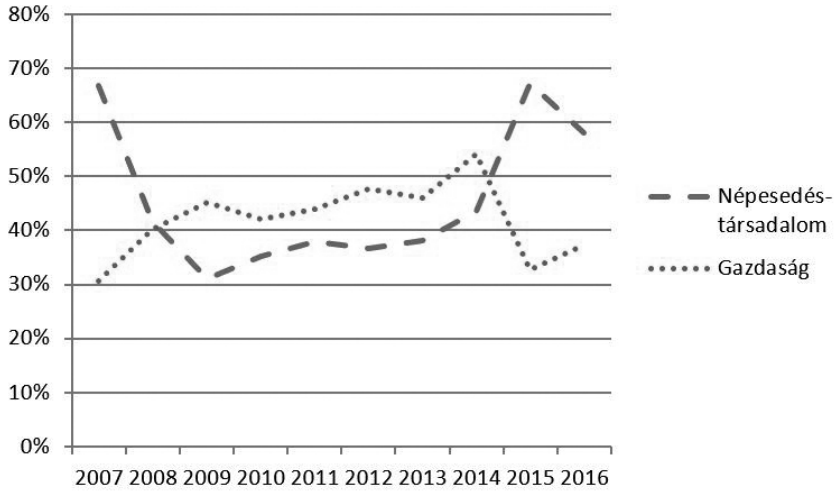

2. ábra. A 2007 és 2016 között megjelent Statisztikai tükör kiadványok százalékos aránya az összes kiadványhoz képest éves bontásban[183]

A *Magyar statisztikai évkönyv*, a *Statisztikai időszaki közlemények* és a *Statisztikai tükör* sorozat metriai vizsgálata után önként adná magát a gondolat, hogy a KSH teljes kiadványportfólióját is lehetne hasonló módszerekkel vizsgálni. Ez azonban nemcsak rendkívül erőforrás-igényes eljárás lenne, de módszertanilag is kérdéses volna. A három kiadványsorozat esetében kisebb-nagyobb eltérésekkel rendelkező, de egymással mégis jól összehasonlítható köteteket vizsgáltunk. Még így is adódtak azonban kérdések, amelyek az adatállomány kiigazítást kívánták meg, például az idegen nyelvű fordítások és mellékletek kiszűrése. A teljes hivatali kiadványstruktúra azonban minden korszakban egymással össze nem vethető publikációkat is tartalmazott. Hogyan tudnánk összehasonlítani egy-egy ágazati évkönyvet a hivatal valamelyik konferenciakötetével, a hivatalhoz tartozó egyes kutatóintézetek valamelyik kiadványával és egy-egy havonta, kéthavonta megjelenő gyorstájékoztatóval? Ha esetleg a terjedelemre vonatkozó ismérveket elhagynánk, akkor a kiadványok témakörök szerinti vizsgálatánál is torzítanák az adatokat a havonta megjelenő 5–10 oldalas jelentések az ágazati az évkönyvekhez viszonyítva.

El kell fogadni, hogy a sokszínű, összetett és rendkívül gazdag hivatali kiadványportfólió egyben nem, csak kisebb szegmenseiben vizsgálható következetesen. Nem könnyíti meg a feladatot a hivatal rendszeresen változó

183 Forrás: saját szerkesztés.

kiadványpolitikája sem: nemcsak a kiadványok megjelenésére, rendszerességére és terjedelmére vonatkozó általános jellemzőket tekintve, de a nyelvi kérdések miatt is. Hogyan hasonlíthatnánk össze terjedelmét tekintve két kiadványt, ha az egyik évben egynyelvű kötetként a következő évben többnyelvű kötetként jelenik meg? A hivatal történetében periodikusan változott, hogy a nemzetközi közönség számára előállított elemzések és adatközlések korszaktól függően külön német, francia, orosz, angol nyelvű kiadványokban vagy többnyelvű kötetekben jelentek meg.

Esetlegesen a teljes kiadványok korpuszát tekintve lehetne bizonyos elemzéseket elvégezni, azonban egységes korpusz sem a digitális korszakban, sem a korábban megjelent kiadványok alapján nem áll rendelkezésre. Így a mostani és az esetleges későbbiekben történő vizsgálatokat is kizárólag jól körülhatárolt kiadványok esetében érdemes elvégezni. Bár ez a feltétel korlátot jelent a vizsgálatban, de egyben segíti is a megbízható adatokhoz és következtetésekhez vezető eljárásokat.

A Központi Statisztikai Hivatal jelenlegi tájékoztatási- és kiadványpolitikája

A KSH 2006-ban jelentősen átstrukturálta a hivatal kiadványszerkezetét. Ennek keretében több ágazati statisztikai évkönyv megszűnt, és jobban előtérbe kerültek az elektronikus és online kiadványok. Az online tájékoztatási források előretörése már régebb óta tartó folyamat, és az információs társadalom egyik letagadhatatlan sajátossága. Statisztikai téren a rögzített táblázatok (Excel-, illetve HTML-fájlok) és az interaktív, lekérdezhető adatbázisok egymás mellett, a különböző igényű felhasználói csoportok kiszolgálását segítik elő. A jövőben a két tájékoztatási forma különböző fejlődési irányokat vehet, amelynek kezdetei a KSH tájékoztatási rendszerében is megfigyelhetők.

A KSH jelenlegi online tájékoztatási felülete a következő fontosabb forrásokat kínálja:

- Stadat táblák: előre rögzített táblázatok HTML-formátumban. A legfontosabb adatokat tartalmazzák országos, illetve területi szinten. Kezelésük minimális felhasználói ismeretet igényel. A táblázatok könnyen konvertálhatók XLSX-formátumba, így szerkeszthetővé válnak.

- Tájékoztatási adatbázis: interaktív online adatbázis, a legfontosabb adatforrás a KSH honlapján. A korábbi T-STAR, BP-STAR és MR-STAR adatainak nagy részét tartalmazza. A Stadat-táblánál nagyságrendekkel több adatot tartalmaz: 2008-ban 758 homogén adatkört 68 szakterületen. A lekérdezett adatok könnyen exportálhatók XLSX-formátumban vagy grafikonként. Az adatbázis kezelése haladó felhasználói ismereteket kíván, azonban lényegesen több lehetőséget nyújt, mint az előre rögzített táblákkal történő tájékoztatás.

- Gyorstájékoztatók: a gyorstájékoztató előre rögzített táblázatokat tartalmaz PDF-formátumban. Hátránya a nehéz szerkeszthetőség, előnye azonban, hogy az adatok leggyorsabban ezen a felületen kerülnek publikálásra.

- Területi atlasz: a területi atlasz segítségével az előre feltöltött adatköröket lehet Magyarország, illetve területi egységeinek térképén megjeleníteni. A térkép elkészítése interaktív formában történik, azonban csak az előre feltöltött adatkörök megjelenítésére képes.

Az online tájékoztatási források mellett természetesen továbbra is léteznek papíralapú, nyomtatásban megjelent statisztikai adattárak, amelyek legnagyobb előnye, hogy a felhasználótól semmilyen informatikai ismeretet nem követelnek, és könnyen hozzáférhetők a nagyobb könyvtárakban. A KSH tájékoztatási politikájának megfelelően a kiadványok túlnyomó része online is szabadon elérhető a KSH honlapjának.

A hivatal első CD kiadványai az 1990-as évek elején jelentek meg. A kezdeti időszakban egy-egy kiadvány esetén párhuzamosan került kiadásra a nyomtatott és a CD változat. A kétezres évek elején a CD, majd DVD mellékletté alakult az egyes évkönyvekhez. Ez a nyomtatva publikált adatkörök számát csökkentette. A 2010-es években a DVD melléklet helyett online melléklet formájában kezdték közölni a nyomtatásban nem megjelenő táblázatokat.

A statisztika megjelenése a hírlapokban

A fenti fejezetekben bemutatott vizsgálat a hivatalos statisztika könyvsorozatainak tematikus elrendezését vizsgálta, illetve azt, hogy milyen következtetések vonhatók le ez alapján a hivatalos statisztika működésére vonatkozóan.

A fenti módszer összehasonlítására érdemes megvizsgálni az egyes statisztikai témák megjelenését a hírlapokban. Ehhez a kutatáshoz az Arcanum Digitális Tudománytárban megtalálható hírlapok közül a Népszabadság (1945–2015), a Népszava (1873–2016), Az Est (1914–1939) és a Pesti Hírlap (1841–1944) teljes szövegű állományát használtuk.

Az adatforrás korlátai az esetlegesen hiányzó lapszámok, a karakterfelismerésből adódó találatvesztések, a tördelés miatt két oldalra kerülő szöveg miatti találatvesztések és a hírlapokban használt nyelvezet eltérése a statisztikai szaknyelvtől.

A kutatásban a felsorolt négy hírlap teljes állományában futtattuk az alábbi kereséseket:

(1) statisztik*
(2) statisztik* 3N gazdas*
(3) ESZO=(statisztik* 3N népes*) OR ESZO=(statisztik* 3N demogr*)

Az (1) esetben a statisztika mint kifejezés valamennyi előfordulására, a (2) és (3) esetben a két fő ág előfordulására vonatkozik a keresés. A (3) esetben a népesedés és a demográfia kifejezések párhuzamos előfordulása miatt szükséges az OR operátor alkalmazása. Minden esetben csonkoltuk a keresőkifejezést, ami nemcsak a ragozás miatt szükséges, de esetlegesen csökkentheti a karakterfelismerésből és a tördelésből adódó találatvesztést is. A keresőkifejezésben a szimmetrikus közelségi operátort alkalmaztuk három szó távolsággal. Ezzel igyekeztünk csak a nem túl tág szövegösszefüggésben egymás mellé kerülő kifejezéseket azonosítani.

A teljes szövegű vizsgálatban természetesen nem lehet kizárni az esetleges hamis találatok megjelenését. Ilyen lehet az, ha nem a hírlap szövegtestében, hanem hirdetésben jelenik meg a keresőkifejezés, de ide sorolható az is, ha egy cikkben egymás után több tucatszor szerepel egy-egy találat. A kiválasztott évfolyamok számossága azonban lehetővé teszi, hogy minden hibalehetőség mellett a korábbiakkal összehasonlítható eredményeket kapjunk.

Az egyes keresések hírlapok szerinti megoszlását az alábbi táblázatok tartalmazzák.

26. táblázat. Találatok száma a főbb hírlapokban a „statisztik" keresőkifejezésre*[184]

Periodika	*Találatok száma a „statisztik*" keresőkifejezésre (darab)*
Az Est	5 102
Népszabadság	37 262
Népszava	47 547
Pesti Hírlap	19 942
	N = 109 853

A táblázatból látható, hogy minden hírlap esetén több ezres találati halmazzal lehet dolgozni, így a fentiekben bemutatott hibalehetőségek mellett feltételezhető, hogy a vizsgálat a pontos adatok hiányában is rámutat bizonyos trendekre, illetve kellő összehasonlítási alapot ad a korábbi szerkezeti vizsgálathoz.

27. táblázat. Találatok száma a főbb hírlapokban a „statisztik 3N gazdas*" keresőkifejezésre*[185]

Periodika	*Találatok száma a „statisztik* 3N gazdas*" keresőkifejezésre (darab)*
Az Est	54
Népszabadság	882
Népszava	680
Pesti Hírlap	188
	N = 1 804

28. táblázat. Találatok száma a főbb hírlapokban a „(statisztik 3N népes*) OR (statisztik* 3N demogr*)" keresőkifejezésre*[186]

Periodika	*Találatok száma a „(statisztik* 3N népes*) OR (statisztik* 3N demogr*)" keresőkifejezésre (darab)*
Az Est	19
Népszabadság	265
Népszava	326
Pesti Hírlap	166
	N = 776

184 Forrás: saját szerkesztés.
185 Forrás: saját szerkesztés.
186 Forrás: saját szerkesztés.

Az eredmények alapján minden hírlap előnyben részesíti a statisztika gazdasági vonásait. Azonban a gazdasági kifejezések markáns többsége a Népszabadság és a Népszava mellett kevésbé jelenik meg a Pesti Hírlap és Az Est esetén. Az adatok alapján feltételezhető, hogy a második világháborút követően a gazdaságstatisztikai témák kerültek előtérbe. De az is eredményezheti az adatokat, hogy az egyes hírlapok tematikája eleve előnyben vagy hátrányban részesíti a gazdasági híreket. Ez utóbbira enged következtetni az is, hogy a Népszava szövegtestében tízezerrel több találat szerepel statisztik* keresőkifejezésre, mint a Népszabadság esetén; azonban a gazdaságstatisztika témákban éppen a Népszabadságnál kaptunk több találatot. Az egyes hírlapok esetleges tematikus eltéréseinek vizsgálathoz nézzük meg, hogy mennyi találat jelentkezik a korpuszban a gazdas*, illetve a népesed* OR demogr* keresőkifejezésekre.

29. táblázat. Találatok száma a főbb hírlapokban a „gazdas" és a „népesed* OR demogr*" keresőkifejezésre*[187]

Periodika	*Találatok száma a „gazdas*" keresőkifejezésre (darab)*	*Találatok száma a „népesed* OR demogr*" keresőkifejezésre (darab)*
Az Est	28 154	180
Népszabadság	231 066	5 305
Népszava	226 881	4 396
Pesti Hírlap	102 009	1 308
	N=588 110	N=11 189

Látszik, hogy a hírlapokban a gazdaságra vonatkozó kifejezés nagyságrendekkel többször fordul elő, mint a népesedésre vonatkozó találatok. A találatok különbségei Az Estnél a legmagasabb: több mint 150-szer többször fordul elő gazdasági kifejezés a korpuszban. A legkisebb az arány a Népszabadságnál, ahol 43-szor többször szerepelnek gazdasági kifejezések. Ezek alapján látjuk, hogy a korpuszban milyen arányban oszlanak meg az egyes keresőkifejezések eredményei. Nézzük meg, hogy mennyire követi ezt a mintázatot a statisztikai témájú találatok aránya:

187 Forrás: saját szerkesztés.

30. táblázat. A gazdaságra és demográfiára vonatkozó találatok egymáshoz viszonyított aránya a főbb napilapokban[188]

Periodika	*A találatok egymáshoz viszonyított aránya: gazdas*/ népesed* OR demogr**	*A találatok egymáshoz viszonyított aránya: statisztik* 3N gazdas*/ (statisztik* 3N népes*) OR (statisztik* 3N demogr*)*
Az Est	156,41	2,84
Népszabadság	43,56	3,33
Népszava	51,61	2,09
Pesti Hírlap	77,99	1,13

A táblázat alapján nem mutatható ki kapcsolat a gazdasági és népesedési témák korpuszban történő szerepeltetése, illetve az ezekhez kapcsolódó statisztikai találatok aránya között. Hiába látjuk a Pesti Hírlap esetén, hogy a gazdasági találatok 78-szor többször fordulnak elő, mint a népesedésre vonatkozók, ez az arány a statisztika beemelésével mindössze 1,13-ra csökken. Nem figyelhető meg a mintázat öröklődése sem. Ez azt sugallja, hogy a napilapok korpusza a hétköznapi nyelvet követve nem alkalmas arra, hogy teljes mélységében végezzünk a statisztika előfordulására vonatkozó vizsgálatokat.

Azt látjuk ugyanakkor, hogy a statisztika beemelése az egyes témákba nem torzítja jelentősen a minta megoszlását.

31. táblázat. A gazdaságra és gazdaságstatisztikára, illetve a demográfiára és népesedésstatisztikára vonatkozó találatok egymáshoz viszonyított aránya a főbb hírlapokban[189]

Periodika	*A találatok egymáshoz viszonyított aránya: gazdas*/ statisztik* 3N gazdas**	*A találatok egymáshoz viszonyított aránya: népesed* OR demogr*/ (statisztik* 3N népes*) OR (statisztik* 3N demogr*)*
Az Est	521,37	9,47
Népszabadság	261,98	20,02
Népszava	333,65	13,48
Pesti Hírlap	542,6	7,88

188 Forrás: saját szerkesztés.
189 Forrás: saját szerkesztés.

Az arányok tehát nagyjából egyenletesen csökkennek az egyes címekben, ha a keresőkifejezéshez hozzáadjuk a statisztika kifejezést.

A fenti korlátokat figyelem előtt tartva érdemes tehát nem a teljes korpusz, hanem egy-egy napilap évfolyamaiban megjelenő különbségeket vizsgálni. Egyben le kell tenni arról is, hogy a hírlapok korpuszát elemezve megbízható adatokhoz jussunk a hivatalos statisztika előnyben részesített témáival kapcsolatban.

A kérdés további árnyalásához vizsgáljuk meg az egyes találatok évadok szerinti megoszlását. Ez segít abban is, hogy a mostani eredményeket összevessük a korábbi adatokkal, és megállapítsuk, hogy a hivatali adattárak trendjeit követi-e hírlapok szövegteste. A fenti korlátok betartásával minden címet egyesével vizsgálunk, így egy-egy napilapot csak a saját évfolyamai során bekövetkezett változás erejéig veszünk szemügyre.

32. táblázat. A népesség- és gazdaságstatisztikára vonatkozó találatok száma az egyes hírlapokban korszakokra bontva[190]

Periodika	*Találatok száma a „(statisztik* 3N népes*) OR (statisztik* 3N demogr*)" keresőkifejezésre (darab)*	*Találatok száma a „statisztik* 3N gazdas*" keresőkifejezésre (darab)*
Az Est, 1900–1920	6	8
Az Est, 1920–1940	13	47
Népszabadság, 1940–1960	11	70
Népszabadság, 1960–1980	76	171
Népszabadság, 1980–2000	100	336
Népszabadság, 2000–2016	78	306
Népszava, 1860–1880	2	0
Népszava, 1880–1900	6	4
Népszava, 1900–1920	52	36

190 Forrás: saját szerkesztés.

Periodika	*Találatok száma a „(statisztik* 3N népes*) OR (statisztik* 3N demogr*)” keresőkifejezésre (darab)*	*Találatok száma a „statisztik* 3N gazdas*” keresőkifejezésre (darab)*
Népszava, 1920–1940	75	124
Népszava, 1940–1960	15	88
Népszava, 1960–1980	74	106
Népszava, 1980–2000	53	151
Népszava, 2000–2016	49	177
Pesti Hírlap, 1880–1900	35	17
Pesti Hírlap, 1900–1920	49	51
Pesti Hírlap, 1920–1940	72	106
Pesti Hírlap, 1940–1960	10	14

A táblázatokból jól látszik, hogy a gazdaságstatisztikai témák előfordulási száma az évek során minden esetben meredekebben emelkedett, mint a népesedési adatokra vonatkozó találatok száma. Két rövid kivétel a Népszava első és második világháborút követő időszaka, ahol – bár a két mutató lényegében együtt mozog – a népesedési vonatkozásra vonatkozó találatok száma kicsi gyorsabban emelkedik.

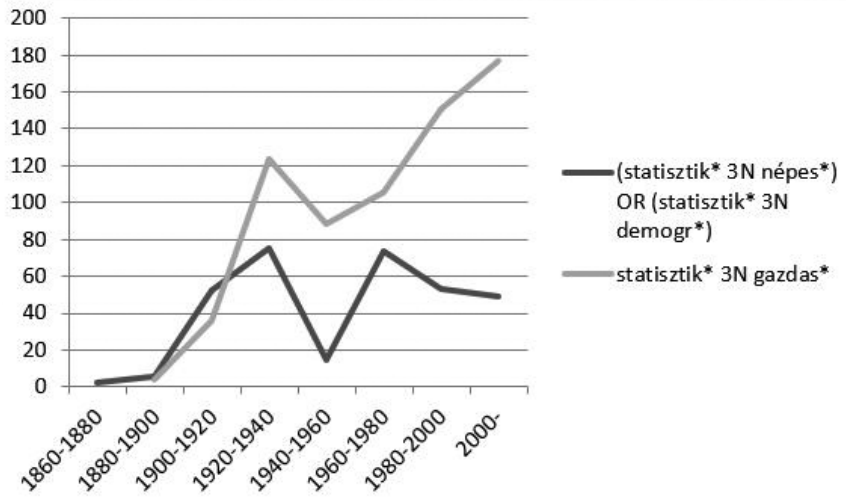

3. ábra. A találati szám korszakok szerinti alakulása a „(statisztik 3N népes*) OR (statisztik* 3N demogr*)", illetve a „statisztik* 3N gazdas*" keresőkifejezésekre a Népszava korpuszában*[191]

A fenti – egy-egy jól körülhatárolható napilapkorpusz mellett – összehasonlításként közöljük az Arcanum Digitális Tudománytár teljes napilapkorpuszában lefuttatott keresések eredményeit is. A korábbi vizsgálathoz képest még kevésbé lehetünk biztosak az eredményekben, hiszen így több olyan hírlap szövegét is vizsgáljuk, amely csak néhány évig jelent meg, illetve egyáltalán nem egyenletes az egyes korszakok eloszlása a napilapok száma szempontjából.

A keresések lefuttatásának idején az adatbázis hírlapállománya az alábbi periodikák teljes szövegű anyagát tartalmazta:

33. táblázat. Az Arcanum Digitális Tudománytárban elérhető hírlapok címlistája[192]

8 Órai Ujság 1918–1938	Népszava 1873–2016
Budapesti Hírlap 1883–1939	Pesti Hírlap 1841–1944
Dunántúl 1911–1944	Pesti Napló 1852–1939

191 Forrás: saját szerkesztés.

192 Forrás: saját szerkesztés az Arcanum Digitális Tudománytár címlistája alapján: „Kezdőlap | Arcanum Digitális Tudománytár", elérés 2018. január 28., https://adtplus.arcanum.hu/hu/.

Ellenzék 1921–1927	Pesti Napló Képes Melléklete 1925–1937
Az Est 1914–1939	Pécsi Figyelő 1890–1902
Esti Kurir 1924–1939	Pécsi Lapok 1860, 1867–1868, 1922–1925
Friss Ujság 1918–1939, 1947–1948	Politikai Ujdonságok 1855–1872
Fővárosi Lapok 1865–1901	Reform 1848
Haladás 1945–1949	Sporthírlap 1913–1944
Hazai 's Külföldi Tudósítások – Nemzeti Újság 1809–1848	Szabad Föld 1945–2017
A Hét 1957–1996	Szabad Szó 1945, 1947
Jelenkor 1832–1848	Szentesi Napló 1938–1943
Keleti Ujság 1919–1941	Színházi Élet – Színházi Hét 1910–1938
Kis Ujság 1919–1922, 1926–1939, 1945–1949	Szózat 1922–1925
Kossuth Hirlapja 1848	Tolnai Világlapja 1901–1944
Magyar Futár 1942–1944	Új Barázda 1920–1938
Magyarország 1902–1939	Az Ujság 1918–1939
Makó és Vidéke 1947	Uj Idők 1894–1949
Makói Népujság 1945–1948	Vasárnapi Ujság 1854–1921
Makói Ujság 1935–1943	Világ 1918–1926, 1945–1948
Nemzeti Sport 1905–2015	Világgazdaság 1968–2015
Népszabadság 1945–2016	Világosság 1945–1949

A teljes hírlapkorpuszban a keresésekre adott teljes találati halmaz korszakokra lebontva az alábbi táblázat szerint alakult. Az adatok alapján elmondható, hogy az értékek trendjei nagyjából követik a Népszava korpuszánál tapasztalt mozgást: a II. világháború előtt megugrik a találatok száma, a világháborút követően pedig stabil, de nem kiugró növekedés valamennyi keresőkifejezésnél – leszámítva az egyelőre csonka 2000 és 2016 közti időszakot.

Ugyanúgy érzékelhető azonban a gazdasági témák túlsúlya a napilapokban, illetve a gazdaságstatisztikai témák fokozottabb térnyerése a II. világháborút megelőzően és viszonylagos térvesztésük a 2000 utáni időszakban.

34. táblázat. A találatok száma a teljes hírlapkorpuszban[193]

Időszak	*Találatok száma a „statisztik*" keresőkifejezésre (darab)*	*Találatok száma a „gazdas*" keresőkifejezésre (darab)*	*Találatok száma a „népesed* OR demogr*" keresőkifejezésre (darab)*	*Találatok száma a „statisztik* 3N gazdas*" kereső-kifejezésre (darab)*	*Találatok száma a „(statisztik* 3N népes*) OR (statisztik* 3N demogr*)" keresőkifejezésre (darab)*
–1820	1	43	1		
1820–1840	6	2 884	91		
1840–1860	32	14 577	298	1	
1860–1880	1 930	30 926	443	37	25
1880–1900	17 215	75 403	2 206	121	172
1900–1920	44 001	190 452	1 813	307	310
1920–1940	87 374	472 860	3 649	1 394	620
1940–1960	12 712	102 256	479	252	76
1960–1980	32 492	126 480	3 159	515	240
1980–2000	50 346	210 666	4 620	1 039	231
2000–2016	41 013	169 354	5 006	721	190
Mind-összesen	287 122	1 395 901	21 765	4 387	1 864

A hírlapok szövegének vizsgálata jellegéből fakadóan nem adhat olyan jól összehasonlítható eredményt, mint a statisztikai hivatal kiadványportfóliójának vizsgálata. Azonban a hírlapok áttekintése kisebb kiegészítéseket mégis hozzátehet a korábbi eredményekhez.

Egyrészt jól látszik, hogy a hírlapirodalomban jóval gyakrabban fordulnak elő a gazdaságra, illetve a gazdaságstatisztikára vonatkozó szövegrészleteket. Hasonlóan a hivatalos statisztikai kiadványok áttekintése is azt mutatta, hogy a társadalom- és népesedésstatisztika csak ritkán, egy-két évre tudja átvenni az elsőséget a gazdasági adatoktól.

193 Forrás: saját szerkesztés.

Másrészt az is érezhető a hírlapok vizsgálatából, hogy meghatározott trendek szerint váltakozik a gazdaságstatisztika és a népesedésstatisztika térnyerése, illetve visszaszorulása. A trendek egyértelmű azonosítása jelen vizsgálat alapján nem lehetséges, de az legalábbis látszik, hogy a II. világháborút megelőző időszak a gazdaságstatisztika fellendülésével járt együtt (hasonlóan a hivatalos statisztikai kiadványoknál), illetve a rendszerváltás környéke is a gazdaságstatisztika térnyerésének kedvezett (ami nem egyezik a hivatalos statisztikai kiadványok trendjeivel).

A hírlapirodalom, illetve általában véve a szövegbányászati vizsgálatok jellegükből adódóan nem eredményezhetnek olyan biztos adatokat, mint a hivatalos statisztikai kiadványok táblázatszintű feldolgozása vagy témakörök szerinti besorolása. A fenti vizsgálatok legfeljebb további illusztrációt adnak az eddigi eredményekhez.

Könyvtárak szerepe a statisztikai tájékoztatásban
Statisztikai szakkönyvtárak Magyarországon

A magyar statisztikai szakkönyvtárak közül az elő a Fényes Elek által igazgatott 1848–1849-es statisztikai hivatal könyvtára volt. Erről a gyűjteményről néhány feljegyzésen kívül nem sokat tudunk. A hivatal egyik fennmaradt iratából tudunk arról, hogy könyvek és térképek beszerzésére adott utasítást.[194] Ez a gyűjtemény természetesen még nem volt nyilvános, azonban mégis ez a korán megszűnt hivatali könyvtár volt az első kifejezetten statisztikai szakgyűjtemény. A Fényes Elek által igazgatott hivatal gyűjteményének sem pontos méretét, sem összetételét, sem használati szabályzatát nem ismerjük.[195] Emellett az egyes felsőoktatási és szakkönyvtári gyűjtemények is rendelkeztek a korban statisztikai állománnyal, azonban gyűjtőkörük elsődleges szempontja nem a statisztika volt.

A 19. század második felében egymás után három statisztikai szakkönyvtár is alakult Budapesten: a statisztikai hivatal könyvtára, a székesfővárosi statisztikai hivatal könyvtára és a statisztikai szeminárium könyvtára.

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár története és szerepe a statisztikai adatáramlásban

Az első hosszabb ideig üzemelő statisztikai szakkönyvtár Magyarországon a statisztikai hivatal szakkönyvtára volt, ami már a Keleti Károly vezette hivatal megalakulásával együtt létrejött. Eleinte az igazgató magángyűjteményeként, majd hamar önálló gyűjteményként üzemelt. A hivatal létrehozásáról szóló első tervezetében Keleti 85 300 forintos éves költségvetéssel számolt, amelyből 2 500 forintot képzelt el könyvek és folyóiratok beszerzésére. (Ebből végül 1000 forint valósult meg 1871-ben.) 1867-ben egyszerre hozták létre a statisztikai hivatalt (akkor még mint statisztikai szakosztályt a minisztériumon belül) és a statisztikai tanácsot. A két szervezet szoros együttműködésére jó példa, hogy a tanácsot létrehozó rendelet külön kiemeli, hogy a tanács tagjai jogosultak a hivatali szakkönyvtár használatára. Keleti visszaemlékezése szerint a „könyvtár …. eleinte pár segédkönyvnek gondos megőrzéséből, a … szervezett statisztikai tanfolyam nyomtatványaiból s a »Hivatalos statisztikai Közlemények« és évkönyvek összegyűjtéséből alakult."[196]

194 Bokor Gusztáv, *A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szerkezete* (Budapest: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1896).

195 Bokor Gusztáv, *A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szerkezete* (Budapest: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1896).

196 Bokor Gusztáv, *A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szerkezete* (Budapest: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1896).

Keleti és munkatársai 1868 októberében indították el Magyarországon az első statisztikai szaktanfolyamot. A 44 sikeres vizsgázó egyike volt Findura Imre, aki 1869-től a statisztikai hivatal kötelékében tevékenykedett, és 1871-től már mint könyvtáros dolgozott a hivatalban. Munkája biztosan volt a gyűjteménnyel, hiszen már 1871-ben megszövegezték az első könyvtári szabályzatot, amely rendelkezik az állományleltárról, a katalógusról, illetve a kölcsönzési rendszerről, amely a ma is használatos őrlapos rendszerrel nagy rokonságot mutat. A könyvtár ekkor még nem volt nyilvános: a szabályzat szerint használatára csak a hivatal munkatársai, illetve a statisztikai tanács tagjai voltak jogosultak.[197]

1871-ben a népszámlálás és a nemzetközi szőlészeti statisztika kidolgozása által egyre inkább leterhelt statisztikai szakosztály önálló intézménnyé vált. A régi–új intézmény ügykezelése rendelkezett arról, hogy továbbra is gyarapítsák a könyv- és térképgyűjteményt. A könyvtárat szervezetileg nem sorolták az intézmény nyolc osztálya közül egyikbe se, közvetlenül az igazgatóság alá tartozott. Az 1874-es statisztikai törvény is megerősítette a könyvtár helyzetét és nem nyilvános voltát.[198]

Findura 1871-ben tette közzé az első könyvlajstromot a *Statisztikai közleményekben*, amely 350 kiadványt tartalmazott. Mielőtt továbbmennénk könyvtári munkásságának taglalásában, nézzük meg, hogy mit tudunk a hivatal első könyvtárnokáról.

Findura Imre 1844. október 23-án született Gömör megyében, Rimaszombaton. Alap- és középfokú tanulmányait Rimaszombaton, Lőcsén, Vácott, Egerben és Esztergomban folytatta. 1865–69-ig Pesten jogot tanult, 1868–69-ben elvégezte az első Magyarországon szervezett statisztikai szaktanfolyamot. 1869-től a statisztikai hivatal munkatársa, 1871–1904-ig a hivatal könyvtárnoka. Statisztikai és helytörténeti munkássága mellett képzőművészeti, néprajzi, történeti és irodalomtörténeti témában is készített írásokat. Cikkei többek között a Pesti Napló, a Földrajzi Közlemények, a Kelet Népe, a Fővárosi Lapok, a Budapesti Hírlap című lapokban jelentek meg. Vác helytörténeti gyűjteményének tanácsosa volt, 1891-ben részt vett a régészeti és művészeti kiállítás rendezésében, illetve a váci múzeum létrehozásáért felelős testület munkájában. Főbb művei: *Magyarország helyzete és nagysága Szent László korában* (1864), *Vácz története rövid*

197 Findura Imre, szerk., *Az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal könyvtárának és térképgyűjteményének czímjegyzéke 1867–1884* (Budapest: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1885).

198 Nemes Erzsébet és Rettich Béla, „A könyvtári tájékoztatás eszközei - a könyvtárlajstromtól az integrált könyvtári rendszerig".

előadásban (1875), *Rimaszombat története* (1876), *Úttörő statisztikusaink emléke* (1877), *Az országos magyar királyi statisztikai hivatal könyvtárának és térképgyűjteményének czímjegyzéke 1867–1884* (1885). Nevét Vácott utca őrzi, illetve a KSH Könyvtár Findura Imre-terme és könyvtár munkatársainak odaítélhető Findure Imre-díszoklevél. Tevékenységéhez fűződik a könyvtár anyagának kialakítása és rendezése, az első katalógus létrehozása, a többes példányok kiszűrése, illetve a nemzetközi cserekapcsolatok irányítása.

A könyvtár már az első évben megindította a nemzetközi kapcsolatokat. A magyar statisztika a történelmi események miatt csak későn kezdhette meg intézményi szintű működését. Annál nagyobb energiával kezdték meg szereplésüket a kor magyar statisztikusai a nemzetközi tudományos életben: részt vállaltak a nemzetközi statisztikai kongresszusokon, amelynek kilencedik ülését 1876-ban Budapesten tartották. A magyar statisztika ezen „aranykora" a cserekapcsolatokra is jó hatással volt. Nemcsak azért, mert más országok is kiemelt figyelemmel kísérték a magyar eredményeket, hanem azért, mert a magyar statisztikai kiadványok jelentős része németül és franciául is megjelent, ami kiváló cserealapot biztosított a külföldi intézmények felé.[199]

Már 1867–1868-ban 35 kiadvány érkezett külföldről, elsősorban bécsi, drezdai, brémai és további német hivatalok jóvoltából. A következő években további német nyelvterületi statisztikai intézményekre – München, Berlin, Lipcse –, majd 1870-től már teljes Európára kiterjedtek a kapcsolatok, így vált igen korán cserepartnerré a francia, portugál, spanyol, olasz, holland, finn és román statisztikai hivatal. 1884-ben már Észak-Amerikától Görögországig minden jelentős nemzeti statisztikai hivatallal cserekapcsolatban állt a könyvtár. Az 1897. évi második statisztikai törvény végrehajtási rendelkezése a hivatal saját hatáskörébe utalta a cserepéldányok számának megállapítását. A cserekapcsolat megindítása a hivatal igazgatójának jogköre volt, aki a könyvtárnok javaslata alapján dönthetett a kapcsolat megindítása felől. Az 1880-as években már nemcsak statisztikai hivatalokkal, hanem további intézményekkel – minisztériumokkal, tudományos társaságokkal, kutatóintézetekkel – is létesültek cserekapcsolatok. Az 1890-es évekre pedig kiépült a statisztikai hivatal teljes világot átfogó cserekapcsolati hálózata, amely már Japánnal, az Amerikai Egyesült Államokkal, Oroszországgal és Ausztráliával is rendszeres kapcsolatot jelentett. Findura Imre már olyan könyvtárat hagyhatott hátra, amely az egyes

199 Domonkos Lászlóné, Pásztor Angelika és Lencsés Ákos, „Nemzetközi cserekapcsolatok egy országos szakkönyvtár életében: A KSH Könyvtár nemzetközi gyűjteménye", *Könyvtári Levelező/lap* 24, 11. sz. (2012): 31–35.

országok évkönyveiből, illetve népszámlálási anyagaiból pompás nemzetközi gyűjteményt kínált a hivatal munkatársainak és az érdeklődő kutatóknak.[200]

A változások természetesen a könyvtár életére is hatással voltak, amit jól tükröz az „új", 1898-as használati szabályzat. Elődjétől eltérően ez már nem szűkszavúan rögzíti egy zárt szakkönyvtár munkafolyamatait, hanem 34 paragrafusban tér ki minden felmerülő kérdésre. Ezek között megtalálhatók a könyvtár használatára vonatkozó általános rendelkezések, a gyarapításra, cserére, selejtezésre vonatkozó szabályzatok (egészen a leltárkönyv felépítéséig), a katalógus és a folyóiratok rendben tartásának, illetve a beiratkozásnak, kölcsönzésnek és a ruhatár használatának kérdései. Nem maradtak személyes visszaemlékezések a könyvtárosok mindennapjairól, ám az új szabályzat néhány mondata sejtetni engedi, hogyan zajlott könyvtáros elődeink napi munkája.

> *„Czímtárak – czímek tömeges kiírása végett s üzleti czélra – nem adatnak ki."*
> *„Munka közben tintát használni, a térképeket átrajzolni nem szabad."*
> *„A könyvtári személyzet a rendes hivatalos órák alatt a könyvtári helyiségekben köteles tartózkodni. E tekintetben elkövetett mulasztásokból eredhető károkért anyagilag felelős."*
> *„Egymásután többféle könyv kiadása csak akkor tagadható meg, ha a kívánalmak teljes rendszertelenséget és kapkodást árulnak el."*
> *„Sikertelen intés után [a könyvtárnok] tartozik azonnal megindítani a bírói eljárást a könyv árának megtérítése iránt."*
>
> *„A székes főváros közönsége ugyanis, a melytől báró Dániel Ernő kereskedelemügyi minister úr a statisztikai hivatal czéljaira egy alkalmas teleknek kedvezményes áron való átengedését kérte, szem előtt tartva azon utóbbi időben kitűzött elvet, hogy akár ingyenes, akár kedvezményes módon való telekátengedések ezentúl csak kulturális czélok érdekében történjenek, a statisztikai hivatal részére szükségelt területet csak azon feltétel alatt volt hajlandó majdnem ajándékszámba menő kedvezményes áron rendelkezésre bocsátani, ha a statisztikai hivatal a nagyközönségnek is szabad használatára álló nyilvános könyvtárat fog fenntartani, illetőleg eddigi szorosan hivatalos jellegű könyvtárát a közhasználatnak megnyitja."*[201]

200 Domonkos Lászlóné, Pásztor Angelika és Lencsés Ákos, „Nemzetközi cserekapcsolatok egy országos szakkönyvtár életében: A KSH Könyvtár nemzetközi gyűjteménye", *Könyvtári Levelező/lap* 24, 11. sz. (2012): 31–35.

201 Jekelfalussy József, „Előszó", in *A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal Nyilvános Könyvtárának és Térképgyűjteményének czímjegyzéke* (Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1898).

Könyvtári szakrend a Központi Statisztikai Hivatalban

A könyvtár első állományjegyzékeiben még nem alkalmaztak szakrendet. Ez egyrészt az állomány méretének, másrészt a könyvtári viszonyok kezdetleges állapotának tudható be.[202] Az első, 1885-ben megjelent katalógus tartalmazza a könyvtár szakrendjét:[203]

- Statisztika, geográfia, utazások
  - A statisztika elmélete
  - Összehasonlító statisztika, statisztikai kézikönyvek, statisztikai értekezések és monográfiák
  - Hivatalos statisztikai kiadványok
  - Geográfia
  - Utazások
- Hungarikák (helytörténet)
- Politikai törvényhozás, közigazgatás, igazságszolgáltatás
- Államháztartás, állami és községi pénzügy. Honvédelem
- Közgazdaság
- Közoktatási és hitfelekezeti tárgyak
- Társadalomtan, antropológia, és etnográfia, kultúrtörténet, biográfia és jellemrajz
- Természettudományok
- Filozófia
- Vegyes tartalmú folyóiratok, évkönyvek és napilapok. Enciklopédiák
- Térképek, grafikai rajzok, diagramok

A könyvtár szakrendje 1898-ban az alábbi főbb tudományszakok szerint nézett ki:[204]

- Statisztika (leíró jellegű statisztika)
- Földrajz
- Népesség

202 Ajtay Kálmán, „Adalékok a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára történetéhez (1867–1944)", in *A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának évkönyve, 1956–57,* szerk. Kovacsics József (Budapest: Statisztikai K., 1958), 57–81.

203 Findura Imre, szerk., *Az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal könyvtárának és térképgyűjteményének czímjegyzéke 1867–1884* (Budapest: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1885).

204 *A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal Nyilvános Könyvtárának és Térképgyűjteményének czímjegyzéke* (Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1898).

- Közművelődés
- Szociológia
- Jogtudomány. Politika. Törvényhozás. Törvények és rendeletek. Közigazgatás
- Közgazdaság és pénzügyek
- Természettudományok
- Történelem
- Egyéb tudományszakok
- Enciklopédikus művek
- Folyóiratok, hírlapok
- Térképek
- Kéziratok

A szakrendek 1915-re megváltoztak, 1914-ben ugyanis nagyszabású állományrendezést hajtottak végre a könyvtárban. Az új szakrend bevezetésénél természetesen felmerült a tizedes osztályozás alkalmazása. „Alapos tanulmányozás után azonban helyesebbnek látszott, egy a statisztikai hivatal könyvtárának kifejezett szakjellegével és túlnyomóan gyakorlati rendeltetésével számoló különleges tagozást alkalmazni."[205]

Az 1915-től érvényes új szakrend az alábbi főcsoportokból állt:[206]

- Hivatalos statisztikai forrásmunkák (statisztikai évkönyvek)
- Statisztika
- Társadalomtan és társadalompolitika
- Közgazdaságtan és gazdaságpolitika
- Jog és politika
- Közművelődés
- Földrajz és történelem
- Természettudományok és közegészségügy
- Egyéb ismeretágak. Vegyesek. Folyóiratok, hírlapok

A szakrend már külön kiemeli a statisztikai évkönyveket, így a rendszert a gyűjteményhez igazítja. Illetve a statisztikai témakör hangsúlya a leíró jellegű statisztikáról áttevődött a statisztikai módszertan kérdéseire. Ezt leszámítva a témakörök érezhetően megfelelnek a korábbi szakrendnek. Újítás azonban, hogy minden szakon belül földrajzi alosztásokat hoztak létre. Ez a szakrend egészen a második világháborúig megmaradt a gyűjteményben.

205 Buday László, „Előszó", in *Magyar statisztikai évkönyv. 1913* (Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1915), III–IV.

206 *A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal Nyilvános Könyvtárának könyvjegyzéke*, 1. köt. (Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1915).

A második világháborút követően a könyvtár állományát a kötelespéldány-jognak köszönhetően már nem lehetett egy kizárólag statisztikai–társadalomtudományi szakrenddel lefedni. Az állomány rendezésére az alábbi kategóriákat hozták létre, amelyeken belül további 120 szakcsoportot határoztak meg.

- Hivatalos statisztikai anyagok
- Minden egyéb könyv
- Hírlap- és folyóiratanyag
- Térképek és kéziratok

Az állomány többéves rendezetlensége után az 1950-es években került sor a teljes állományrevízióra.[207] Ekkor az állomány méretéből és jellegéből adódóan a fenti szakrendszer részleges felszámolásával áttértek az egyetemes tizedes osztályozás alkalmazására. Ekkorra már a gyűjtemény – bár statisztikai szakkönyvtári jellege megmaradt – a kötelespéldányoknak köszönhetően a magyar szak- és szépirodalom teljes körét lefedte. Az 1990-es években az Egyetemes Tizedes Osztályozást egyéni zárt tárgyszórendszer váltotta fel, amely igyekezett megfelelő egyensúlyt teremteni a statisztikai szakjelleg és a lehető legszélesebb gyűjtőkör között.

A székesfővárosi statisztikai hivatal könyvtára

Az országos statisztikai hivatal mellett korán megalakult a székesfőváros statisztikai hivatala is. Ez a hivatali alapítás szerencsésen igazodott a nemzetközi trendekhez: az 1860-as években több városi hivatal alakult – elsősorban német nyelvterületen (Bréma, Berlin, Frankfurt, Ham-burg stb.). A fővárosi hivatal 1869-es alapítása után azonban még hosszú ideig nem tudott kellő emberi erőforrással és infrastrukturális feltételekkel működni. A hivatal vezetésére Fényes Elek is pályázott, azonban „hajlott koránál fogva alkalmatlannak látszott a hivatal szervezésére."[208] Több más, a szakmában ismert jelölt különböző okú lemondása után végül az akkor fiatal és kevés szakmai tapasztalattal rendelkező Kőrösi (később Kőrösy) Józsefet választották az újonnan alakuló városi hivatal élére.

A kezdeti mostoha körülmények ellenére a városi hivatal megalapítása több szempontból is előnyére vált a hazai statisztikának. Egyrészt a korban

207 Hajós Istvánné, „Új raktározási és feldolgozási rendszerünk", in *A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának évkönyve, 1956–57*, szerk. Kovacsics József (Budapest: Statisztikai K., 1958), 15–26.

208 Thirring Gusztáv, *Budapest székes főváros statisztikai hivatalának története, 1869–1894* (Budapest: Grill, 1894).

kiemelten fontos városiasodásra jobban koncentráló intézmény jöhetett létre. Másrészt az országos és a városi hivatal egyfajta versengése jelentősen előremozdította a statisztika és különösen a statisztikai kiadványok fejlődését az országban.

A városi hivatal megalakulásakor éveken keresztül három, majd négy munkatárssal működött. Ugyanakkor már 1870-ben létrehozták a hivatal könyvtárát.[209] Az anyagi források csekély volta, az országos hivatallal való kimondatlan versengés azonban ezen a téren is segítette a hivatalt. Kiadványainak nagy részét nemcsak magyarul, hanem franciául is megjelentette, így már a kezdeti időszakban élénk nemzetközi cserekapcsolatokat ápolt külföldi statisztikai hivatalokkal.

Ha a könyvtárat eleinte nem is gondozta főállású könyvtáros, az állomány szakrend szerinti beosztását, a nemzetközi cserekapcsolatokat, az állomány gyarapítását a hivatal munkatársai rendben elvégezték. A városi hivatal könyvtárának felépítése sokban emlékeztetett tehát az országos statisztikai hivatal könyvtárára: a cserekapcsolatok, a térképgyűjtemény létrehozása, a kötelespéldányok iránti igény megjelenése mind visszatükrözi az országos hivatal könyvtárának állapotát, fejlődési lépéseit.

A fővárosi hivatal könyvtára 1877-ben 3711 kötettel, 1894-ben már 14 790 kötettel rendelkező gyűjtemény volt.[210] Fennmaradt a szakrendek beosztása is. A köteteket az alábbi szakok szerint rendezték a gyűjteményben:

- Enciklopédiák
- Filozófia
- Nevelés, oktatás, közművelődés
- Sematizmusok
- Jogtudomány
- Államtudomány
- Nemzetgazdaság
- Pénzügy
- Statisztika és földrajz
- Történelem és segédtudományai
- Természettudomány, matematika
- Technikai tudományok
- Hadtudomány

209 Thirring Gusztáv, *Budapest székes főváros statisztikai hivatalának története, 1869–1894* (Budapest: Grill, 1894).

210 Nemes Erzsébet, „Kőrösy József szerepe a Fővárosi (ma Fővárosi Szabó Ervin) Könyvtár megalapításában", *Statisztikai Szemle 85*, 10–11. sz. (2007): 965–983.

- Nyelvészet
- Színházak és egyéb művészet, irodalom
- Vegyes

A beosztáson jól érződik a gyűjtemény statisztikai jellege – annak ellenére, hogy a „statisztika" kifejezést a gyűjteményben még a leíró statisztikai iránnyal azonosítva a földrajzi kötetek mellett szerepelteti. Külön szakrendbe osztották a sematizmusokat (név- és címtárakat), amelyek összeállítása a korban a statisztikai hivatal egyik fontos feladatát jelentette.

Az országos hivatal szakkönyvtárának korábban bemutatott 1898. évi szakrendje némiképp eltér a városi gyűjteménytől. Az országos hivatal könyvtára a sematizmusokat jellegüktől függően a közművelődés vagy az enciklopédikus művek közé sorolta. Ennél is szembetűnőbb, hogy a városi hivatal könyvtára elsősorban a társadalomtudományi területen valósított meg mélyebb szakrendet, azonban egyik gyűjteményben sem kapott mélyebb és részletesebb felosztást a gazdasági vonatkozás.

A fővárosi hivatal könyvtára az 1900-as évek elején igen mozgalmas időszakon ment keresztül. A főváros a városi könyvtár létrehozásának szándékával előbb szerette volna beolvasztani a városi levéltár könyvtárába, majd hosszas egyeztetések és tárgyalások után inkább a levéltár gyűjteményét olvasztották a városi statisztikai hivatal könyvtárába. Ezzel azonban a hivatal lett a városi könyvtár fenntartója, Kőrösy József pedig a könyvtár igazgatója (1903 és 1906 között). Az újonnan kialakult városi–hivatali könyvtár azonban csak 1911-ig működött összevonva. Addigra a fenntartó is belátta, hogy a városi könyvtár szükségszerű önállósága nem várható el egy hivatali keretek között működő, statisztikai célokat szolgáló gyűjteménytől. 1911-ben tehát a korábban összevont gyűjteményeket szétválasztották. Az újabb átalakulásnál a hivatali gyűjtemény több közművelődési szempontból is hasznosítható kiadványa a városi könyvtárnál maradt. Így a hivatali könyvtár a többszöri átalakulás után a korábbi állapotához képest szegényebben, az elsődleges statisztikai jellegét hosszabb időre megosztva, gyűjtőkörét és állományát tekintve rendezetlenebb állapotban jutott vissza a hivatalhoz 1913-ban.[211]

A fővárosi hivatal szakkönyvtára ezután nem jutott vissza arra a szakmai szintre, amelyen korábban állt. A cserekapcsolatok az átalakulásokkal meg-

211 Nemes Erzsébet, „Kőrösy József szerepe a Fővárosi (ma Fővárosi Szabó Ervin) Könyvtár megalapításában", *Statisztikai Szemle 85*, 10–11. sz. (2007): 965–983.

lazultak, majd a világháború kitörésével megszűntek.[212] Az állománygyarapítás visszaesett. Bár 1943-ban már 41 046 kötetet számlált a gyűjtemény, de a fővárosi hivatal újabb átalakulásával és 1950-ben a Központi Statisztikai Hivatalba történő beolvasztásával a könyvtár anyaga felszámolásra került. Az állomány beolvasztása egyrészt az országos hivatal, másrészt a fővárosi levéltár gyűjteményébe történt. Így a fővárosi statisztikai hivatal egykori szakkönyvtára egységesen nem maradt fenn: egyes állományegységei a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárban, más állományrésze a Budapest Főváros Levéltárában, megint más állományegységei pedig a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban találhatók meg.

A Nemzetgazdasági-statisztikai Szeminárium könyvtára

A két hivatali gyűjtemény mellett egy harmadik statisztikai szakkönyvtár is alakult Budapesten a 19. század második felében. A Nemzetgazdasági-statisztikai Szeminárium könyvtára a többi statisztikai állományt tartalmazó felsőoktatási könyvtárral ellentétben már tanszéki könyvtárként kifejezetten statisztikai gyűjteményként működött. Az önálló szemináriumot 1879-ben hozta létre Földes Béla a Budapesti Tudományegyetemen.

A szemináriumi könyvtárban a tizedes osztályozást alapul véve az alábbi szakrendeket hozták létre:[213]

- Általános munkák
- Bölcselet
- Társadalomtudomány
  - Szociológia
  - Statisztika
  - Politika
  - Szociálpolitika
  - Jogtudomány
  - Közigazgatás
  - Közgazdaság
- Szótárak
- Életrajzok

212 Buziássy Károly, *A fővárosi statisztikai szolgálat 75 éves fejlődése* (Budapest: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1946).

213 Krisztics Sándor és Márki Hugó, szerk., *A Nemzetgazdasági-Statisztikai Szeminárium könyvtárának katalog-usa a Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetemen* (Budapest: Nemzetgazdasági Statisztikai Szeminárium, 1916).

A tanszéki gyűjtemény szakrendje – bár az állomány mérete nem indokolja – jóval általánosabb volt a két hivatali könyvtárnál. A gyűjtemény az első világháborút követően nem gyarapodott a két hivatali könyvtárhoz mérhető módon. A tanszéki könyvtár a felsőoktatásban elfoglalt helye mellett nem jelentett igazi konkurenciát a két hivatali szakkönyvtár számára. Az egykori szeminárium gyűjteménye napjainkban is egységesen hozzáférhető az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán.

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár szolgáltatásainak történeti alakulása

A KSH Könyvtár célja – mint a statisztika országos szakkönyvtára – ma is a széles nagyközönség kiszolgálása és tájékoztatása a hazai és a külföldi statisztika terén. Már a kezdeti időszakban is igyekezett minél szélesebb cserekapcsolatot létesíteni a külföldi statisztikai hivatalokkal és más intézményekkel. A könyvtár nemcsak a felhasználók tájékoztatása miatt tölt be fontos szerepet a KSH életében, hanem megőrzi az egyes korszakokra jellemző kiadványokat, statisztikatörténeti érdekességeket, és így a KSH történetének legfontosabb forrásává vált. A könyvtár alapjait a KSH első vezetőjének, Keleti Károly magánkönyvtára jelentette. A hivatal kezdeti időszakát követően 1898 a legfontosabb dátum a könyvtár életében. Ebben az esztendőben költözhetett a KSH központi épületébe, amelynek alagsorát kifejezetten a könyvtár céljaira alakították ki. A KSH Könyvtár így egyike annak a kevés könyvtárnak, amely több mint 110 éve könyvtárnak tervezett épületrészben működik. Az 1898. év másik jelentős eseménye a kötelespéldány-jogosultság megszerzése volt. Ennek értelmében a KSH Könyvtár jogosult minden Magyarországon kiadott könyvből egy ingyenes példányra. Ez a jog máig megilleti az intézményt, és elsősorban ez segíti az éves 15–20 000 kötetes gyarapodást. Az intézmény kezdeti éveit Findura Imre 1907-ig tartó tevékenysége határozta meg. Az ő irányításával alakult ki az első szakrend a könyvtárban, és indultak meg a nemzetközi cserekapcsolatok. Ekkor jelentek meg először a könyvtár állományát tartalmazó nyomtatott könyv- és térképjegyzékek is. 1898 előtt két alkalommal végeztek tervszerű állományapasztást („rovancsolást"). Az ezt követő időszakban a kötelespéldány-jogosultság miatti megőrző funkciónak köszönhetően apasztás nem történt, azonban a második világháborúban találatot kapott épületben kb. 10 000 kötet semmisült meg. A világháborút követő években megkezdték a könyvtár „megtisztítását a fasiszta szellemiségű művektől." Ennek hatására nem csak az állományt érte jelentős csökkenés, de a katalógusok is használhatatlanná váltak. A „megtisztítás" ugyanis nem volt összhangban a katalógussal, így a teljes állományt újra fel kellett dolgozni. Ekkor vezették be a könyvtárban az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO)

alkalmazását. A könyvtár állománya 1871-ben 2050 kötet, 1944-ben 256 000 kötet, 1990-ben 613 000 kötet, 2010-ben 850 000 kötet volt.

A könyvtár több olyan állományrésszel rendelkezik, amelyek más könyvtárakban nem vagy csak nehezen találhatók meg. Ide tartozik a KSH kiadványainak teljes köre (beleértve az 1948 és 1989 közötti nem nyilvános jelentéseket), a magyar statisztika jelentős alakjainak hagyatékai, a külföldi hivatalok statisztikai kiadványai vagy a 17. századból származó példányokat is tartalmazó térképgyűjtemény. A könyvtár kapcsolata a KSH-val, a kötelespéldány-jogosultság, és a kiterjedt cserekapcsolatok mind azt segítik elő, hogy a KSH Könyvtár legyen az egyik legfontosabb közvetítő intézmény a statisztikát használók és előállítók közötti kapcsolat rendszerében. Ezt a célt támogatja az, hogy az intézmény 1898 óta nyilvános könyvtárként működik. Bár a kezdeti időszakban még meglehetősen szigorú feltételekkel lehetett igénybe venni a könyvtár szolgáltatásait, a II. világháborút követően az intézmény mindenki által könnyen hozzáférhető gyűjteménnyé vált. A kétezres évek első évtizedében pedig fokozatosan nőtt a könyvtár nem hivatali felhasználók által igénybe vehető szolgáltatások köre.

Az 1950-es évektől a nyilvános könyvtári funkció egyre nagyobb hangsúlyt kapott, és a könyvtár jelentősen kibővített olvasói térrel fogadta az olvasókat. Az 1948 és 1989 közötti időszakban a könyvtár menedék volt a rendszer által mellőzött vagy üldözött kutatók számára. Így dolgozhatott itt Bibó István (1911–1979), Andorka Rudolf (1931–1997), Szelényi Iván (1938–), Dányi Dezső (1921–2000), Kápolnai Iván (1925–2014). Szelényi így emlékezik erre az időszakra:

> *„A könyvtárat a hivatal többnyire »büntetőszázadnak« tekintette, azokat dugták el ide, akik valami bajba keveredtek. Elbocsátani ugyan nem akarták őket, de a hivatal nyilvánosságából mégis el kellett őket távolítani. Dányi jó szemmel felismerte, hogy ez a könyvtár számára a „lehetőségek ablakát" nyitja meg, a személyzeti osztály elnéző vele szemben, tehát fel tud venni érdekes embereket, akik máshol nem juthatnak álláshoz."*[214]

A könyvtár működése napjainkban kettős funkciót takar: egyrészt a statisztikusokat, kutatókat, egyetemistákat szolgálja ki mint a hivatalos statisztikai információáramlás egyik meghatározó szereplője. Ennek keretében feldolgozza a statisztikai szakirodalmat, bibliográfiákat készít, illetve felhasználói képzéseket tart a nyomtatott és online statisztikai adatforrások használatáról könyvtárosok és olvasók számára. Ugyanakkor

214 Szelényi Iván, „Andorka Rudolfra emlékezve", *Közgazdasági Szemle* 44, 10. sz. (1997): 937–939.

közművelődési feladatokat ellátó, mindenki számára nyilvános könyvtár, amely a kötelespéldány-jogosultság következtében jelentős könyvtárközi kölcsönzést bonyolít le. A közművelődési funkció hangsúlyozására nyílt meg 2010 őszén egy korábbi raktár átalakításával a Bibó István-terem, amelyben kölcsönözhető szépirodalmi, ismeretterjesztő és szórakoztató könyvek találhatók meg a szabadpolcon.

A Mathias létrehozása és fontosabb jellemzői

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár a 2010-es években egyre növekvő számú megkeresést kapott hivatkozások keresésére. Mivel a megrendelők – a nemzeti statisztikai hivatal profiljához igazodva – zömmel magyar nyelvű és vonatkozású publikációkkal rendelkeztek, a citátumok megtalálása a különféle nemzetközi hivatkozáskezelő adatbázisok alkalmazása mellett elkerülhetetlenül manuális módszereket is megkívánt. A könyvtár egyedülállóan gazdag gyűjteménye lehetővé tette az akár évtizedes retrospektív hivatkozáskeresést. Fölösleges és kiküszöbölhetőnek tűnő terhet jelentett ugyanakkor bizonyos kiadványok (köztük a magyar statisztika vezető folyóirata, a *Statisztikai Szemle*) gyakran ismétlődő végiglapozása. Az igény és a problémák felismerése vezetett oda, hogy 2012 augusztusában a könyvtár elkezdte kiépíteni a Magyar társadalomtudományi hivatkozások adatbázisát, a Mathiast, amely a magyar nyelvű társadalomtudományi folyóiratok hivatkozásait rögzíti és teszi visszakereshetővé.[215]

A munka első fázisában a KSH kurrens, illetve nemrég megszűnt folyóiratainak feldolgozására került sor. Ezeken belül is a 20. század második felében megjelent magyar vonatkozású művekre történő hivatkozásokat rögzítette a könyvtár. Magyar vonatkozás alatt azt értjük, hogy a hivatkozott szerzők közül legalább egy magyar kötődésű. (Így került például a figyelt szerzők közé a Kiss László néven született Leslie Kish (1910–2000), aki tizenhat éves korától haláláig Amerikában élt.) Hivatkozásnak tekinthető továbbá minden műre történő utalás, jelenjen az meg lábjegyzetben, képaláírásban vagy bibliográfiában. Az adatbázis gyakorlati alkalmazását tükrözve nem rögzíti az 1950 előtt megjelent művekre vonatkozó hivatkozásokat. Mindezek a megkötések az adatbázis alapvető célkitűzései miatt történtek: nem tudománytörténeti alkalmazás létrehozása volt a cél, hanem egy, napjaink statisztikai szakembereit a tudományos élet feltételrendszerében segítő szolgáltatás életre hívása.

215 Rózsa Dávid és Lencsés Ákos, „A KSH Könyvtár társadalomtudományi hivatkozásgyűjtő adatbázisa, a Mathias", *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 60, 10. sz. (2013): 446–449.

Ugyanakkor a fenti megkötéseket figyelembe véve, a Mathias nemcsak a ma aktív kutatók számára kínál lehetőséget, hanem tudománytörténeti szempontból is új forrást nyújt. A hivatal története szempontjából releváns, kiemelkedő statisztikusok életművének értékelésére több, már nem aktív statisztikus munkáira vonatkozó hivatkozások is bekerültek az adatbázisba. Így az adatbázis segítségével a 20. század első felében vagy korábban jelentős teljesítményt nyújtó tizenegy szakember tudományos utóélete is nyomon követhető. A további vizsgálatba bevont statisztikusok: Buday László (1873–1925), Jekelfalussy József (1849–1901), Keleti Károly (1833–1892), Kovács Alajos (1877–1963), Kőrösy József (1844–1906), Laky Dezső (1887–1962), Ráth Zoltán (1863–1902), Szél Tivadar (1893–1964), Thirring Gusztáv (1861–1941), Thirring Lajos (1899–1982) és Vargha Gyula (1853–1929). Az adatbázis eredeti koncepciójától eltér azzal, hogy már elhunyt statisztikusok hivatkozásait is nyomon követi: ezáltal is érzékelhető azonban, hogy a KSH Könyvtár adatbázisa alapvetően az intézményi tapasztalatok alapján a könyvtárba beérkező igényekre igyekszik válaszolni. Így ez a kiegészítés jó példáját adja annak, amikor egy könyvtári szolgáltatást az intézményi profilhoz igazítanak a szakemberek.

A könyvtár munkatársai a fenti szempontok alapján feldolgozták a *Statisztikai Szemle* 1980, a *Demográfia* 2000 és a *Területi Statisztika* 1998 óta megjelent évfolyamait, illetve a *Gazdaság és Statisztika* 1992 és 2006 közötti évfolyamait.

A feldolgozandó dokumentumok körének kijelölése után az adatbázis szerkezetének megtervezése jelentette a következő feladatot. Az adatfeltöltéshez, mind a lekérdezéshez a lehető legegyszerűbb megoldásként Microsoft Excel táblázatkezelő programot használ a könyvtár. Az egyszerű adatfeltöltés, kezelés, exportálhatóság és konvertálhatóság mellett így az adatbázis gondozására nincs hatással további piaci szereplő.[216]

A szerzőség megállapításakor nehézséget okoznak a KSH 1989 előtt megjelent összeállításai. Ezeknél szerzőségi közlésként többnyire csupán a hivatal, esetleg egy-egy főosztály megnevezése szerepel. Az előszóból és további rejtett adatokból azonban olykor kideríthető az összeállító, szerkesztő személye. Ebből a megfontolásból a KSH kiadványaira történő hivatkozások minden esetben szerepelnek a Mathiasban. Ezek alapján egy-egy esetben beazonosítható a szerzőre, szerkesztőre vonatkozó hivatkozás is.

216 Rózsa Dávid és Lencsés Ákos, „A KSH Könyvtár társadalomtudományi hivatkozásgyűjtő adatbázisa, a Mathias", *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 60, 10. sz. (2013): 446–449.

Az adatbázis tartalmára nagy hatással van, hogy egyes szerzők az adattárakat eleve nem tekintik hivatkozásra érdemesnek. Gyakran előfordul, hogy egy táblázat vagy egy ábra alatt feltüntetik az összeállítás címét, de pontos bibliográfiai leírást nem mellékelnek hozzá, és az irodalomjegyzékbe sem veszik fel. A kiadvány címe helyett több esetben a sorozatcím és a kötetszám szerepel, olykor pedig egyszerűen annyi, hogy „KSH adat".[217]

A Mathias felépítése új és releváns szolgáltatással gazdagította a könyvtár szolgáltatási portfó-lióját. Az adatbázisban történő keresés a Központi Statisztikai Hivatal, a KSH Népességtudományi Kutatóintézet és a KSH Könyvtár dolgozói számára díjmentes, más felhasználók számára azonban térítéses szolgáltatás.[218]

A fentiekben vázolt szolgáltatok elsősorban az egyes statisztikai hivatalok tudományos világba történő integrálását célozzák. Ezek mellett azonban a tudományos élet és a statisztikai hivatalok közötti másik irányú kapcsolatban is segítséget nyújthatnak a statisztikai szakgyűjtemények: a tudományos kutatók egyéni adatkérelmének kezelésében. Az egyéni mikroadatok kérelmeinek kiadásában mindenképpen szükséges statisztikus szakember, hogy a személyes adatok megfelelő védettséget élvezzenek. A 21. században a mikroadatokhoz való hozzáférés a statisztikai hivatalok alakulásának egyik meghatározó tényezője. A statisztikus közreműködése mellett a könyvtár mint nyilvános tér, az adminisztrációs kérdések ügyintézője, illetve esetlegesen a mikroadatok hozzáférést biztosító kutatószoba, kutatóhelyiség üzemeltetője is szerepet vállalhat. Ezt a tevékenységet jól kiegészíti a mikroadatok elemzéséhez elengedhetetlen szakirodalmi háttér egy helyben történő biztosítása a kutatók számára. Így a hagyományos könyvtári szakirodalmi szolgáltatással integráltan jelenhetne meg a kutatói célú mikroadat-kiadás. A 21. század második évtizedében egyre nagyobb a hangsúly a mikroadatokhoz való távoli hozzáférés biztosítására is.

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár tudásbázisai

A digitális világban a statisztikai adatok közzétételében és keresésében egyre nagyobb hangsúlyt kap az elektronikus megjelenés. Az újonnan előállított adatok túlnyomó része megtalálható a világhálón. A statisztika és a digitális világ jelenkori kapcsolata természetesen nem tárgyalható az

217 Rózsa Dávid és Lencsés Ákos, „A KSH Könyvtár társadalomtudományi hivatkozásgyűjtő adatbázisa, a Mathias", *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 60, 10. sz. (2013): 446–449.

218 „KSH Könyvtár. Az egyes könyvtári szolgáltatások díjtételei", elérés 2017. április 8., http://konyvtar.ksh.hu/index.php?s=info_dijtetelek#adatszolgaltatasok.

adatok előállítói és a történeti adatok digitális szolgáltatóinak kapcsolata nélkül.[219] A KSH Könyvtár azonban a kurrens adatok kezelése mellett kiemelt feladatának tekinti a történeti adatok digitalizálását, feldolgozását és közzétételét.

A történeti adatoknál a mostani állapot nem egyértelműen az elektronikus formák felé mutat. Bár a felhasználói igény jelentős az online elérhető források iránt, a rendelkezésre álló történeti anyag túlnyomó része kizárólag nyomtatásban érhető el. A magyar statisztikai hivatal, illetve a budapesti statisztikai hivatal 1867. évi megalakulásuk óta több ezer kiadványt, adattárat, folyóiratszámot tettek közzé a bibliográfiák és katalógusok tanúsága szerint. Emellett a társszervezetek – minisztériumok, kutatóintézetek, egyesületek – is számos kiadványt jelentettek meg, amelyek részét képezik a magyar történeti statisztikai irodalomnak. A teljes anyag digitális hozzáférhetővé tétele egyelőre utópisztikus álomnak tűnik. A KSH Könyvtár a működése során leszűrt tapasztalatok alapján a legfontosabb adattárakat, szakirodalmi köteteket az éppen aktuálisan rendelkezésre álló források szerint igyekszik digitálisan közzétenni.

A könyvtár két tudásbázis és egy népszámlálási adattár összeállítására vállalkozott, amelyek felépítése során igyekezett egyrészt a felhasználói igények, másrészt a már digitálisan rendelkezésre álló anyagok alapján válogatni.[220]

A *Fényes Elek-tudásbázis*ban a statisztikatörténeti anyagok mellett kiemelkedő statisztikusokra vonatkozó, illetve általuk írt kiadványok szerepelnek. A *Statisztikai tudásbázis* történeti statisztikai adattárakat és segédleteket tartalmaz.

Fényes Elek-tudásbázis

A Fényes Elek-tudásbázisban elérhető a KSH Könyvtár *Nagy magyar statisztikusok* címet viselő bibliográfiasorozata, amelyben 1958 óta 27 kötet jelent meg. Az egyes számok nemcsak bibliográfiát, hanem életrajzot és olykor forrásközlést vagy kísérő tanulmányt is tartalmaznak. A tudásbázis ezen túlmenően több kiemelkedő statisztikus életművéből válogat: főleg Fényes Elek, Keleti Károly és Buday László munkáiból.

219 Rózsa Dávid, Kalmár Csilla és Lencsés Ákos, „A statisztika és a digitális átállás", *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 60, 2. sz. (2013): 47–65.

220 Lencsés Ákos, „A KSH Könyvtár tudásbázisai", *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 60, 10. sz. (2013): 441–445.

Statisztikai tudásbázis

A Statisztikai tudásbázis a legfontosabb történeti adattárakat tartalmazza. A *Magyar statisztikai évkönyv* 1872 és 1913 közötti kötetei, a statisztikai közlemények sorozatok köteteit, helységnévtárakat és további, történeti statisztikai szempontból keresett kiadványokat tartalmaz.

Népszámlálási Digitális Adattár

A könyvtár harmadik tudásbázisa a magyar népszámlálási adattárak teljes sorát közli. A korabeli adatközlések mellett az utólagos feldolgozások és kisebb mértékben a népszámlálásokra vonatkozó szakirodalom is megtalálható a gyűjteményben.

A KSH Könyvtár a három tudásbázissal kíván hozzájárulni ahhoz, hogy a történeti statisztika és a statisztikatörténet kellően reprezentálva legyen a mai digitális világban. A tartalmak jó színvonalú, nyílt hozzáférésű közzététele egyaránt érdeke a könyvtáraknak és a statisztika iránt érdeklődőknek.

A könyvtár számára is fontos kérdés azonban, hogy elegendő-e az egykori adattárak szkennelt formában való közzététele. A rendelkezésre álló anyagok alapján újabb hozzáadott értékkel további szolgáltatások hozhatók létre. A digitalizált kötetek után természetesen következik egy új adatbázis felépítésének gondolata. Olyan adatbázisé, amelyben településekre vonatkozóan lehet lekérni az egyes adatokat. Így a felhasználónak nem kell tizenöt népszámlálás köteteiből előkeresni az őt érdeklő településről szóló információkat.

Az adatbázis építését nehezítené a közigazgatási változások gyakorisága. A települések összevonása és szétválása, átnevezése mind részletes egyeztetést és szükség esetén átszámítást kíván a koherens adatsoroknál. A munkafolyamatok egyszerűsítéséhez célszerű volna először a helységnévtárak anyagát adatbázisba rendezni. Ebben az esetben két polcfolyóméternyi anyag manuális adatbázisba rendezése történne meg, és csak utána kezdődhetne a népszámlálási adatok tényleges adatbázisba töltése. Ideális esetben a feladat felelőse önálló csoport volna a KSH Könyvtáron belül. Az adatbázis elkészülte után tovább bővíthető a mezőgazdasági összeírások települési adataival (1895-től 2010-ig), a 19. századi adókataszteri összeírásokkal, illetve összekapcsolható volna a KSH településstatisztikai adatbázisával.

Egy ilyen adatbázis felépítése és üzemeltetése jelentős és folyamatos anyagi és emberi erőforrást igényelne – összesen nyolcvanezer település és névváltozat százötven éves alakulását szükséges hozzá nyomon követni.[221]

Az adatbázisba történő rendezés a nyelvi problémákat is megoldaná. Míg a digitalizált kötetek esetén csak magyar nyelvű felhasználók boldogulnak az adatokkal, addig adatbázisba rendezve többnyelvű felület mellett horvát, német, román, szerb, szlovák, szlovén, ukrán nyelven is kezelhető volna az adathalmaz.

Fontos kérdés, hogy az elkészült és folyamatosan bővülő adatbázis használata ingyenesen vagy térítés ellenében történne. Feltételezhető, hogy az adatbázis létrehozásával járó anyagi áldozatot a létrehozó intézmény legalább részben szeretné áthárítani a felhasználókra. Felhasználói szempontból a legszerencsésebb természetesen az volna, ha a munka pályázati pénzből történne, és így a hozzáférést is ingyenesen biztosítanák. Ez a lehetőség épp a szenzitív adatok megléte miatt sem tűnik irreálisnak, hiszen a nemzetiségi és felekezeti kérdések időről időre kiemelt pályázati témaként jelennek meg a 21. században.

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az adatbázis létrehozása vélhető gazdasági haszna mellett tudományos szempontból is kiemelkedő teljesítmény volna. Már pusztán a helységnévtárak adatbázisba rendezése is olyan tudományos munka, amely történészek, közgazdászok, demográfusok érdeklődésére egyaránt számot tartana.

A magyar népszámlálások iránti lakossági bizalmatlanság és az ennek köszönhető érdeklődés kettős feladat elé állítja a könyvtári szakembereket: az adatok adatvédelmi szempontból is megnyugtató szolgáltatása jelentené az ideális megoldást. A könyvtárak így saját adatvagyonukat olyan értékes digitális tartalommal bővíthetnék, amelyre jelentős igény mutatkozik felhasználói oldalról. Ez a szolgáltatás csak könyvtárak (és levéltárak) egymás közti együttműködésével és a szolgáltatás folyamatos fejlesztésével képzelhető el. A munkák során jó példát mutat a korábban ismertetett brit gyakorlat, amelynek segítségével az egyéni ívek, az aggregált adatokat tartalmazó kötetek és a népszámlálási szakirodalom digitális szolgáltatása együttesen, közös szolgáltatásként jelenhetne meg.

A digitális világ előtt megjelent statisztikai kiadványokhoz való hozzáférés biztosítása mellett sok esetben a hivatali könyvtár ad otthont vagy

221 Lelkes György, „A Magyar helységnév-azonosító szótár 3, bővített és javított kiadásának bemutatása", *Területi Statisztika* 52, 2. sz. (2012): 187–193.

üzemelteti a hivatal történetére, a statisztika történetére vonatkozó kutatócsoportokat. Magyarországon az 1954 és 1985 között üzemelt a statisztikai hivatal könyvtárában a történeti kutatócsoport – többek közt olyan kiváló kutatókkal, mint Fügedi Erik, Faragó Tamás. A kutatócsoport megszűnése után is a könyvtár adott otthont elsősorban a statisztikatörténeti kutatásoknak és a hivataltörténeti forrásoknak. Így a KSH Könyvtár gondozásában jelennek meg a *Magyarország történeti helységnévtára*, a *Számok és történelem* és *A statisztika történetei* sorozatok és több statisztikatörténeti kiadvány is. Korábban a könyvtár jelentett meg két, azóta lezárt kiadványsorozatot is, a *Történeti statisztikai füzetek* és a *Történeti statisztikai tanulmányok* sorozatokat.

Statisztikai szakkönyvtárak feladatai a 21. században

A statisztikai szakgyűjteményeknek a 21. században a többi könyvtárhoz hasonlóan megváltozott környezetben kell megváltozott és kibővített szolgáltatásokat nyújtaniuk. Az informatikai világ felgyorsult változása, az ehhez kapcsolódó felhasználói igények a könyvtári szolgáltatási kör lényeges kibővítését jelentik.[222] A statisztikai szakgyűjteményeknek a megfelelő szakterületi sajátosságokat is figyelembe kell venniük akkor, amikor az új környezethez igazodnak.

A statisztikai szakkönyvtárakat a funkciójuk és létjogosultságuk megtartásában az alábbiakban összefoglalt szolgáltatások bevezetése, illetve fenntartása segítheti.

Hagyományos könyvtári funkciók:
- hivatali kiadványok megőrzése;
- hivatali kiadványok feldolgozása;
- hivatali kiadványok szolgáltatása;
- felhasználói tájékoztatás a hivatali kiadványokkal kapcsolatban;
- felhasználói szaktájékoztatás.

21. századi könyvtári funkciók, tudománytámogatásra vonatkozó szolgáltatások:
- hivatali kiadványok digitalizálása;
- közvetítő szerep a tudományos szféra és a statisztikai hivatal között;
- közvetítő szerep a tudományos folyóirat- és könyvkiadás és a statisztikai hivatal között;
- közvetítő szerep a tudományos kutatók és a statisztikai hivatal között;

222 Kiszl Péter, „Ki viszi át...? A könyvtárak társadalmi felelősségvállalása a digitális korban", *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 64, 1. sz. (2017): 1–23.

- DOI azonosítók kezelése;
- nyílt hozzáférés, open science támogatása;
- intézményi repozitórium, adatrepozitórium üzemeltetése;
- további szolgáltatások.

A hagyományos könyvtári funkciók gondozása minden statisztikai szakgyűjteménynek alapvető feladata. A gyűjtemény fenntartójaként üzemelő statisztikai hivatal digitális világ előtt megjelenő kiadványainak megőrzése, feldolgozás és szolgáltatása a hagyományos könyvtári feladatokat jelenti. A kiadványok feldolgozása nemcsak a katalógusban történő megjelenítést jelenti, hanem esetlegesen tájékoztató jellegű bibliográfiák, egy-egy szakterület anyagát bemutató összeállítások, rendszeresen szemléző szolgáltatás segítségével történhet. A statisztikai hivatalok munkatársai számára a könyvtár lehet az a kapcsolódási pont, ahol a hivatali forrásokon túl megtalálják a szakterület más intézményekben megjelent forrásait, illetve a feldolgozott adatok felhasználására vonatkozó irodalmat. Ez utóbbi segítséget jelenthet a szükséges adatforrások azonosításához, a felhasználói igények mélyebb megértéséhez, illetve a módszertani segédletek alaposabb kidolgozásához.

A felhasználói tájékoztatás természetesen magában foglalja a hagyományos könyvtári tájékoztatást, de ezen túlmutatóan ide értendő a könyvtári felhasználók és a széles közönség tájékoztatása és támogatása egyes statisztikai hivatalt érintő kérdésekben. Erre példa, hogy a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, az Informatikai és Könyvtári Szövetség és a Központi Statisztikai Hivatal együttműködési megállapodást írt alá 2011 júliusában a 2011. évi népszámláláshoz kapcsolódóan. Az együttműködés nem kizárólag a könyvtári felhasználókra terjedt ki. „A megállapodás célja, hogy az MKE és az IKSZ információt nyújtson a rendelkezésére álló kommunikációs csatornákon a lakosság számára a népszámlálással kapcsolatban, valamint lehetőséget biztosítson a könyvtárakban az internetes adatszolgáltatásra."[223]

Hasonló együttműködés született 2016 szeptemberében a 2016. évi mikrocenzusra vonatkozóan. A három szervezet nyilatkozata alapján ekkor az „együttműködés célja a mikrocenzus időszakában a lakosság tájékozottságának növelése, valamint az internetes válaszadás népszerűsítése, elősegítése."[224]

223 „Együttműködési megállapodás", *Statisztikai Szemle*, 9. sz. (2011): 1018.
224 „Együttműködési megállapodás – KSH – MKE – IKSZ", elérés 2017. április 8., http://mke.info.hu/blog/2016/09/egyuttmukodesi-megallapodas-ksh-mke-iksz/.

Ezek az együttműködések is mutatják, hogy a statisztikai hivatallal kapcsolatos tájékoztatás nem kizárólagosan a könyvtári nyomtatott vagy online gyűjteményre vonatkozó szolgáltatást jelenti. Az egyes statisztikai adatszolgáltatások kérdőíveinek kitöltése, a hivatali tevékenységre vonatkozó tájékoztatás egyaránt része lehet a könyvtári tájékoztató tevékenységnek. Ezekhez a lehetőségekhez lazán kapcsolódva a statisztikai szakkönyvtárnak mint nyilvános térnek is szerepe lehet a statisztikai írástudás terjesztésében: a nem statisztikusoknak, hanem a nagyközönségnek szervezett programokkal hozzájárulhat az intézmény profiljának kialakításához, az intézményi tevékenysége vonatkozó általános értelemben vett tájékoztatáshoz, illetve a statisztikai írástudás fejlesztéséhez. A KSH Könyvtár jól bejáratott rendezvénysorozatában – a szigorúan nem KSH-hoz kötődő kulturális estekkel együtt – már több mint száz alkalommal igyekezett bemutatni a statisztika vetületeit nemcsak a könyvtári felhasználók, hanem a szélesebb nagyközönség számára is.[225]

A könyvtári szaktájékoztatás az állományra vonatkozó tájékoztatás mellett magában foglalja a statisztikai módszertanra és az egyes statisztikai ágakra vonatkozó tájékoztatást is. Ezért – más szakkönyvtárakhoz hasonlóan – ezeken a területeken érdemes a könyvtári végzettség mellett további szakterületi végzettséggel rendelkező szaktájékoztatókat alkalmazni.

Statisztikai kiadványok szolgáltatása

A hivatali kiadványok szolgáltatásának több vetülete is van. Ezek közül az első a hagyományos, nyomtatott könyvtári állomány szolgáltatása kölcsönzés vagy más dokumentumszolgáltatási módszer szerint. Ezen túlmenően a hivatali kiadványok szolgáltatásához tartozhat természetesen a kiadványok digitalizálása is. Másrészt viszont több nemzeti statisztikai hivatal esetén az intézmény önálló könyvesboltot (illetve egyre gyakrabban csak online könyvesboltot) üzemeltet, vagy a hivatali kiadványokat valamelyik piacorientált könyvkereskedésen, könyvkiadón keresztül terjeszti. Az önálló könyvterjesztés esetében a könyvtár szakmai felkészültsége és a könyvpiacra vonatkozó ismeretei miatt alkalmas lehet a könyvesbolti, könyvterjesztői feladatok ellátására, illetve a terjesztővel történő kapcsolattartásra. Ezekben az esetekben a könyvtári kapcsolatrendszer kezelése azonban önellentmondásossá válhat. Egyrészt a könyvtárak küldetésükből adódóan igyekeznek a kiadványokat minél szélesebb közönséghez eljuttatni, illetve a könyvtárnak szintén érdeke a megfelel cserekapcsolatok ápolásához a kiadványokat ingyenesen biztosítani a cserepartnerek számára. Másrészt könyvterjesztői funkcióban a terjesztéssel járó profitorientált munkafo-

225 Lencsés Ákos, „Könyvtári esték", *Könyvtári Levelező/lap* 24, 2. sz. (2012): 16–17.

lyamatok is a könyvtárhoz tartozhatnak. Az esetleges ellentmondások feloldását a munkafolyamatok jól körülhatárolt szabályozásában és rendszeres felülvizsgálatában, az ajándékok és cserekapcsolatok állandó monitorozásával lehet elkerülni.

Szakkiadványokról lévén szó, a fő célközönség nem a magánszemélyek, hanem a kutatóhelyek, felsőoktatási intézmények stb. Ezért a terjesztés során fogyasztóként, a könyvtári kapcsolatrendszer során együttműködő partnerként azonosítható intézményi kör meglehetős átfedésben van egymással.

A könyvtár a fent bemutatott helyzetben válaszút elé kerülhet: vagy a kiadványok piaci alapú terjesztését részesíti előnyben vagy a könyvtári partnerintézmények (és felhasználók) igényeit. A könyvtárak és a hivatalok túlnyomó része felismerte a nyílt hozzáféréssel járó társadalmi előnyöket. A hivatalok esetén a nyílt hozzáférés kevésbé kérdéses, mint a piaci alapú tudományos folyóirat- és könyvkiadás esetén. Míg ez utóbbinál a profit fontos része a tevékenységnek, addig a hivatali kiadványpolitikában a közpénzből előállított adatok és elemzések nem szükségszerűen szolgálnak profitszerzés céljára. Az alábbiakban több európai nemzeti statisztikai hivatal nyílt hozzáféréshez való viszonyát elemezzük.

A könyvtáraknak kiemelt szerepe lehet abban, hogy a nyílt hozzáférés eszméjét közvetítsék a statisztikai hivatalok felé. Ez Európában nagyrészt megtörtént, ami nem jelenti azt, hogy a nyomtatott kiadványok esetén ne lenne árképző tényező az előállítási költség. A nyílt hozzáférés és az open science eszméje azonban nem egyértelműen jelenik meg a statisztikai hivatalok életében. Még a német statisztikai hivatal esetén is volt olyan időszak, amikor nemcsak a kiadványok, de még a hivatal honlapján elérhető statisztikai adatbázis is fizetős szolgáltatás volt. Hasonlóan a magyar statisztikai hivatal és annak könyvtára életében is az 1990-es évekig jelentős bevételt jelentett az adatszolgáltatások teljesítése. Ez az etikailag nehezen igazolható gyakorlat a 21. század első évtizedére jelentősen visszaszorult. A később bemutatandó vizsgálat alapján is megállapítható, hogy a statisztikai hivatalok túlnyomó többsége a nyílt hozzáférést támogatva szabadon elérhetővé teszi kiadványainak online változatát. Ugyanakkor a néhány kivételt jelentő európai nemzeti hivatal mellett olyan nemzetközi intézmények esetén sem történik meg a teljes nyílt hozzáférés megvalósítása, mint a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD), hiszen az OECD kiadványainak online változatát szolgáltató eLibrary adatbázis fizetős szolgáltatás.

A könyvtáraknak a 21. században kiemelt feladata lehet a nyílt hozzáférés elősegítése a statisztikai hivatalok életében. Ez a funkció már továbbmutat a tudományos szféra és a statisztikai hivatal közötti közvetítő szerepre.

A könyvtár közvetítő szerepet tölthet be a statisztikai hivatal és a tudományos tartalomszolgáltatás felé is. Ebbe beletartozik a nyomtatott folyóirat- és könyvkiadás szereplőivel való kapcsolattartás. A hivatalok nagy része a kiadást önállóan végzi, de több helyen is találunk példát profi szakkiadó bevonására az egyes kiadványokhoz. A könyvtár funkciójának megfelelően tudja tájékoztatni a hivatalt a kiadói politikákról, a parazita folyóiratokra és kiadókra vonatkozó veszélyekről, és szükség esetén segítséget nyújthat egy-egy kiadvány számára a megfelelő szakkiadó kiválasztásában. A korábbiakban bemutatott módon a könyvtár szerepet vállalhat a hivatali kiadványok terjesztésében is, amihez szintén segítség lehet a szakkiadókkal való kapcsolatfelvétel.

Azonban a nyomtatott folyóirat- és könyvkiadás mellett az online szolgáltatások támogatásában is szerepet kap a könyvtár. Egyrészt a hivatali kiadványok aggregált adatbázisokban történő megjelenésével a hivatali teljesítmény láthatóságát növeli. Ide tartozik az ingyenes adatbázisok hivatali tartalommal való feltöltése. Több más lehetőség mellett magyar nyelvterületen ilyen lehet a MATARKA cikkadatbázis hivatali kiadványokkal való feltöltése, nemzetközi viszonylatban a hivatali folyóiratok közvetítése a Directory of Open Access Journals (DOAJ) adatbázis felé. 2017 első negyedévében a DOAJ 9500 folyóiratából mindössze 17 cím tartozott a statisztikai folyóiratok közé.

Ugyanakkor az ingyenes szolgáltatások mellett a hivatal tudományos eredményeinek terjesztésében az egyes nyílt vagy nem nyílt hozzáférésű folyóiratok, kiadványok integrálhatók az aggregált vagy más jellegű tudományos szakadatbázisokba. 2017-ben a Központi Statisztikai Hivatal kiadványai közül a *Területi Statisztika* elsőként került a Scopus-ban indexelt folyóiratok körébe.[226] Több nemzeti hivatal által kiadott szakfolyóirat elérhető az EBSCO és a ProQuest aggregált gyűjteményeiben is. Az adatbázisokba való bekerülés feltételeinek teljesítéséhez a könyvtár segítheti a szerkesztőbizottságot, illetve a folyóiratot megjelentető statisztikai hivatalt.

A tudományos szféra felé történő közvetítés megjelenése lehet a DOI-azonosítók kezelése. Az azonosítók nemcsak könyvekhez, cikkekhez,

226 „A Területi Statisztika folyóirat bekerült a világ legnagyobb tudományos adatbázisába, a SCOPUS-ba", elérés 2017. április 8., https://www.ksh.hu/sajtoszoba_kozlemenyek_tajekoztatok_2017_01_26.

hanem a hivatal szempontjából leginkább releváns statisztikai adatbázisokhoz is hozzárendelhetők. A DOI azonosítók használata nemcsak a megőrzés és a nyomon követhetőség miatt fontos, hanem jelzésszerűen utal arra, hogy a hivatali kiadványok szerves részei a tudományos világnak. Magyarországon a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ kezeli a DOI irodát, azonban a KSH Könyvtár fontos közvetítő szerepet tölt és töltött be abban, hogy a *Statisztikai Szemle*, a *Területi Statisztika* DOI-képes folyóiratok legyenek. A statisztikai adatbázisok DOI-azonosítóval való ellátása egyelőre sajnos nem nevezhető bevált gyakorlatnak nemzetközi szinten sem, bár lehetőség van ezekhez is DOI-azonosítót rendelni. A DOI – több eltérés ellenére – párhuzamot mutat az ISBN és ISSN számokkal. Ahogyan a hivatali kiadványokhoz esetlegesen a könyvtár igényli az ISBN, ISSN számokat (és intézi a kötelespéldányokkal járó kötelezettségeket), úgy a DOI-azonosítók kezelése is lehet a könyvtár hatásköre.

A tudományos világgal való kapcsolatot támogathatja a könyvtár tudománymetriai szolgáltatásokkal is. Ez nem kizárólag a megfelelő nemzetközi szakadatbázisok kezelését jelenti, hanem Magyarországon az intézmény MTMT-profiljának kezelését, az intézmény kutatóinak MTMT-hez vagy tágabban értelmezve a tudománymetriához kapcsolódó képzését is. A KSH Könyvtár mindezek mellett nemzetközi viszonylatban is egyedülálló módon önálló hivatkozási adatbázist is fejleszt: a korábban bemutatott Mathias szolgáltatást.[227]

Statisztikai intézmények és adatrepozitóriumok

A statisztikai szakkönyvtárak fontos szerepet töltenek be a statisztikai rendszer intézményeinek tudományos tevékenységének szervezésében. A könyvtárak képviselik az összekötő kapcsot a tudományos közélet, a tudományszervezés, illetve a hivatali publikációk és hivatali munkatársak között.

A könyvtáraknak alapfunkcióiknak megfelelően kell segíteniük a statisztikai intézményeket: támogatni az az adatok megőrzése, feldolgozása és szolgáltatása terén végzett feladatokat.

A könyvtárak mint a dokumentumokat rendszerező, megőrző és szolgáltató intézmények, nem hagyhatják figyelmen kívül a 20. század második

227 Rózsa Dávid és Lencsés Ákos, „A KSH Könyvtár társadalomtudományi hivatkozásgyűjtő adatbázisa, a Mathias", *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 60, 10. sz. (2013): 446–449.

felében kezdődő digitális világ hozta változásokat. Az elektronikus és virtuális könyvtárak megjelenése a 20. században több módszertani kérdést is felvetett a gyűjteményekkel kapcsolatban. Az erre vonatkozó bőséges szakirodalom a jelenség sok aspektusát alaposan megvizsgálja. Ugyanakkor az egyre bővülő feladatkör és szolgáltatási lehetőségek mellett a könyvtáraknak kiemelt figyelmet kell fordítaniuk alapfeladataik ellátására is a változó informatikai és társadalmi környezetben.[228]

A 21. század elején a könyvtárak a korábbi klasszikus funkcióikat (rendszerezés, megőrzés, szolgáltatás) teljesítendő bevezették a repozitóriumokat. A repozitóriumok olyan nyílt hozzáférésű adattárak, amelyek a bennük található dokumentumok valamennyi metaadatát és nagyobb részt a teljes szövegét tartalmazzák, és vállalják azok megőrzését.

A kutatóintézetek, felsőoktatási intézmények saját repozitóriumaikban az intézményhez köthető dokumentumokat gyűjtik, tárolják és szolgáltatják. A repozitóriumok szakmai kezeléséért (és gyakran üzemeltetéséért) sok esetben az intézmény könyvtára felelős. A repozitóriumok a hagyományos könyvtári gyűjteményektől eltérően alkalmasak arra is, hogy a megjelent dokumentumok mellett a szerzői kéziratokat és intézményi munkaanyagokat is megőrizzék és feldolgozzák. A könyvtári katalógusokkal szemben a repozitórimok – bár könyvtári kezelésben állnak – általában lehetőséget biztosítanak a dokumentum szerzők által történő feltöltésére és feldolgozására. Mivel a statisztikai hivatalok elsődlegesen nem kutatóintézményként működnek, ezért a hivatalokban előállított adatok, dokumentumok jelentős része kizárólag munkaanyagként, kéziratként keletkezik, és sok esetben nem cél ezeknek az anyagoknak a publikálása. A repozitórium ennek köszönhetően a könyvtári vagy kézirattári katalógusoknál sokkal alkalmasabb arra, hogy a statisztikai hivatalok által előállított dokumentumokat rendszerezze, feldolgozza és megőrizze. Így lehetőséget biztosít arra, hogy a belső munkaanyagok, kéziratok is hozzáférhetők legyenek az arra jogosult kör számára, illetve ezek megőrzése is megoldottá válhat. A szerző által történő feltöltés és esetleges feldolgozás (szerzői tárgyszavazás) mellett a repozitóriumok technikai és tartalmi felügyeletéért az üzemeltető könyvtár vagy intézmény a felelős.

A dokumentumok tárolása mellett azonban a könyvtáraknak szerepet kell vállalniuk az adatrepozitóriumok létrehozásában is.[229] Az adatrepozitóriu-

228 Kiszl Péter, „Ki viszi át...? A könyvtárak társadalmi felelősségvállalása a digitális korban", *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 64, 1. sz. (2017): 1–23.

229 Sebestyén György, „Az információtudomány főbb trendjei az ezredforduló után", *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 62, 11–12. sz. (2015): 415–428.

mok nem csupán a tanulmányokat, hanem az azokhoz kacsolódó adatbázisok, adattárak kezelését is vállalják. Az adatrepozitóriumokat eredetileg a publikált tanulmányokhoz kapcsolódó adatállományok hozzáférésének rendezetlen módja hívta életre. Ha a kutatáshoz felhasznált adatállományok nem egységesen hozzáférhetők és visszakereshetők, úgy nemcsak a megőrzés, hanem a lektorálás és az értékelés folyamata is kérdésessé válhat egy-egy kutatási eredmény kapcsán. Sok esetben az adatrepoztóriumi feltöltés már a lektorálási folyamat részévé vált, egy-egy tanulmány elbírálására csak az adatrepozitóriumi feltöltés után kerülhet sor. A hagyományos intézményi repozitóriumok nem kezelik az adatállományokat, nem alkalmasak ilyen típusú fájlok fogadására és tárolására. Az adatrepozitóriumok éppen ezt a hiányosságot pótolják, általában a hagyományos repozitóriumoktól elkülönített felületen. Tehát egy-egy tanulmány esetén egymással kapcsolatban álló, de mégis független felületen történik a dokumentumok és az azokhoz tartozó adathalmazok kezelése.

Magyarországon egyelőre nem elterjedt az adatrepozitóriumok bevezetése és használata. A Magyar Tudományos Akadémia kiterjedt repozitóriumi hálózatában sem kapott helyet, bár az intézmény önálló gyűjteményeket üzemeltet az akadémiai doktori értekezések (REAL-D), a PhD értekezések (REAL-PHD), a kéziratok (REAL-MS), a könyvek (REAL-EOD, REAL-R) és a folyóiratok (REAL-J) számára. Azzal együtt, hogy egyes akadémiai kutatóintézetek önállóan már üzemeltetnek adatrepozitóriumokat – pl. az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kutatási Dokumentációs Központja vagy az MTA Természettudományi Kutatóközpont egyes kutatóintézetei –, az egységes akadémiai adatrepozitórium bevezetése még várat magára. Az adatok egyre növekvő száma és a legváltozóbb kutatási területeken növekvő szerepük miatt az adatrepozitóriumok hiánya minden tudományterület kutatóit érintheti.[230]

Az adatrepozitóriumok helyzete nemzetközi viszonylatban is sok kívánnivalót hagy maga után. Andrew Gray egy 2018-as jelentése megállapítja, hogy a munkahelyén szinte egy időben létrejött intézményi repozitórium és intézményi adatrepozitórium különböző fejlődési utakat járt be, és különböző eredményeket ért el tíz év alatt.[231] A „hagyományos" repozitórium az évek során több mint 15 ezer tétellel gyarapodott, és majdnem kétmillió letöltést regisztráltak. Az adatrepozitórium több figyelemfelhívó előadás és kampány ellenére mindössze néhány tétellel bővült tíz év alatt, és alig 250 letöltést regisztráltak. Gray szerint ez az állapot nem kötődik az

230 Pléh Csaba, „Gondok (?) az adatokkal", *Magyar Tudomány* 179, 1. sz. (2018): 148–152.

231 Andrew Gray, „Death of a repository", *UKSG eNews*, 414. sz. (2018).

intézményhez, nemzetközi viszonylatban is sok intézménynél megfigyelhető hasonló helyzet. Érdemes volna ezt a problémát eleve olyan környezetben vizsgálni és megoldási lehetőségeket vázolni, ahol intenzív adat-előállítás zajlik. A statisztikai hivatalok ideális helyszínei volnának ilyen vizsgálatoknak, amelynek eredményeit a későbbiekben egyetemek, kutatóintézetek és más intézmények is hasznosíthatnák.

A Debreceni Egyetem kutatóinak körében elvégzett felmérés szintén azt támasztja alá, hogy Magyarországon egyelőre nincs egységes álláspont a kutatási adatok kezelését illetően, a kutatói közösség egyelőre nem alakított ki elfogadott politikát vagy követelményrendszert az adatállományok gondozására vonatkozóan. A kutatók jelentős része a kutatási adatok egyéni kezelését követi: azok megosztását és tárolását hallgatólagosan vagy kimondva a kutatást végző személy jogkörének feltételezi.[232]

Az adatrepozitóriumok felelhetnek azért, hogy a hivatalos statisztika által előállított digitális adathalmazban ne történjen adatvesztés az évek, évtizedek során. Ez a funkció a hagyományos repozitóriumoknál is elsődleges, de különösen fontos lehet az adatrepozitóriumoknál abban az esetben, ha egy-egy adat módszertani szempontból felülvizsgálatra kerül. Így a módszertan vagy a bázisév megváltozása esetén a korábbi módszertan és bázisév szerinti adatok hozzáférését is biztosítani kell a felhasználók számára. A módszertani változások miatt történő adatváltozások nemzeti számlán bemutatott példájáról már többen részletesen beszámoltak.[233] [234]

Az intézményi repozitóriumok és adatrepozitóriumok üzemeltetése a dokumentumok és adatok megőrzésével és szolgáltatásával nemcsak a hivatali munkatársak napi munkáját segíti, hanem az intézmény tudományos kibocsátását is bemutatja. A könyvtárak tudománytámogató funkciójaként a repozitóriumok üzemeltetése mellett könyvtári feladat a további tudományértékelési adatbázisok nyomon követés és karban tartása, illetve ezen szolgáltatások biztosítása az intézményi vezetőség és munkatársak számára. Így az affiliációk és szerzői nevek összevonását, a változások nyomon követését a Scopus-ban, Web of Science-ben a könyvtári munkatár-

232 Szabó Zsuzsa „Kutatási adatkezelési szokások feltérképezése a Debreceni Egyetemen". VIDEOTORIUM. Elérés 2019. február 25. http://kifu.videotorium.hu/hu/recordings/16910/kutatasi-adatkezelesi-szokasok-felterkepezese-a-debreceni-egyetemen.

233 Oblath Gábor, „Ezentúl minden másképpen volt? - Gondolatok a GDP-adatok legutóbbi revízióiról", *Statisztikai Szemle* 90, 6. sz. (2012): 559–570.

234 Hüttl Antónia, „Mit mérnek a nemzeti számlák?", *Statisztikai Szemle* 89, 10–11. sz. (2011): 1098–1112.

sak végezhetik. Hasonlóan a könyvtári szakemberek segíthetnek a hivatal vezetőségének a tudománymetriai értékelésben. Sok más magyarországi intézményhez hasonlóan a KSH-ban is a könyvtári munkatársak végzik az intézmény adminisztrációját a Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT), ezzel is segítve az intézmény tudományos tevékenységének láthatóságát.

A digitális megőrzés szempontjából a könyvtárak feladata, hogy a hivatalos statisztika intézményei felé a DOI-azonosítókat közvetítsék. A DOI-azonosítók nemcsak a hivatali nyomtatott és online kiadványokra vonatkoztatva, hanem a hivatalos statisztika adatbázisai számára is ajánlottak a digitális megőrzés és kezelés szempontjából. A DOI-azonosítók igénylésével és kiosztásával járó adminisztráció, a DOI-azonosítók szerkezeti felépítésére vonatkozó intézményi politika kidolgozása mind lehetőséget jelent a könyvtár számára, hogy az intézmény digitális tudásvagyonát egységes, jól kezelhető szerkezetben tárolja.

A hivatalos statisztika nyilvános adatokat állít elő közpénzből. Ezért a nyílt hozzáférés elméletének közvetítése is elengedhetetlen a hivatalok számára. A jelenlegi gyakorlat meglehetősségen vegyes ezen a téren. Egyes hivatalok megszüntették nyomtatott kiadványaikat, azonban honlapjukon nem teszik közzé valamennyi megjelent online kiadványt nyílt hozzáféréssel. Más esetekben az online változat nyílt hozzáféréssel elérhető, a továbbra is megjelenő nyomtatott változat azonban fizetős. Egyes ritkább esetekben a hivatalos statisztika kiadványai jogutód nélkül megszűntek, az adatok, elemzések kiadvány formájában se online, se nyomtatott formában nem hozzáférhetők. És természetesen egyes esetekben a nyomtatott változatot felváltotta a nyílt hozzáférésű online változat.

Bár egyértelműnek gondolhatnánk, hogy a hivatalos statisztikai szervek adataikat és kiadványaikat nyílt hozzáféréssel teszik közzé, a valóság mást mutat. Az informatikai fejlődés átmeneti időszakában még arra is találunk példát, hogy egy-egy statisztikai adatbázis is fizetős volt. Így például egy rövid időszak erejéig a német GENESIS adatbázis sem volt nyílt hozzáférésű – de a német hivatal munkatársai rövid időn belátták, hogy az eljárás a működés szempontjából sem praktikus, és etikailag is megkérdőjelezhető.[235] Az alábbi vizsgálatban látni fogjuk, hogy még napjainkban sem egyértelmű a nyílt hozzáférés kérdése a hivatalos statisztika minden intézménye számára. A könyvtáraknak kiemelt szerepük lehet a nyílt hozzáférés és open science kezdeményezések hivatalok felé történő közvetítésében.

235 Claudia Fleck, „The Internet-Database of the Federal Statistical Office of Germany", *OECD Statistical Newsletter*, 53. sz. (2011): 8–11.

Statisztikai évkönyvek Európában

Valamennyi hivatal számára a statisztikai évkönyv a leginkább reprezentatív kiadvány. Az alábbiakban néhány európai ország gyakorlatát mutatjuk be a statisztikai évkönyv hozzáférhetőségére vonatkozóan a 2017. első negyedévnek megfelelő állapotnak megfelelően. Az adatgyűjtés közben nem vettük figyelembe a statisztikai zsebkönyveket, kizárólag az egyes országok átfogó statisztikai évkönyvére koncentráltunk. Így nem okoz torzítást a vizsgálatban, ha az ország statisztikai zsebkönyve vagy más rövid, statisztikai jellegű ismertetést tartalmazó kiadványa nyílt hozzáféréssel elérhető, az átfogó statisztikai évkönyv azonban csak embargóval tekinthető meg. A zsebkönyvekre vonatkozó megszorítást olykor nehéz volt egyértelműen alkalmazni, különösen azokban az esetekben, amikor az átfogó statisztikai évkönyv fokozatosan átalakult zsebkönyv jellegű kiadvánnyá. Az ilyen jellegű anomáliákat igyekeztünk minden esetben kiszűrni.

Több európai ország sem szerepel a vizsgált országok körében. Ennek oka méretük vagy az, hogy a közelmúlt politikai változásai miatt nem értelmezhető még relevánsan a hivatali intézményrendszer minden irányvonala. Ennek megfelelően a torzítások kiküszöbölése érdekében nem tartalmazza a táblázat Andorra, Bosznia-Hercegovina, Ciprus, Koszovó, Liechtenstein, Luxemburg, Macedónia, Málta, Moldova, Monaco, Montenegró, San Marino, Szerbia, Ukrajna és Vatikán adatait.

35. táblázat. Az egyes európai országok statisztikai évkönyveinek megjelenési adatai[236]

Ország	*Nyomtatásban megjelenik*	*Online megjelenik*	*Az online változat nyílt hozzáférésű*	*Archívum elérhető az intézmény oldalán*	*Nyomtatott kiadvány ára*
Magyarország	IGEN	IGEN	NEM[237]	2010–	8000 HUF
Albánia[238]	IGEN	IGEN	IGEN	NEM	
Ausztria[239]	IGEN	IGEN	IGEN	NEM	75 EUR

236 Forrás: saját szerkesztés a táblázatban megadott források alapján.

237 A magyar statisztikai hivatal egyéves embargót alkalmaz a statisztikai évkönyv esetében. Az online változathoz csak a nyomtatott kiadvány vásárlói férhetnek hozzá a kötetben található kód segítségével.

238 „Statistical Yearbook, 2017", elérés 2018. január 8., http://www.instat.gov.al/en/publications/books/2017/statistical-yearbook-2017/.

239 „Statistisches Jahrbuch", elérés 2017. február 25., http://www.statistik.at/web_en/publications_services/statistisches_jahrbuch/index.html.

Ország	*Nyomtatásban megjelenik*	*Online megjelenik*	*Az online változat nyílt hozzáférésű*	*Archívum elérhető az intézmény oldalán*	*Nyomtatott kiadvány ára*
Belgium[240]	NEM[241]	NEM		2008–2013	
Bulgária[242]	IGEN	IGEN	IGEN	2011–	50 EUR
Csehország[243]	IGEN	IGEN	IGEN	2010–	499 CZK
Dánia[244]	IGEN	IGEN	IGEN	2000–	405 DKR
Észtország[245]	IGEN	IGEN	IGEN	2008–	20 EUR
Fehéroroszország[246]	IGEN	IGEN	IGEN	2012–	
Finnország[247]	IGEN	IGEN	IGEN	1999–	80 EUR
Franciaország	NEM[248]	NEM		NEM	
Görögország[249]	NEM[250]	NEM		1930–	

240 „Chiffres clés 2013 - - Home", elérés 2017. február 25., http://statbel.fgov.be/fr/modules/publications/statistiques/chiffres_cles_2013.jsp#.WLFSffJLPpj.

241 Az utolsó belga statisztikai évkönyv 2013-ban jelent meg.

242 „Списание Статистика", elérés 2017. július 15., http://spisaniestatistika.nsi.bg/page/en-topmenu/home.php?lang=EN.

243 „Yearbooks | CZSO", elérés 2017. február 25., https://www.czso.cz/csu/czso/yearbooks.

244 „Statistical Yearbook - Statistics Denmark", elérés 2017. február 25., http://www.dst.dk/en/Statistik/Publikationer/VisPub?cid=022256.

245 „Eesti statistika aastaraamat. 2016. Statistical Yearbook of Estonia - Statistics Estonia", elérés 2018. január 8., https://www.stat.ee/publication-2016_statistical-yearbook-of-estonia-2016.

246 „Statistical Yearbook of the Republic of Belarus", elérés 2018. január 8., http://www.belstat.gov.by/en/ofitsialnaya-statistika/publications/catalogues-of-statistical-publications/statistical-yearbook-of-the-republic-of-belarus/.

247 „Statistical yearbooks | Statistics Finland", elérés 2017. február 25., http://www.stat.fi/tup/tilastokirjasto/tilastolliset_vuosikirjat_en.html.

248 Az utolsó francia statisztikai évkönyv 2005-ben jelent meg.

249 „Digital Library EL.STAT.", elérés 2018. január 8., http://dlib.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/categoryyears?p_cat=10007369&p_topic=10007369.

250 Az utolsó görög statisztikai évkönyv 2010-ben jelent meg.

Ország	*Nyomtatásban megjelenik*	*Online megjelenik*	*Az online változat nyílt hozzáférésű*	*Archívum elérhető az intézmény oldalán*	*Nyomtatott kiadvány ára*
Hollandia[251]	NEM[252]	NEM		2004–2014	
Horvátország[253]	IGEN	IGEN	IGEN	2003–	300 KUN
Írország[254]	NEM[255]	IGEN	IGEN	2002–	
Izland[256]	NEM	NEM	IGEN		
Lengyelország[257]	IGEN	IGEN	IGEN	2000–	30 PLN
Lettország[258]	IGEN	IGEN	IGEN	1921–	37 EUR
Litvánia[259]	IGEN	IGEN	IGEN	1994–	58 EUR
Nagy-Britannia[260]	NEM	NEM		2000–2005	

251 „Statistical yearbook of the Netherlands 2014", elérés 2017. február 25., https://www.cbs.nl/en-gb/publication/2014/29/statistical-yearbook-of-the-netherlands-2014.

252 Az utolsó holland statisztikai évkönyv 2014-ben jelent meg.

253 „Statistical Yearbook", elérés 2018. január 8., https://www.dzs.hr/Eng/Publication/stat_year.htm.

254 „Statistical Yearbook of Ireland - CSO - Central Statistics Office", elérés 2018. január 8., http://www.cso.ie/en/statistics/statisticalyearbookofireland/.

255 Az utolsó ír statisztikai évkönyv 2013-ban jelent meg. „Press Release Statistical Yearbook of Ireland 2014 - CSO - Central Statistics Office", elérés 2018. január 8., http://www.cso.ie/en/csolatestnews/pressreleases/2014pressreleases/pressreleasestatisticalyearbookofireland2014/.

256 Az utolsó izlandi statisztikai évkönyv 2015-ben jelent meg. „The Statistical Yearbook of Iceland disconti-nued", Hagstofa, elérés 2018. január 8., http://statice.is/publications/news-archive/miscellaneous/the-statistical-year-book-of-iceland-discontinued/.

257 „Central Statistical Office of Poland / Publications", elérés 2017. február 25., http://stat.gov.pl/en/publications/.

258 „Statistical yearbook of Latvia 2017 | Latvijas statistika", elérés 2018. január 8., http://www.csb.gov.lv/en/dati/e-publikacijas/statistical-yearbook-latvia-2017-45760.html.

259 „E. biblioteka - Oficialiosios statistikos portalas", elérés 2018. január 8., https://osp.stat.gov.lt/statistikos-leidiniu-katalogas?publication=24580.

260 Az utolsó brit statisztikai évkönyv 2005-ben jelent meg.

Ország	*Nyomtatásban megjelenik*	*Online megjelenik*	*Az online változat nyílt hozzáférésű*	*Archívum elérhető az intézmény oldalán*	*Nyomtatott kiadvány ára*
Németország[261]	IGEN	IGEN	IGEN	1952–	71 EUR
Norvégia[262]	NEM[263]	NEM		1880–2013	
Olaszország[264]	IGEN	IGEN	IGEN	2002–	60 EUR
Oroszország[265]	IGEN	IGEN	IGEN	2003–	
Portugália[266]	IGEN	IGEN	IGEN	2000–	30 EUR
Románia[267]	IGEN	IGEN	NEM[268]	2006–	48 EUR
Spanyolország[269]	IGEN	IGEN	IGEN	1998–	40 EUR
Svájc[270]	IGEN	NEM	NEM	1891–1988	120 EUR

261 „Statistisches Jahrbuch - Statistisches Bundesamt (Destatis)", elérés 2017. február 25., https://www.destatis.de/DE/Publikationen/StatistischesJahrbuch/StatistischesJahrbuch.html.

262 „Articles and publications Statistical yearbook - SSB", elérés 2017. február 25., http://www.ssb.no/en/befolkning/artikler-og-publikasjoner/statistical-yearbook.

263 Az utolsó norvég statisztikai évkönyv 2013-ban jelent meg.

264 „Annuario statistico italiano 2016", Elérés: 2017. október 30., http://www.istat.it.

265 „Каталог публикаций::Федеральная служба государственной статистики", elérés 2018. január 8., http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/doc_1135087342078.

266 „Portal do Instituto Nacional de Estatística", elérés 2017. február 25., https://www.ine.pt/xportal/xmain?xpgid=ine_main&xpid=INE.

267 „Statistical yearbooks of Romania | National Institute of Statistics", elérés 2017. február 25., http://www.insse.ro/cms/en/content/statistical-yearbooks-romania.

268 A román statisztikai hivatal egyéves embargót alkalmaz a statisztikai évkönyv esetében.

269 „Products and Services / Free publications / Statistical Yearbook of Spain", elérés 2017. február 25., http://www.ine.es/en/prodyser/pubweb/anuarios_mnu_en.htm.

270 „Statistisches Jahrbuch der Schweiz 2017 | Publikation |", elérés 2018. január 8., https://www.bfs.admin.ch/bfs/de/home/statistiken/kataloge-datenbanken/publikationen/uebersichtsdarstellungen/statistisches-jahrbuch.assetdetail.2040002.html.

Ország	*Nyomtatásban megjelenik*	*Online megjelenik*	*Az online változat nyílt hozzáférésű*	*Archívum elérhető az intézmény oldalán*	*Nyomtatott kiadvány ára*
Svédország[271]	NEM[272]	NEM		2002–2014	
Szlovákia[273]	IGEN	IGEN	NEM[274]	1994–	48 EUR
Szlovénia[275]	NEM	NEM		1953–2013	

Az adatok alapján kijelenthető, hogy a statisztikai hivatalok túlnyomó része elkötelezett a nyílt hozzáférés irányában. Ugyanakkor az intézmények nagy része fontosnak tartja a nyílt hozzáférésű online kiadványok mellett a nyomtatott évkönyvek megjelentetését is. A nyomtatott kiadványok ára nagy változatosságot mutat, és nem minden esetben mondható el, hogy a nyugat-európai országok statisztikai évkönyvei drágábbak lennének a kelet-európai hivatalok kiadványainál.

A vizsgálatban 31 ország statisztikai évkönyveit szerepeltettük, 15 európai ország nem szerepel az elemzésben. Az áttekintésbe bevont országok közül 21 megjelenteti nyomtatásban is az átfogó statisztikai évkönyvet. A többi 10 ország egy része átfogó statisztikai évkönyvet nem jelentet meg nyomtatásban, de kisebb terjedelmű, gyakran ismeretterjesztő kiadványt nyomtatásban is közread. A nyomtatott évkönyveket megszüntető hivatalok általában az évkönyvek szerkesztését is megszüntették. Egyetlen kivétel Írország, ahol továbbra is előállítják a kötet formájára tördelt PDF-változatot a statisztikai évkönyvből, azonban nyomtatásban nem jelentetik meg. A nyomtatott változat (illetve általában a statisztikai évkönyv) megszüntetése Franciaországban és Nagy-Britanniában történt elsőként, 2005-ben. Utána rövidebb ideig egyik hivatalnál sem történt változás a statisztikai évkönyvet illetően. 2010 után azonban felgyorsult a folyamat és gyors

271 „Statistical Yearbook of Sweden", elérés 2017. február 25., http://www.scb.se/en/finding-statistics/statistics-by-subject-area/other/other/statistical-yearbook-of-sweden/.

272 Az évkönyv utoljára 2014. tárgyévre vonatkozóan jelent meg. Azóta nem készül kiadvány, az adatok a hivatal adatbázisában férhetők hozzá.

273 „Statistical Yearbook of the Slovak Republic 2016", elérés 2017. február 25., https://slovak.statistics.sk.

274 Az online változat nyolchónapos embargóval férhető hozzá.

275 Az utolsó szlovén statisztikai évkönyv 2013-ban jelent meg. Ld.: Genovefa Ruzic, „Foreword", in Stat'o'book (Ljubljana: Republic of Slovenia Statistical Office RS, 2014), 3.

egymásutánban nyolc további ország szüntette be a statisztikai évkönyv kiadását. A megszüntetés indoka az esetek többségében gazdasági jellegű volt, másodlagos érvként szerepeltették az online adatbázisokban való könnyebb tájékozódást, az online források könnyebb és nyílt elérését.

A hivatalok túlnyomó része online is megjelenteti a statisztikai évkönyvet: 21 hivatal esetén elérhető az online változat, 10 esetén nem elérhető. Írország statisztikai hivatala egyetlen intézményként kizárólag online teszi közzé az évkönyvet. Svájc pedig egyetlen országként kizárólag nyomtatásban forgalmazza a statisztikai évkönyvet – nem teszi lehetővé a PDF-ben történő letöltést vagy megvásárlást sem.

Mindössze négy olyan hivatalt találtunk, amely a létező online változatot nem teszi szabadon hozzáférhetővé. Három esetben (Magyarország, Szlovákia, Románia) nyolc-tizenkét hónapos embargóval lehet szabadon elérni a kiadványokat, de természetesen megvásárolható a hozzáférés az embargó időszakában is. Svájc az egyetlen ország, amely se szabadon hozzáférhető, se fizetős módon nem biztosít hozzáférést a statisztikai évkönyv online változatához. A vizsgált országok közül 19 ország teszi a megjelenés idejében nyíltan hozzáférhetővé a statisztikai évkönyvet, tehát az európai statisztikai hivatalok túlnyomó része elkötelezett a nyílt hozzáférés iránt.

Az archív statisztikai évkönyveket mindössze négy hivatal nem teszi hozzáférhetővé (Albánia, Ausztria, Franciaország, Izland). Ez az arány elsőre jónak nevezhető. Azonban mindössze 6 olyan hivatalt sikerült azonosítani, amely hangsúlyt fektet arra, hogy a statisztikai évkönyvek digitális korszakot megelőző példányai is online hozzáférhetők legyenek (Norvégia, Svájc, Lettország, Görögország, Németország, Szlovénia). Természetesen a hat ország mellett egyes további országokban is elérhető az archív tartalom, de nem a hivatal saját felületén. A statisztikai hivatalok túlnyomó többsége nem áldoz erőforrást arra, hogy a digitális világ előtti kiadványok online elérhetők legyenek. 17 esetben csak az 1990-es vagy 2000-es évektől hozzáférhetők az eleve digitálisan létrejött kiadványok. 4 további esetben is csak az elmúlt 30 esztendő dokumentumai érhetők el. Ezeknél az országoknál azonban a függetlenné válás is csak 1989 után következett be, így eleve nem áll rendelkezésre önálló statisztikai évkönyv az ezt megelőző időszakban.

A könyvtári szakemberek feladata volna a statisztikai hivatalok figyelmét ráirányítani arra, hogy a nyílt hozzáférés kérdése nem csak a kurrens kiadványokat érinti. A könyvtárak feladata volna az intézmény digitalizálási tervének és a digitalizálási munkafolyamatok és az online könyvtár

felületének kidolgozása és fenntartása. A statisztikai hivatalok könyvtárait és azok tevékenységét egy későbbi fejezetben tekintjük át.

Ahogy a vizsgálatból kiderült, bár sok európai statisztikai hivatal egyelőre nyomtatásban is megjelenteti évkönyvét, az évkönyvek egyre nagyobb hányada egyáltalán nem vagy csak online módon jelenik meg. Jól megfigyelhető a hivatali kiadványpolitika változása a holland statisztikai hivatal esetében. Az átfogó statisztikai évkönyv fokozatosan zsebkönyvvé, majd e-könyvvé alakult, végül teljesen megszűnt, mindössze egy tájékoztató jellegű, online formában megjelenő kiadvány maradt helyette.

Érdekes a hivatalok egy részének nyomtatott kiadványokhoz való ragaszkodása annak fényében, hogy egyes szerzők már a kétezres évek elején a nyomtatott statisztikai kötetek eltűnését jósolták. Megmaradásuk oka talán nem is praktikusságukban, hanem reprezentatív szerepükben rejlik. A német statisztikai hivatal egyik felmérésében a statisztikai adatokat rendszeresen felhasználók 85%-a ismerte az átfogó statisztikai évkönyvet, de csak 8%-uk az ágazati kiadványokat.[276]

A nyomtatott statisztikai évkönyvek árát az alábbi árfolyamszorzókkal próbáljuk összehasonlítani. Tisztában vagyunk vele, hogy az így átváltott összegek csak durva becslésre adnak lehetőséget. Azonban még így is hasznos lehet a statisztikai évkönyvek árának szórását vizsgálni.

1 DKR = 0,134 EUR
1 PLN = 0,236 EUR
1 KUN = 0,135 EUR
1 HUF = 0,0033 EUR
1 CZK = 0,038 EUR

18 évkönyv esetén sikerült a hivatal által meghatározott fogyasztói árat azonosítani. A fenti árfolyamszorzókkal számolva az évkönyvek ára 19 és 120 euró között változik. Legolcsóbb a cseh és az észt (19 és 20 euró), legdrágább a svájci (120 euró) statisztikai évkönyv. A 18 évkönyv árát vizsgálva az átlagos összeg 53 euró, a szórás azonban meglehetősen magas: 25. Az árakat vizsgálva nem érződik a nyugati és északi országok gazdasági dominanciája. A negyedik legdrágább évkönyv a lengyel és a német egyaránt 71 euróba kerül. Az olcsóbb kötetek között megtaláljuk a spanyol vagy a portugál statisztikai évkönyvet is. A magyar statisztikai évkönyv a vizsgált kötetek közül a harmadik legolcsóbb kiadvány, csak az észt és a cseh évkönyv olcsóbb nála.

276 Annette Pfeiffer, „Das Image des Statistischen Bundesamtes", *Wirtschaft und Statistik*, 12. sz. (2001): 981–987.

2005-ben Franciaország és Nagy-Britannia elsőként szüntették meg a statisztikai évkönyvek megjelentetését. Ennek oka valószínűleg nemcsak az informatikai fejlődés, hanem a két ország intézménystruktúrájának sajátossága. Mindkét országban több hivatal foglalkozik a statisztika előállításával és publikálásával, és ezek az intézmények gyakran önállóan jelentették, illetve jelentetik meg kiadványaikat. Az észak-európai országok elsőként döntöttek úgy, hogy az adatok közreadását egyáltalán nem kötik kiadványokhoz. A 2010-es években megszűntek a norvég és a svéd statisztikai évkönyvek. Ez a változás azonban már nem az intézményi környezetnek köszönhető, hanem tudatos döntés a kiadványstruktúra leépítése mellett az online, adatbázisokban történő megjelenítés javára. Ezt támasztja alá az is, hogy a kiadványokat e-könyvként sem állítják össze. Hasonló fejlődést járt be a belga és a holland statisztikai hivatal kiadványpolitikája.

Azok az országok, amelyek továbbra is megjelentetik statisztikai évkönyveiket, általában nyílt hozzáféréssel elérhetővé teszik a kiadványok online változatát. Emellett azonban jelentőséget tulajdonítnak a nyomtatott (reprezentatív) kötetek megjelentetésének is. Az évkönyvek nyílt hozzáférését a vizsgált országok közül csak Románia, Szlovákia és Magyarország nem engedélyezi. Ezekben az esetekben nyolchónapostól egyévesig terjedő embargóval kell számolni. Az évkönyvekben található adatok a hivatal honlapján ebben az esetben is elérhetők a nyilvánosság követelményének megfelelően, azonban a szerkesztett, kötetként megjelenő statisztikai évkönyvhöz nincs szabad hozzáférés.

Az archív kiadványokhoz való hozzáférést a hivatalok legnagyobb része csak az online szerkesztést követő, eleve online módon is megjelenő kiadványok esetén biztosítja. Ennek köszönhetően a hivatalok nagy része a statisztikai évkönyveknek csak az elmúlt tíz-tizenöt évben megjelent köteteihez biztosít online hozzáférést. Az eredetileg csak nyomtatásban megjelenő kötetek digitalizálását szinte kivétel nélkül csak abban az esetben vállalja a hivatal, ha könyvtárat is működtet. Más esetekben a történeti kiadványok esetleges digitalizálását a hivatal szervezeti keretéhez nem tartozó könyvtár vagy külső intézmény végzi el. Ez utóbbi esetben arra is találunk példát, hogy a hivatali archív kiadványai nem vagy nem kizárólag a hivatal honlapján érhetők el.

Külön kategóriát képvisel az egyes európai statisztikai évkönyvek közül az Eurostat statisztikai évkönyve (*Europe in Figures*). Ennek utolsó nyomtatásban megjelent tárgyéve 2012. Azóta a kiadvány online módon érhető el, azonban nem egyszerre megjelenő, változásmentes kiadványról van szó. Az adatok folyamatos változása és frissítése inkább adatbázisra vagy a

Wikipédiára emlékeztető felületet eredményez. Könyvészeti szempontból a megoldás nehezen értelmezhető monográfiaként vagy évkönyvként – bár az oldal nevében még őrzi a *yearbook* kifejezést.[277]

Az európai évkönyvek mellett más kontinensek kiadványai is meglehetős változatosságot mutatnak megjelenésüket illetően. Az ausztrál statisztikai évkönyv (*Year book Australia*) 2008-ig évente nyomtatásban jelent meg, azonban 2008-tól kétéves megjelenésre álltak át. (A kétévente történő megjelenésre egyébként már a második világháború alatt és az 1970-es években is volt példa.)[278] Az ausztrál statisztikai évkönyv szerkezetét tekintve túlmutat az egyszerű táblázatos formákon. Egyrészt minden évben speciális témaköröket is feldolgoz a hagyományos adatok mellett, például 2012-ben a mezőgazdasági dolgozók évéhez, az olvasás évéhez és más eseményekhez kapcsolódóan is tartalmazott adatokat. Másrészt a táblázatok mellett jelentős szöveges részt is közöl, illetve egyes témaköröknél részletesebb elemző-leíró anyagokat is tartalmaz. Az ausztrál statisztikai hivatal 2012-ben megszüntette az évkönyvet: azóta se nyomtatott, se online változat nem jelenik meg. 2008 óta egyébként az ausztrál statisztikai hivatal lényegében nem jelentetett meg nyomtatott kiadványokat.

Az ausztrál hivatal a statisztika tematikus felosztására is egyedi módszert alkalmaz. A statisztikákat sajátos tizedes rendszerbe sorolták be, amely több ponton is eltér az Eurostat ajánlásaitól. A felosztás szerkezete az alábbi (az egyes témakörök ezt további tízes altémákra osztják):

1. Általános művek (beleértve az éves jelentést, a statisztikai évkönyvet és a módszertani kiadványokat)
2. Népszámlálás
3. Demográfia
4. Társadalomstatisztika (oktatás, egészségügy, igazságszolgáltatás, nemzetiségi kérdés, környezet)
5. Nemzeti számlák és külkereskedelem
6. Munkaerőpiac és árak
7. Mezőgazdaság
8. Ipar, bányászat
9. Közlekedés

277 „Europe in figures - Eurostat yearbook - Statistics Explained", elérés 2017. február 15., http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Europe_in_figures_-_Eurostat_yearbook.

278 Beth Wright, Joanne Caddy, Dale Chatwin, *Informing a nation: the evolution of the Australian Bureau of Statistics* (Camberra: ABS, 2005).

Az ausztrál statisztikai hivatal kimondott célja, hogy adatai újrafelhasználását, újraközlését elősegítse. Éppen ezért a honlapon található adattáblák és kiadványok többsége szabad licenccel van ellátva, illetve minden friss kiadvány adattáblái elérhetők Excel-fájlként is. A hivatal arányaiban kevés hosszú idősort tesz közzé a honlapján. Ez alól kivételt jelentenek a népszámlálások és az átfogó statisztikai évkönyvek. 1911-től valamennyi korabeli népszámlálási kötet és 1908-tól valamennyi évkönyv elérhető PDF-formátumban, de Excel-táblázatokban nem. A történeti statisztikai adatok közös gyűjtésére 1981-ben hozták létre Ausztrália felsőoktatási intézményei az Australian Data Archive-ot, amely a statisztika valamennyi ágazatában online is szolgáltat hosszú idősorokat. Itt érhetők el az 1911 előtti, kolóniákon végzett népesség-összeírások is.[279] Ez lehet az egyik magyarázata annak, hogy a statisztikai hivatal nem tekinti feladatának a hosszú idősorok publikálását.

A brazil statisztikai intézet jelenleg is szép számmal adja ki nyomtatásban kiadványait, azzal együtt, hogy központi könyvtárának oldalán keresztül valamennyi kötet – az átfogó statisztikai évkönyv is – nyílt hozzáféréssel megtalálható online változatban is. A szervezet jellegéből adódóan (statisztikai és földrajzi intézet) természetesen nem csak statisztikai kötetekre kell gondolni: iskolai atlaszok, térképek egyaránt napvilágot látnak az intézet gondozásában. A központi könyvtáruk oldalán visszamenőlegesen is igyekeznek közzétenni az egyes kiadványokat, így valamennyi statisztikai évkönyv is szabadon letölthető az első, 1936-os kötettől kezdve. A könyvtár kiemelt feladata a történeti adatokhoz való hozzáférés biztosítása.[280]

Az Amerikai Egyesült Államokban több hivatal is végzi a statisztikai adatgyűjtést. A központi intézménynek számító United States Census Bureau 2012-ig jelentette meg évkönyveit nyomtatásban. A nyomtatott megjelenés megszüntetését 2011-ben jelentették be.[281] Egyedülálló módon a megszűnés után a 2013. évi kötetet nyomtatásban egy piaci szereplő, a ProQuest jelentette meg a hivataltól függetlenül.[282] A nyomtatott statisztikai évkönyv mellett a cég adatbázist is üzemeltet – párhuzamosan a statisztikai

279 „Australian Data Archive - Home", elérés 2017. február 25., https://www.ada.edu.au/.

280 Lencsés Ákos, „A brazil statisztikai és földrajzi intézet tájékoztatási gyakorlata", *Nemzetközi Statisztikai Figyelő* 1, 2. sz. (2015): 33–36.

281 „Statistical Abstracts Series", elérés 2017. február 25., https://www.census.gov/library/publications/time-series/statistical_abstracts.html.

282 „Statistical Abstract of the United States - Statistical Abstract of the United States", elérés 2017. február 25., http://www.proquest.com/products-services/statabstract.html.

hivatallal. Ez a sajátos helyzet azt eredményezi, hogy az átfogó amerikai statisztikai évkönyv 1878 és 2012-ig napvilágot látott kötetei (ameddig a hivatal jelentette meg) nyílt hozzáféréssel elérhetők, azonban a 2012 utáni kötetek (amióta a ProQuest jelenteti meg) csak fizetős felületen találhatók meg. Más országban nincs példa ehhez hasonló esetre, hogy a hivatal által megszüntetett nyomtatott évkönyvet egy piaci szereplő helyettesítse vagy egy piaci szereplő a hivatalos statisztika adatait hozzáadott értékkel adatbázisként értékesítse.

A kínai statisztikai hivatal oldalán az európai gyakorlathoz hasonlóan az évkönyvek nyílt hozzáféréssel elérhetők. Az egyes kötetek 1996-ig visszamenőlegesen is megtalálhatók a hivatal oldalán.[283] Az évkönyvek ugyanakkor nyomtatásban is megjelennek.

A fenti vizsgálat alapján kijelenthető, hogy nincs egységes gyakorlat az egyes országok statisztikai hivatalai részéről az átfogó statisztikai évkönyvek megjelentetésére (vagy nem megjelentetésére). A megoldások sokfélék a kiadványalapú adatközlés elhagyásától, a kizárólag online formátumban való megjelentetésen át, a hagyományos nyomtatott kiadványokon keresztül a fizetős és nyílt hozzáférésű online kiadványokig. Európában érezhető az észak- és nyugat-európai statisztikai hivatalok elkötelezettsége a nyílt hozzáférés felé, ami gyakran párosul azzal, hogy elhagyják a kiadványalapú adatközlést.

A hivatalos statisztika folyóiratai

A következő táblázatban a statisztikai évkönyvek mellett az egyes hivatalok által megjelentetett folyóiratok nyílt hozzáférést vizsgáljuk. A vizsgálatnak nem a statisztikai folyóiratok nyílt hozzáférésének meghatározása a célja, hanem a statisztikai hivataloknak a nyílt hozzáférés felé való elkötelezettségének megállapítása. Így a tudományos kiadók vagy nem hivatalos szakmai szervezetek által kiadott folyóiratok nem kerültek az összegzésbe. A vizsgálatba ezért azokat a folyóiratokat vontuk be, amelyeket a statisztikai hivatalok önállóan jelentetnek meg. Nem kerültek be az elemzésbe a szakkiadók vagy szakmai szervezetek által megjelentetett kiadványok, így például az osztrák statisztikai társaság által kiadott *Austrian Journal of Statistics* vagy a Wiley kiadó által megjelentetett brit Royal Statistical Society folyóiratcsaládja. Ezeket a folyóiratokat abban az esetben sem vontuk be a vizsgálati körbe, ha nyílt hozzáféréssel elérhetők, így a svéd statisztikai hivatal DeGruyter kiadó gondozásában megjelenő *Journal of Official*

283 „National Bureau of Statistics of China >> Annual Data", elérés 2017. február 25., http://www.stats.gov.cn/english/statisticaldata/AnnualData/.

Statistics folyóirata sem szerepel a táblázatban. Bekerültek a vizsgálatba azonban a statisztikai hivatal és más nonprofit intézmény (egyetem, kutatóintézet) közös kiadásában megjelenő folyóiratok, például a cseh statisztikai hivatal és a cseh közgazdaság-tudományi egyetem által együtt jegyzett *Statistika* folyóirat.

A táblázatban szereplő adatok a 2017. első negyedév szerinti állapotokat tükrözik.

36. táblázat. Az egyes európai statisztikai hivatalok által kiadott folyóiratok megjelenési adatai[284]

Folyóirat	*Ország*	*Nyelv*	*Az online változat nyílt hozzáférésű*	*Archívum elérhető az intézmény oldalán*
Statisztikai Szemle[285]	Magyarország	magyar	NEM[286]	1923–
Demográfia[287]	Magyarország	magyar	IGEN	1958–
Területi Statisztika	Magyarország	magyar	IGEN	
Statistische Nachrichten[288]	Ausztria	német	NEM	NEM
Statistika[289]	Bulgária	bolgár	IGEN	2011–
Demografie[290]	Csehország	angol	IGEN	2011–
Statistika[291]	Csehország	angol	IGEN	2011–

284 Forrás: saját szerkesztés a táblázatban megadott források alapján.
285 „Statisztikai Szemle főoldal", elérés 2017. február 25., http://www.ksh.hu/statszemle.
286 Egyhónapos embargó
287 „Demográfia", elérés 2017. február 25., http://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia.
288 „Statistische Nachrichten", elérés 2017. február 25., http://www.statistik.at/web_de/services/stat_nachrichten/index.html.
289 „Списание Статистика".
290 „Demografie, Review for Population Research | CZSO", elérés 2017. február 25., https://www.czso.cz/csu/czso/demografie_review_for_population_research.
291 „Statistika: Statistics and Economy Journal | CZSO", elérés 2017. február 25., https://www.czso.cz/csu/czso/2-statistika.

Folyóirat	*Ország*	*Nyelv*	*Az online változat nyílt hozzáférésű*	*Archívum elérhető az intézmény oldalán*
Population	Franciaország	francia, angol	NEM	2002–2011
Économie et Statistique[292]	Franciaország	francia	IGEN	1969–
Wiadomości Statystyczne[293]	Lengyelország	lengyel	IGEN	2010–
Wirtschaft und Statistik[294]	Németország	német	IGEN	2001–
Revstat[295]	Portugália	angol	IGEN	2003–
Romanian Statistical Review[296]	Románia	angol	IGEN	2004–
Slovenská Štatistika a Demografia[297]	Szlovákia	szlovák	IGEN	2014–

A hivatalok által megjelentetett folyóiratok jelentős része nemzeti nyelven jelenik meg. Nem elhanyagolható azonban az angolul megjelenő címek száma sem. Általában azok a folyóiratok tartoznak ide, amelyeket egy-egy statisztikai hivatal valamelyik felsőoktatási intézménnyel vagy kutatóintézettel közösen jelentet meg. Így a cseh statisztikai hivatal és a cseh közgazdaság-tudományi egyetem *Statistika* folyóirata kizárólag angolul jelenik

292 „Économie et Statistique - Persée", elérés 2017. február 25., http://www.persee.fr/collection/estat.

293 „Główny Urząd Statystyczny / Czasopisma / Wiadomości Statystyczne", elérés 2017. február 25., http://stat.gov.pl/czasopisma/wiadomosci-statystyczne/.

294 „Wirtschaft und Statistik - Statistisches Bundesamt (Destatis)", elérés 2017. február 25., https://www.destatis.de/DE/Publikationen/WirtschaftStatistik/WirtschaftStatistik.html.

295 „RevStat", elérés 2017. február 25., https://www.ine.pt/revstat/back.html.

296 „Romanian Statistical Review | The Journal of National Institute of Statistics", elérés 2017. február 25., http://www.revistadestatistica.ro/.

297 „Slovenská štatistika a demografia", elérés 2017. február 25., https://www7.statistics.sk/.

meg, a francia *Population* pedig egyedi módon francia és angol kiadásban is elérhető.

Az európai hivatalos statisztika intézményei által kiadott folyóiratok túlnyomó része nyílt hozzáféréssel megtalálható az interneten. A vizsgált címek közül egyedül a *Statisztikai Szemle*, a *Population* és a *Statistische Nachrichten* nem érhető el nyílt hozzáféréssel. Ez utóbbi különösen meglepő, mivel az osztrák statisztikai évkönyv embargó nélkül elérhető a hivatal honlapján. Bár a vizsgálat szempontjai között nem szerepelt, de valamennyi folyóirat megjelenik nyomtatásban is. Franciaországot leszámítva minden szakfolyóiratot megjelentető európai statisztikai hivatal a statisztikai évkönyvet is megjelenteti nyomtatásban. Ugyanakkor az évkönyvet nyomtatásban nem megjelentető hivatalok általában online megjelenő folyóiratot sem üzemeltetnek.

Az archív számok az évkönyvekhez hasonlóan általában az online változat megjelenésétől érhetők el. A korábbi nyomtatott évfolyamok digitalizálása és közzététele általában egy-egy kerek évfordulóhoz köthetően jelenik meg, mint a *Statisztikai Szemle* kilencvenedik évfolyama vagy az *Économie et Statistique* elődfolyóiratának számító *La Conjoncture* első megjelenésének hetvenedik évfordulója.

A KSH gondozásában megjelenő gazdag folyóirat-portfólió nem jellemző a külföldi statisztikai hivatalokra. Ugyanakkor más országokban gyakrabban fordul elő, hogy a hivatalos statisztikai szolgálat szervezetei mellett egyesületek, tudományos társaságok kiadványai gazdagítják a statisztikai szakirodalmat, és így egymás mellett és egymást kiegészítve jelennek meg a statisztikai hivatal és az attól független statisztikai szervezetek folyóiratai.

A folyóiratok periodicitása meglehetősségen nagy változatosságot mutat, de a lehető legritkább esetben jelennek meg havonta. A *Statisztikai Szemle* mellett kizárólag a *Statistische Nachricten* és a *Wiadomości Statystyczne* jelentkezik minden hónapban. A KSH folyóiratai között is kizárólag a *Statisztikai Szemle* rendelkezik havi periodicitással, a *Területi Statisztika* és a *Demográfia* kéthavonta, illetve negyedévente jelenik meg. Általánosságban a kéthónapos mellett inkább a negyedéves megjelenés jellemző a statisztikai hivatalok folyóirataira. A nemzeti nyelven megjelenő periodikák szinte mindegyike megjelentet angol nyelvű különszámot is éves vagy kétéves gyakorisággal.

A hivatalos statisztika folyóiratai általában nem rendelkeznek impakt faktorral – és ez alól nem jelentenek kivételt az angol nyelvű lapok sem. Az

impakt faktorok értékeket nyilvántartó és szolgáltató Clarivate Analytics adatbázisai szerint (Journal Citation Report, Web of Science) 2017-ben összesen 123 statisztikai folyóirat rendelkezett impakt faktorral.[298] Ezek a kiadványok kivétel nélkül tudományos társaságok és profi szakkiadók termékei. Mindössze két folyóirat sem található a listán a hivatalos statisztikai szervezetek kezelésében, ezeket azonban nagy, nemzetközi kiadók jelentetik meg. Ez a jelenség is rávilágít arra, hogy a hivatalos statisztika szervezetei kiadványaikat nem kizárólag a tudományos közösség számára jelentetik meg – legalábbis nem szorulnak rá, hogy részt vegyenek olyan versenyhelyzetekben, amelyeket a kiadói folyóiratokra kényszerítenek a tudománymetriai mutatószámok.

Az impakt faktorral rendelkező statisztikai folyóiratok 2017. évi listáját vezető *Journal of Statistical Software* folyóirat kiugró, 22,737 értékű impakt faktorát leszámítva a többi periodika értéke 0,267 és 4,302 között mozog.

37. táblázat. 2017. évi impakt faktorral rendelkező statisztikai folyóiratok listája impakt faktor szerinti csökkenő sorrendben[299]

	Folyóirat címe	*Folyóirat ISSN-száma*
1	Journal of Statistical Software	1548-7660
2	American Statistician	0003-1305
3	Econometrica	0012-9682
4	Multivariate Behavioral Research	0027-3171
5	Annual Review of Statistics and Its Application	2326-8298
6	Journal of The Royal Statistical Society Series B-Statistical Methodology	1369-7412
7	Chemometrics and Intelligent Laboratory Systems	0169-7439
8	Fuzzy Sets and Systems	0165-0114
9	Stochastic Environmental Research and Risk Assessment	1436-3240
10	Annals of Statistics	0090-5364

298 Itt és a későbbiekben az impakt faktorra vonatkozó értékek a Journal Citation Report adatbázisból származnak a 2019. február 4-i állapotnak megfelelően.

299 Forrás: Journal Citation Report. Lekérdezés ideje: 2019. február 4.

	Folyóirat címe	*Folyóirat ISSN-száma*
11	Journal of The Royal Statistical Society Series A-Statistics in Society	0964-1998
12	IEEE-ACM Transactions on Computational Biology and Bioinformatics	1545-5963
13	Bayesian Analysis	1931-6690
14	Statistical Science	0883-4237
15	Journal of Quality Technology	0022-4065
16	Journal of The American Statistical Association	0162-1459
17	Statistical Methods in Medical Research	0962-2802
18	Stata Journal	1536-867X
19	Annals of Probability	0091-1798
20	Journal of Business & Economic Statistics	0735-0015
21	International Statistical Review	0306-7734
22	Probability Theory and Related Fields	0178-8051
23	Statistics in Medicine	0277-6715
24	Statistics and Computing	0960-3174
25	Journal of Computational and Graphical Statistics	1061-8600
26	Annals of Applied Probability	1050-5164
27	Finance and Stochastics	0949-2984
27	Journal of The Royal Statistical Society Series C-Applied Statistics	0035-9254
29	Probabilistic Engineering Mechanics	0266-8920
30	Biometrika	0006-3444
31	Advances in Data Analysis and Classification	1862-5347
32	Technometrics	0040-1706
33	Scandinavian Actuarial Journal	0346-1238
34	Annals of Applied Statistics	1932-6157
35	Biometrics	0006-341X
36	Law Probability & Risk	1470-8396
37	Oxford Bulletin of Economics and Statistics	0305-9049

	Folyóirat címe	*Folyóirat ISSN-száma*
38	Biostatistics	1465-4644
39	Journal of Chemometrics	0886-9383
40	Statistical Modelling	1471-082X
41	R Journal	2073-4859
42	Extremes	1386-1999
43	Sort-Statistics and Operations Research Transactions	1696-2281
44	Bernoulli	1350-7265
45	Environmetrics	1180-4009
46	Insurance Mathematics & Economics	0167-6687
47	Quality Engineering	0898-2112
48	Econometric Reviews	0747-4938
49	British Journal of Mathematical & Statistical Psychology	0007-1102
50	Journal of Computational Biology	1066-5277
51	Test	1133-0686
52	Computational Statistics & Data Analysis	0167-9473
53	Econometrics Journal	1368-4221
54	Biometrical Journal	0323-3847
55	Annales de L'Institut Henri Poincare-Probabilites et Statistiques	0246-0203
56	Journal of Agricultural Biological and Environmental Statistics	1085-7117
56	Quality & Quantity	0033-5177
58	Econometric Theory	0266-4666
59	Applied Stochastic Models In Business and Industry	1524-1904
60	Stochastic Processes and Their Applications	0304-4149
61	Spatial Statistics	2211-6753
62	Statistical Papers	0932-5026
63	Journal of Multivariate Analysis	0047-259X

	Folyóirat címe	*Folyóirat ISSN-száma*
64	Lifetime Data Analysis	1380-7870
65	Metrika	0026-1335
66	Pharmaceutical Statistics	1539-1604
67	Statistical Methods and Applications	1618-2510
68	Astin Bulletin	0515-0361
69	Electronic Journal of Probability	1083-6489
70	Scandinavian Journal of Statistics	0303-6898
71	Statistica Sinica	1017-0405
72	Methodology and Computing In Applied Probability	1387-5841
73	Journal of Theoretical Probability	0894-9840
74	Journal of Statistical Computation and Simulation	0094-9655
75	Statistical Analysis and Data Mining	1932-1864
76	International Journal of Biostatistics	2194-573X
77	Journal of Applied Probability	0021-9002
78	Environmental and Ecological Statistics	1352-8505
79	Computational Statistics	0943-4062
80	Journal of Time Series Analysis	0143-9782
80	Statistics in Biopharmaceutical Research	1946-6315
82	Brazilian Journal of Probability and Statistics	0103-0752
83	Electronic Journal of Statistics	1935-7524
83	Journal of Statistical Planning and Inference	0378-3758
85	Statistical Applications In Genetics and Molecular Biology	2194-6302
86	Probability in the Engineering and Informational Sciences	0269-9648
87	Survey Methodology	0714-0045
88	Random Matrices-Theory and Applications	2010-3263
89	Open Systems & Information Dynamics	1230-1612

	Folyóirat címe	*Folyóirat ISSN-száma*
90	Journal of The Korean Statistical Society	1226-3192
91	Annals of The Institute of Statistical Mathematics	0020-3157
92	Advances in Applied Probability	0001-8678
93	Combinatorics Probability & Computing	0963-5483
94	Journal of Applied Statistics	0266-4763
95	Infinite Dimensional Analysis Quantum Probability and Related Topics	0219-0257
96	Journal of official Statistics	0282-423X
96	Quality Technology and Quantitative Management	1684-3703
98	Alea-Latin American Journal of Probability and Mathematical Statistics	1980-0436
99	Asta-Advances in Statistical Analysis	1863-8171
100	Stochastics-An International Journal of Probability and Stochastic Processes	1744-2508
101	Journal of Biopharmaceutical Statistics	1054-3406
102	Journal of Nonparametric Statistics	1048-5252
103	Statistics	0233-1888
104	Hacettepe Journal of Mathematics and Statistics	1303-5010
105	Stochastic Analysis and Applications	0736-2994
106	Statistics & Probability Letters	0167-7152
107	Electronic Communications in Probability	1083-589X
108	Canadian Journal of Statistics-Revue Canadienne De Statistique	0319-5724
109	Communications in Statistics-Simulation and Computation	0361-0918
110	International Journal of Game Theory	0020-7276
111	Esaim-Probability and Statistics	1292-8100
112	Stochastics and Dynamics	0219-4937
113	Statistica Neerlandica	0039-0402

	Folyóirat címe	*Folyóirat ISSN-száma*
114	Sequential Analysis-Design Methods and Applications	0747-4946
115	Revstat-Statistical Journal	1645-6726
116	Markov Processes and Related Fields	1024-2953
117	Australian & New Zealand Journal of Statistics	1369-1473
118	Theory of Probability and Its Applications	0040-585X
119	Communications in Statistics-Theory and Methods	0361-0926
120	Stochastic Models	1532-6349
121	Probability and Mathematical Statistics-Poland	0208-4147
122	Mathematical Population Studies	0889-8480
123	Utilitas Mathematica	0315-3681

A tendencia a folyóiratok kiadók szerinti megoszlásán is érezhető. A címek jelentős részét a legnagyobb, nemzetközi tudományos kiadók jelentetik meg. Csak elvétve található a felsorolásban kisebb, egyesületi vagy hivatali kiadó. A 123 címet tartalmazó listán 23 tétellel szerepel a Taylor & Francis, 20-20 címmel a Wiley-Blackwell és a Springer Nature, 11 címmel az Elsevier és 9 folyóirattal az Institute of Mathematical Statistics. Minden más szereplő lényegesen kevesebb címet jelentet meg: kiemelkedő még a Cambridge University Press és az Oxford University Press 6, illetve 3 folyóirata. Olyan jelentős kiadók, mint az iEEE, a Sage, a De Gruyter mindössze 1-2 folyóirattal jelennek meg a felsorolásban.

A nemzeti hivatalok közül egyedül a kanadai és a svéd hivatal jelentet meg impakt faktoros folyóiratot *Survey Methodology* és *Journal of Official Statistics* címmel.

Az alábbi ábrán az Egyéb kategóriába soroltuk azokat a kiadókat, amelyek egyetlen impakt faktoros statisztikai folyóiratot jelentetnek meg.

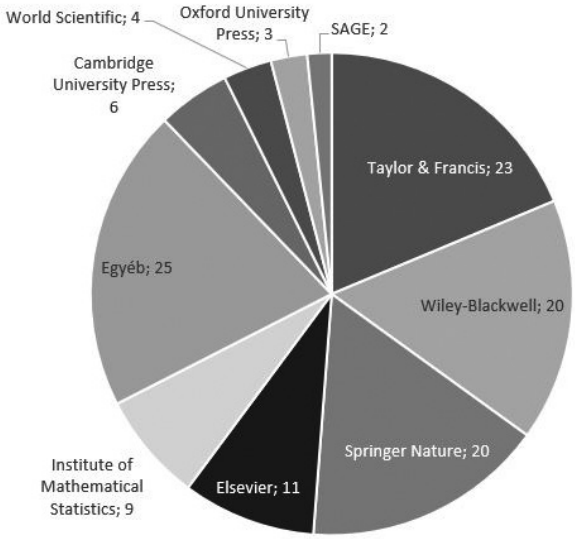

4. ábra. Az impakt faktoros folyóiratok kiadók szerinti megoszlása 2019-ben[300]

Statisztikai szakkönyvtárak Európában

A tudományos világ fent bemutatott mozzanatai mind lehetőséget és felelősséget adnak a könyvtáraknak arra, hogy feladatuknak megfelelően szerepet vállaljanak a statisztikai hivatalok életében. Az alábbiakban a hivatali könyvtárak összehasonlító elemzésére vállalkozva arra keresünk választ, hogy az adatkezelésen belül az adatarchiválás, a történeti adatok nyílt hozzáférésű szolgáltatása, a tudományos feladatok stratégiai szinten való kezelése mennyire függ össze azzal, hogy a hivatal üzemeltet-e a könyvtárat vagy sem.

Ehhez végigvesszük az egyes európai statisztikai hivatalok könyvtárainak szolgáltatásait, funkcióit a hivatali szervezetben, megjelenését az online világban. Ehhez több más mutató mellett megvizsgáljuk, hogy a könyvtár önálló szervezeti egység-e a statisztikai hivatalban, rendelkezik-e önálló honlappal, digitális könyvtárral, (adat)repozitóriummal, végez-e önáló digitalizálási, illetve adatarchiválási tevékenységet, milyen szolgáltatásokkal rendelkezik – különös tekintettel a tudománytámogatási szolgáltatásokra –, illetve milyen szervezeti és létszámkeretet biztosít a hivatal a könyvtár működéséhez.

300 Forrás: Journal Citation Report. Lekérdezés ideje: 2019. február 4., illetve saját adatgyűjtés.

Az alábbi fejezet az európai statisztikai hivatalok könyvtárainak legfontosabb jellemzőit mutatja be a 2017 első féléves állapotnak megfelelően. A fejezet végén közölt táblázat szerkezetét igyekeztünk úgy összeállítani, hogy összevethetők legyenek a statisztikai évkönyvek nyílt hozzáférésére vonatkozó adatokkal is.

A saját honlap esetén önálló honlapnak tekintettük azokat a megjelenési formákat is, ahol a hivatali honlap jól elhatárolható, önállóan szerkeszthető, rendszeresen aktualizált része a könyvtár kezelésében áll. A digitális könyvtár esetén nem tekintettük digitális könyvtárnak azokat a gyűjteményeket, amelyeket a statisztikai hivatalok a könyvtártól függetlenül üzemeltetnek. Ezek gyakran a hivatal saját kiadványainak nyílt hozzáférésű, olykor online könyvesboltként is működő oldalai.

Az eredményeket a jobb átláthatóság kedvéért országonként (intézményenként) röviden bemutatjuk. A táblázatban található adatszerű rövid utalások ezekre a leírásokra reflektálnak. A korábbi vizsgálatoknak megfelelően egyes európai országok nem szerepelnek a táblázatokban (Andorra, Bosznia-Hercegovina, Ciprus, Koszovó, Liechtenstein, Luxemburg, Macedónia, Málta, Moldova, Monaco, Montenegró, San Marino, Szerbia, Ukrajna és Vatikán).

Ausztriában a statisztikai hivatal könyvtára a tájékoztatási főosztályon belül kisebb szervezeti egységként működik. Se önálló honlapja, se digitalizálási vagy tudománytámogatási szolgáltatásokkal nem rendelkezik. A hivatali könyvtár elsősorban a nyomtatott kiadványok tárolását és megőrzését tűzte ki célul. A hivatalon belül más szervezeti egységek végzik a digitális gyűjtemények kezelését és szolgáltatását. Ez szétválását jelenti a történeti és az aktuális adatok kezelésének. Az osztrák statisztikai hivatal nem üzemeltet archív tartalmakat szolgáltató digitális gyűjteményt.[301]

A belga statisztikai hivatal nem üzemeltet könyvtárat, mindössze több más intézménnyel közösen együttműködési megállapodás keretében szakmai tekintetben részt vállal az európai statisztika egyik legnagyobb alakjának, Adolph Quetelet (1796–1874) gyűjteményének megőrzésében és történeti statisztikai kutatásoknak otthont adó Bibliotheek Queteletfonds működtetésében. A könyvtár nem a hivatal szervezeti egysége, nem végez se tudománytámogató, se archiválási tevékenységet a hivatal számára, a kapcsolat

301 „Statistiken", elérés 2018. március 19., https://www.statistik.at/web_de/statistiken/index.html.

a belga statisztikai hivatal és a könyvtár között meglehetősségen lazának mondható.[302]

A cseh statisztikai hivatal könyvtára 200 ezer dokumentummal a hivatal működésének szerves részét képezte. A 2002-es prágai áradásban a könyvtár gyűjteményének legnagyobb része – több mint 150 ezer kötet – megsemmisült. A könyvtár csak 2004-ben tudott újra megnyitni.[303] A könyvtár újjáépítése, a gyűjtemény újraszervezése, a szolgáltatások kialakítása több éves munkát vett igénybe, így a könyvtár nem tudott szerepet vállalni a digitális gyűjtemények kialakításában, a hivatal számára szükséges tudományos szolgáltatások megvalósításában. A cseh statisztikai hivatal az archívumok kialakításában, a kiadványok szolgáltatásban nem támaszkodott – nem támaszkodhatott – a könyvtár segítségére.

A dán statisztikai hivatal könyvtára az intézmény információs rendszerének szerves – de nem kiemelt – részét jelenti. A könyvtár nem rendelkezik szabadpolcos olvasóteremmel. A hivatali információs infrastruktúrában a könyvtár a „Kérdezd a könyvtárost!" online űrlappal, illetve a nyomtatott kiadványok helyben használatával van jelen.[304] A hivatal a könyvtártól függetlenül üzemelteti digitális gyűjteményeit.

Az észt statisztikai hivatal könyvtára az ország politikai és közigazgatási sajátosságainak megfelelően meglehetősen friss intézmény: 1993-ban alapították. Az alapítása óta eltelt években a könyvtár állománya jelentősen gyarapodott, azonban nem kapcsolódott be a hivatal adatbázisokhoz és archiváláshoz kapcsolódó folyamataiba.[305] A gyűjtemény kizárólag hagyományos könyvtári feladatokat lát el: a hivatal honlapján nem rendelkezik se önálló menüponttal, se szolgáltatásai ismertetésével.

A finn statisztikai hivatal könyvtára a hivatal információs hálózatának fontos szereplője. A hivatali könyvtár felel a hivatali levéltárért is, illetve a finn nemzeti levéltárral együttműködve a könyvtár segíti a finn statisztikai könyvek digitalizálását. Szerepet vállal a történeti kiadványok digitalizálásában és digitális szolgáltatásában: a finn nemzeti levéltár Doria

302 „About Statbel | Statbel", elérés 2018. március 19., http://statbel.fgov.be/en/about-statbel.

303 „Central Statistical Library | CZSO", elérés 2017. július 15., https://www.czso.cz/csu/czso/central_statistical_library.

304 „Information Services", elérés 2018. március 19., https://www.dst.dk/en/informationsservice.

305 „About Statistics Estonia - Statistics Estonia", elérés 2018. március 19., https://www.stat.ee/about.

adatbázisában a történeti kiadványok digitális változatát kínálja, a Tilda adatbázis pedig a könyvtár katalógusaként a nyomtatott gyűjteményről tájékoztatja a felhasználókat. Ezek mellett a hagyományos könyvtári szolgáltatásokkal is segíti a hivatal tudományos munkáját: bibliográfiák összeállításával, adatbázisok és folyóiratok hozzáférésének biztosításával.[306] A finn statisztikai hivatal könyvtára tehát jól összpontosítva a lehetséges könyvtár feladatokra, megtalálta a helyét az intézményi rendszeren belül.

A francia statisztikai hivatal könyvtára elsősorban a nyomtatott kiadványok megőrzését és szolgáltatását végzi. Ennél mélyebben nem vállal szerepet az intézmény információs rendszerében. Több más intézménnyel együtt a francia statisztikai hivatal is szerepet vállal a Réseau Quetelet társadalomtudományi adatbázis, illetve az Epsilon nevű közös statisztikai keresőfelület üzemeltetésében. Ezek kezelése azonban nem a hivatali könyvtár feladatkörébe tartozik. A francia statisztikai hivatal könyvtára elsősorban a hivatali információs hálózattól függetlenül, a hagyományos papír alapú világot képviseli a szervezeti keretben.[307]

A görög statisztikai hivatal könyvtárát 1953-ban alapították. A gyűjtemény a technikai fejlődéssel lépést tartva aktív szerepet vállal a hivatali kiadványok online változatainak előállításában, tárolásában és szolgáltatásában. A hivatal digitális könyvtárának kezelőjeként szervezeti és működési szabályzatában külön hangsúlyozza, hogy megőrzési kötelezettsége nemcsak a hivatal nyomtatott, de elektronikus kiadványaira is kiterjed. Az eleve online keletkező kiadványok mellett a könyvtár segítségével állt elő az archív tartalmakat is szolgáltató elektronikus könyvtár. Más statisztikai hivatalokkal ellentétben a könyvtár nem az információs központ része, hanem ellenkezőleg: az információs központ működik a könyvtár keretein belül. A könyvtár felelős a felhasználóképzésekért, a hallgatók és diákok adatbázisokra és statisztikai forrásokra vonatkozó oktatásáért is.[308]

A holland statisztikai hivatal aktív szerepet vállal a nyílt hozzáférésben, különösen a nyílt hozzáférésű adatokra koncentrálva.[309] A hivatal saját intézményi repozitóriumot is kínál a honlapján. A hivatalon belül a könyvtár legfontosabb feladata a történeti kiadványok digitalizálása és online szol-

306 Tilastokeskus, „Library of Statistics", elérés 2018. március 19., https://www.stat.fi/tup/tilastokirjasto/index_en.html.

307 „Disseminating its statistics and studies | Insee", elérés 2018. március 19., https://www.insee.fr/en/information/2388407.

308 „Library", elérés 2018. március 19., http://www.statistics.gr/en/library.

309 Statistics Netherlands, „Customised Services & Microdata", elérés 2018. március 19., http://www.cbs.nl/en-gb/our-services/customised-services-microdata.

gáltatása. Ezt a feladatot a hivatal repozitóriumától függetlenül, a hivatalon kívül üzemelő digitális történeti adatbázisokkal közösen végzi. Ez a választás egyrészt érthető, hiszen így a holland gazdaság- és társadalomtörténet forrásanyagának szélesebb köre hozzáférhető egy közös felületen. Másrészt azonban kétséges döntés, hogy a hivatal saját repozitóriumában nem szerepelteti a korábban kizárólag nyomtatásban megjelent hivatali kötetek könyvtár által digitalizált változatát. Általánosságban elmondható, hogy a könyvtár leválasztása a hivatal információs rendszeréről, egyetlen célfeladat meghatározása nem feleltethető meg a korszerű könyvtári szemléletnek, és a jól látható eredmények mellett a gyűjtemény funkcióinak beszűküléséhez vezet.

A lengyel statisztikai hivatal könyvtára jól működő, szerepében és feladataiban is a digitális világhoz igazodó gyűjtemény. A Stefan Szulc (1881–1956) statisztikusról, a hivatal korábbi vezetőjéről elnevezett gyűjtemény szabadpolcos állománnyal, előfizetett és saját fejlesztésű adatbázisokkal segíti a hivatali feladatokat. A hivatal nyomtatott kiadványainak digitalizált változatát repozitóriumba rendezve biztosítja. A könyvtár a tudományos élet szervezését támogatva az 1960-as évek óta hagyományosan helyszínt biztosít és szervezi a lengyel középiskolások statisztikai versenyét. A lengyel statisztikai hivatal könyvtára jól ötvözi a könyvtári funkciókat: szerepet vállal a kiadványok megőrzésében, szolgáltatásában hagyományos és digitális könyvtári feladatokban egyaránt, illetve tudománytámogatási szolgáltatásokkal is rendelkezik.[310]

Nagy-Britannia esetén a statisztikai hivatal két fiókkönyvtárral is rendelkezik: az egyik Angliában, a másik Wales-ben található. A két intézmény zárt gyűjteményként működik, amely kizárólag a hivatal munkatársait szolgálja ki. A hivatal jelentős digitalizálási tevékenységet folytat – elsősorban a népszámlálási anyagok tekintetében –, ezekben a folyamatokban azonban a könyvtár tevékenysége nem meghatározó. A gyűjtemények fő fókusza a hagyományos könyvtári funkciók ellátása, illetve a statisztikai szakképzés támogatása. A könyvtár nem váltott időben a digitális világ nyújtotta könyvtári lehetőségek felé, így funkciója fokozatosan beszűkül. Ennek egyik megjelenési formája, hogy a hivatal korábbi honlapjától eltérően az új felületen már nem jelenik meg a könyvtár önálló aloldallal vagy linkkel.[311]

310 „The Stefan Szulc Central Statistical Library", elérés 2018. március 19., https://cbs.stat.gov.pl/en/.

311 „About us - Office for National Statistics", elérés 2018. március 19., https://www.ons.gov.uk/aboutus.

A német statisztikai hivatal több telephelyen üzemelő hivatali könyvtára tevékenyen részt vesz a hivatali kiadványok digitalizálásában. Szerepet vállal a digitalizált anyagok egységes felületen, megfelelő metaadatokkal történő szolgáltatásában. A hivatali digitális könyvtárak közül a német hivatal – egyszerűen *Statistische Bibliothek* néven működtetett – gyűjteménye könyvtári szempontból a legfejlettebb. A dokumentumok digitális szolgáltatása mellett egyszerű és összetett keresés, teljes szövegű keresés, valamennyi metaadatra és témakörre történő szűkítési lehetőség segíti a felhasználókat a digitális gyűjteményben történő eligazodásban.[312]

A vizsgált könyvtárak közül a német statisztikai hivatal könyvtára az egyetlen, amely a szervezeti és működési szabályzatában külön kiemeli, hogy a hivatal munkatársainak nem a hivatal által megjelentetett publikációit is gyűjti. Ez a kitétel szinte egyetlenként a hivatali szakkönyvtárak közül az intézményi repozitóriumépítés feladatát dokumentálja. A könyvtár emellett a hagyományos könyvtári funkcióknak megfelelően nyitott intézmény. A dokumentumok megőrzése, a nemzetközi cserekapcsolatok ápolása mellett nyilvános könyvtár, ahonnan bárki kölcsönözhet. Ez a fajta nyitottság – ha nem is teljesen egyedülálló – nem nevezhető kellően elterjedtnek a hivatali könyvtárak körében. A német hivatali könyvtár példaértékűen átállt a digitális világ által megkövetelt szolgáltatások megvalósítására – miközben nem hanyagolja el a hagyományos könyvtári feladatokat sem.

A norvég statisztikai hivatal könyvtára zárt intézmény, szolgáltatásait a hivatal munkatársai vehetik igénybe. A könyvtár a hagyományos szakirodalmi források mellett előfizetés alapján nemzetközi szakirodalmi adatbázisokhoz is hozzáférést biztosít (MathSciNet, Web of Science stb.). Ennek megfelelően a hagyományos online katalógus mellett a könyvtár többforrású keresőt (discovery service-t) is igénybe vesz, hogy a felhasználók egy felületen kereshessenek valamennyi hozzáférhető forrásban.[313] A történeti kiadványok digitalizálása és digitális szolgáltatása a hivatalon belül a könyvtár feladata. Meglepő módon azonban a történeti kiadványok digitális gyűjteménye csak témakör és megjelenés év szerint kereshető. A teljes szövegű keresés biztosított, a dokumentumok azonban nincsenek metaadatokkal ellátva. A norvég statisztikai hivatal könyvtára a digitális világ elvárásaihoz igazodva jól megtalálta helyét a hivatali szervezetben. A digitális gyűjtemény építése mellett a szakirodalmi források biztosításában is elszakadt a hagyományos, kizárólag nyomtatott állományt biztosító gyűjteménytől.

312 „Library - Federal Statistical Office (Destatis)", elérés 2018. március 19., https://www.destatis.de/EN/PressServices/Library/Library.html.

313 „Library", ssb.no, elérés 2018. március 19., http://www.ssb.no/en/omssb/tjenester-og-verktoy/biblioteket.

Az olasz statisztikai hivatal két külön szervezeti egységben működtet könyvtárat és levéltárat. A könyvtár a statisztikai szakkönyvtáraktól eltérően szokatlanul nagy állománnyal rendelkezik (600 ezer kötet, 2500 kurrens folyóirat).[314] Ez a hatalmas gyűjtemény azonban bizonyos esetekben nehezíti a működést: így például az 1980 előtt megjelent kötetek retrospektív bibliográfiai leírása még nem történt meg – nem is beszélve a digitalizálásukról és online publikálásukról. A könyvtár és a levéltár nem vállal szerepet a hivatal online felületének vagy online könyvesboltjának kezelésében. A szakszerű kezelés hiánya meglátszik az online könyvesbolt felületén: az egyes évek nincsenek összekapcsolva, illetve a keresés nem szűrhető semmilyen szempont szerint az adatbázisban.

A portugál statisztikai hivatal könyvtára több telephelyen biztosítja a hozzáférést a hivatal kiadványaihoz, illetve szerepet vállal a történeti kiadványok digitalizálásában.[315] A digitális könyvtár üzemeltetése mellett a hagyományos könyvtári funkciókat idéző szakbibliográfiák összeállításával segítik a felhasználók tájékozódását az egyes területeken. Kutatástámogató szolgáltatások nem érhetők el a könyvtárban. A gyűjtemény nem önálló szervezeti egység, saját honlappal sem rendelkezik; tevékenységét a hivatali szervezetbe olvadva látja el. A portugál hivatal az ország felsőoktatási intézményeivel együttműködve a statisztikai kultúra támogatására a hivatali kiadványokat ingyen bocsátja a felsőoktatási könyvtárak rendelkezésére. Ez a sajátos megoldás a nyílt hozzáférés irányába jelent elmozdulást a kiadványcsere kárára.

A román statisztikai hivatal könyvtárát szinte a hivatallal egyszerre, 1859-ben alapították. A Nicholas Georgescu-Roegen (1906–1994) statisztikus-közgazdászról elnevezett könyvtár jelenlegi működését már kevéssé befolyásolja, de az 1930-as évektől néhány évtizedig – a magyar hivatali könyvtárhoz hasonlóan – ez a gyűjtemény is kötelespéldányra jogosult intézmény volt. Emellett az évek során több statisztikai határterülethez sorolható állományt is beolvasztottak a gyűjteménybe. A román hivatal könyvtára így több hasonlóságot is mutat a magyar statisztikai hivatal könyvtárával. Egyrészt a muzeális kiadványok tekintetében, másrészt a gyűjtőkör nem szigorúan statisztikára történő koncentrálásában. A román hivatali könyvtár elsősorban a hagyományos könyvtári szolgáltatásokkal segíti a felhasználókat. Az egyes dokumentumok digitalizálása nem tükröz átfogó koncepciót a hivatali kiadványok digitalizálására vonatkozóan. A román statisztikai hivatal könyvtára az egyetlen a vizsgált intézmények

314 „Istat Library", 2018. március 19., http://www.istat.it.
315 „NYRON.Library", elérés 2018. március 19., http://biblioteca.ine.pt/nyron/Library/Catalog/winlib.aspx.

közül, ahol nem alkalmaznak integrált könyvtári rendszert vagy online katalógust. A kiadványok listája egyszerűen Excel-fájlok segítségével érhető el a minimálisan szükséges metaadatok feltüntetésével.[316] Minden próbálkozása ellenére a gyűjtemény inkább történeti könyvtár benyomását kelti, és egyáltalán nem tart lépést a digitális világ fejlődésével.

A spanyol statisztikai hivatal könyvtára kiemelt feladatának tekinti a történeti kiadványok digitalizálását. A vizsgált gyűjtemények között egyedülálló módon nem pusztán a kötetek digitális szolgáltatásával segíti elő a tájékozódást, hanem saját online aloldalakon mutatja be egy-egy statisztikai szakterület történetét és a hozzáférhető dokumentumok sajátosságait.[317] Ezzel a szolgáltatással a könyvtár már túlmutat a dokumentumok hozzáférhetőségének kérdésén, hiszen hozzáadott értékként a szakterület bemutatásában, a források felhasználási lehetőségeinek értelmezésében a szakemberek és laikus felhasználók számára egyaránt jó összefoglalását adja egy-egy témának. A könyvtár 2017 első felében három gyűjteményben – „digitális kiállításban" – mutatta be a spanyol népszámlálások, mezőgazdasági összeírások és statisztikai vizualizáció történetét és sajátosságait. A könyvtár által működtetett digitális könyvtárban a témakörök közötti böngészés mellett a megfelelő metaadatokkal ellátott felületen is lehet keresni a történeti kiadványok között. (A könyvtár már a digitális korszak előtt megkezdte a gyűjtemény rögzítését: az eredeti dokumentumok mellett szinte valamennyi hivatali kiadványt mikorfilmen vagy mikrofiche-en is tárolták.)

A svájci statisztikai hivatal könyvtára hagyományos könyvtári szolgáltatásokat lát el. A hivatal oldalán teljességre törekvően elérhetők az archív kiadványok – sőt: a statisztikai hivatalt megelőző idők statisztikához kapcsolódó kötetei is. A hivatal – szinte egyedülálló módon – szabad hozzáférést biztosít az archív anyagokhoz 1988-ig, azonban nem teszi elérhetővé a kurrens statisztikai évkönyvek anyagát.[318] A könyvtár nem vállal aktív szerepet az intézmény honlapjának fejlesztésében vagy archiválási, adatközlési politikájának kidolgozásában.

316 „Information services | National Institute of Statistics", elérés 2018. március 19., http://www.insse.ro/cms/en/content/information-services-0#biblioteca.

317 „Products and Services / Publications / Products and Services / Library / Start", elérés 2018. március 19., http://www.ine.es/ss/Satellite?L=en_GB&c=Page&cid=1259927975940&p=1259927975940&pagename=ProductosYServicios%2FPYSLayout.

318 „Library", elérés 2018. március 19., https://www.bfs.admin.ch/bfs/en/home/fso/swiss-federal-statistical-office/library.html.

A svéd statisztikai hivatal könyvtára paradox módon teljesítette a digitális világ által megkövetelt funkciók nagy részét, de ezzel párhuzamosan nem sikerült igazolnia saját létjogosultságát. A hivatal valamennyi kiadványát digitális formában elérhetővé tették, a hivatal deklaráltan elkötelezett a nyílt hozzáférés mellett. Ugyanakkor a könyvtár a hivatali szervezetben mégis a nyomtatott kiadványok gyűjtőhelye maradt. Ezért 2016-ban a könyvtár egyes hagyományos szolgáltatásait megszüntették, a gyűjtemény nagy részét raktárba helyezték, a nemzetközi állománygyarapítás is megszűnt.[319] A könyvtár így – teljesítve a digitalizálás feladatait, de nem továbblépve a kutatástámogatás felé – egyfajta történeti gyűjteménnyé degradálódott, amely aktívan nem vállal szerepet a hivatali kutatáspolitika formálásában. A svéd hivatal a könyvtártól függetlenül szervezi a nyílt hozzáféréshez és a digitális világhoz kapcsolódó kérdéseket.

A szlovák statisztikai hivatal könyvtára kizárólag hagyományos könyvtári szolgáltatásokat valósít meg. A nyomtatott kiadványok kölcsönzése és helyben használata mellett más szolgáltatást nem is kínál a felhasználók számára. A hivatal a történeti jellemzők miatt a korabeli kiadványok digitalizálását sem végzi: a Szlovákiára vonatkozó kötetek a cseh vagy a magyar hivatal oldalán hozzáférhetők.[320] A szlovák statisztikai hivatal könyvtára így nem vállal szerepet a hivatal digitális megjelenésében: se a kiadványok online szolgáltatásában, se a tudományos tevékenység szélesebb támogatásában.

A vizsgált intézmények közül hét (az albán, a fehérorosz, a horvát, az ír, az izlandi, a lett és a szlovén statisztikai hivatal) nem tart fent saját szakkönyvtárat. Ezeket az országokat nem szerepeltettük a táblázatban.

319 „Library", Statistiska Centralbyrån, elérés 2018. március 19., http://www.scb.se/en_/finding-statistics/publications/library/.

320 „Statistical Office of the Slovak Republic", elérés 2018. március 19., https://slovak.statistics.sk/wps/portal/ext/aboutus/.

38. táblázat. Az egyes európai statisztikai hivatalok könyvtárainak adatai[321]

Ország	*Önálló szervezeti egység a könyvtár*	*Saját honlappal rendelkező könyvtár*	*Digitális könyvtárat üzemeltető könyvtár*	*Repozitóriumot üzemeltető könyvtár*	*Adatrepozitóriumot üzemeltető könyvtár*
Magyarország	IGEN	IGEN	IGEN	NEM	NEM
Ausztria	NEM	NEM	NEM	NEM	NEM
Belgium	NEM	NEM			
Csehország	NEM	NEM			
Dánia	NEM				
Észtország	NEM	NEM	NEM	NEM	NEM
Finnország	IGEN	IGEN	IGEN		
Franciaország	IGEN	NEM			
Hollandia	NEM	NEM	IGEN	NEM[322]	
Lengyelország	IGEN	IGEN			
Nagy-Britannia	IGEN	NEM	NEM	NEM	NEM
Németország	IGEN	IGEN	IGEN	IGEN	
Norvégia	IGEN	IGEN	IGEN	NEM	NEM
Portugália	NEM	NEM	IGEN	NEM	NEM
Románia	NEM	NEM	NEM	NEM	NEM
Spanyolország	IGEN	IGEN	IGEN	NEM	NEM
Svédország	IGEN	IGEN	IGEN	NEM	NEM
Szlovákia	IGEN	NEM	NEM	NEM	NEM

321 Forrás: saját szerkesztés a szövegtestben megadott források alapján.

322 A statisztikai hivatal üzemeltet repozitóriumot, azonban nem a könyvtár gondozásában.

Bár a könyvtárakat üzemeltető statisztikai hivatalok aránya akár kedvezőnek nevezhető a teljes vizsgált sokaság szempontjából, az átfogó kép mégis azt sugallja, hogy sok intézményben a könyvtár amolyan „ottragadt", új szolgáltatásokat bevezetni képtelen részlegként szerepel. Ezt támasztja alá az, hogy a statisztikai hivatalok túlnyomó részében a könyvtár nem önálló szervezeti egység, általában néhány fős könyvtárakról van szó. A könyvtárak nagy része önálló honlapot sem üzemeltet, mindössze a statisztikai hivatal oldalán szerepelnek statikus menüponttal, esetleg az online katalógusra mutató eléréssel.

Figyelembe véve azt, hogy a könyvtári szaktudás milyen előnyökkel járhat a statisztikai hivatalok tevékenységében, nagy szükség volna arra, hogy a statisztikai szakkönyvtárak érdekérvényesítő képessége javuljon. A helyzetet árnyalja, hogy az elmúlt években, évtizedekben mindössze egy hivatali szakkönyvtár szűnt meg, miközben egy másikat a teljes megsemmisülés után alapítottak újra. Egyértelmű azonban, hogy a statisztikai hivatalok részéről nincs egyértelmű állásfoglalás a könyvtári szolgáltatások fontosságáról, nincs egyértelmű kép arról, hogy a könyvtár miben segítheti a statisztikai hivatalok munkáját.

A könyvtári munkatárssal nem rendelkező hivataloknál hangsúlyosan figyelhető meg az online kiadványok felületének strukturálatlansága. Nemcsak a metaadatok hiánya, hanem az átláthatóság és rendezettség is kérdéses egyes esetekben. A lett statisztikai hivatal oldalán a történeti kiadványok nem kérhetők le egységes listában, nem szűrhető az online gyűjtemény se cím, se más szempont szerint. A történeti adatok iránt érdeklődőnek így soronként kell végignéznie a kiadványlistát, ha tájékozódni szeretne arról, hogy az archív évkönyvek vagy népszámlálási kötetek közül mi érhető el online módon.

Az európai statisztikai hivatalok könyvtárainak szolgáltatásait, hivatali szervezetben betöltött szerepét áttekintve jól látható, hogy sok esetben a digitális világban történő adatszolgáltatás, archiválás elszakadt a könyvtártól mint intézménytől. Ez a jelenség több szempontból is káros lehet mind a hivatal, mint a könyvtár számára. Egyrészt a könyvtár szerepvesztésével egyre nehezebbé válhat a könyvtári feladatok szükségességének indoklása a fenntartó felé. Ugyanakkor a könyvtárak szerepének kiiktatásával a hivatalok információs rendszerében érezhető hiátus jelenik meg a történeti és a jelenkori adatok között. Az esetek nagy részében a történeti adatok a jelenkori adatoktól független felületen, adatbázisban érhetők el, gyakran nehezen összehasonlítható formátumban. Ez a jelenség nehezít a statisztikai adatok értelmezését, de megkérdőjelezi a hivatalok statisztikai tájékoz-

tatásra vonatkozó politikájának egyes kérdéseit is. Több hivatal a helyzet feloldására a történeti adatok hozzáférését más intézmények bevonásával igyekszik segíteni, ez a megoldás azonban még kevésbé segíti a történeti és jelenkori adatok egységes kezelését és megjelenését.

A vizsgált statisztikai hivatalok közül csak elenyésző kisebbség esetén történt meg a hivatali könyvtár szerepkörének digitális világhoz történő igazítása. Ilyen jó példaként hozható fel Magyarország, Finnország, Lengyelország vagy Németország. Azonban még ezekben az országokban és intézményekben sem figyelhetjük meg teljesen a hivatali tudományos tevékenységéhez kapcsolódó támogató szolgáltatások kialakítását. Még kevésbé érezhető a könyvtárak szerepvállalása a hivatalok aktuális archiválási politikájában – általában csak a történeti adatok megőrzésében lehet szerepe a könyvtáraknak az intézményeken belül.

A digitális gyűjtemények meglepő módon általában még azokban az esetekben sem igazodnak a könyvtári szabványokhoz, ahol a könyvtár aktívan szerepet vállal a hivatal digitális könyvtárának vagy történeti digitális könyvtárának üzemeltetésében. Ezek az online gyűjtemények a lehető legritkább esetben tartalmaznak a dokumentumokhoz megfelelő metaadatokat, és nem biztosítanak lehetőséget az összetett keresésére, a keresések szűkítésére, a találati halmazok és keresések elmentésére sem. Ennek megfelelően ezek a gyűjtemények általában nem integrálhatók közös keresési felületekbe, és csak kivételes esetben állnak közvetlen kapcsolatban a hivatali könyvtár online katalógusával vagy más közös könyvtári katalógussal. Ez a sajátosság a hivatali könyvtárakat kevésbé jó színben tünteti fel: éppen a könyvtárak feladata lenne, hogy a hivatal digitális állományát integrálni tudják a digitális felületekre, a közös keresőkbe, online könyvtárakba. Az esetek túlnyomó részében még a teljes szövegű keresés sincs biztosítva a digitális állományban.

Sok esetben a statisztikai hivatal online felülete a könyvesbolti megjelenésre emlékeztet: a részletes metaadatok hiánya mellet feltűnő, hogy az összetartozó kiadványok között sem figyelhető meg kapcsolat. Így gyakran a statisztikai évkönyvek egyes kötetei sincsenek összekapcsolva a felületen. A felhasználónak hosszasan kell görgetnie, ha több év statisztikai évkönyveit szeretné áttekinteni. Ezek a hiányosságok nem állnak fenn azokban az esetekben, ahol a hivatali könyvtár gondozza a könyvesbolt és/vagy az online könyvtár felületét.

A hivatali könyvtárak túlnyomó része nem tudott aktív szerepet vállalni a hivatal digitális politikájában, és csak kevés gyűjtemény végez aktívan

kutatástámogató feladatokat. Mindössze néhány hivatali szakkönyvtár esetén fizetnek elő online szakirodalmi forrásokra (Norvégia, Magyarország) – miközben a felsőoktatásban és más szakkönyvtáraknál ez az egyik elsődleges állományfejlesztési eljárás.

A gyűjtemények nagy része nyilvános könyvtár, sok esetben deklaráltan a hivatali nyitottság és hozzáférhetőség intézményei. A hivatali könyvtárak emellett – általában kimondatlanul – elsősorban történeti vagy hivatali szakkönyvtárként tekintenek magukra. A digitális világban történő szerepvállalásuk túlnyomóan a kiadványok digitalizálására szorítkozik. A kutatástámogatást nagyrészt hagyományos könyvtári eszközökkel segítik. Általánosságban kijelenthető, hogy a statisztikai hivatalok nem tekintik kutatóintézetnek saját intézményüket annak ellenére sem, hogy túlnyomó részük megjelentet szakfolyóiratot, illetve a statisztikai adattárak mellett további szakkiadványokat.

Szinte valamennyi vizsgált hivatal üzemeltet könyvtárat. Azonban kérdéses, hogy a következő évtizedekben ezek a gyűjtemények képesek lesznek-e megfelelni a digitális világ kihívásainak. Több könyvtár esetén már most jelentős késedelem figyelhető meg ezen a téren, ami egyre jobban megnehezíti a felzárkózás lehetőségét. Ennek hiányában azonban a könyvtárak néhány évtizeden belül csak nehezen tudják majd létjogosultságukat igazolni, és egyfajta történeti gyűjteménnyé átalakulva kiesnek az aktuális hivatali munkafolyamatokból.

Összefoglalás

Az értekezésben bemutattuk a statisztika kialakulását, a hazai hivatalos statisztika meghatározó eseményeit. A hazai statisztikatörténeti szakirodalom áttekintése során megállapítottuk, hogy azok többnyire intézménytörténetre koncentrálnak, és nem mutatják be áttekintően az adatfelvételek mellett az adatkezelés sajátosságait. Az adatkezelés és a szenzitív adatok egy-egy területét bemutató kiadványok (például a német lakosság kitelepítését részletesen és alaposan elemző kötetek[323]) sem térnek ki egységesen az adatkezelés hazai gyakorlatának történeti tárgyalására.

Ennek megfelelően kiemelten törekedtünk arra, hogy a történeti összefoglaló során a szenzitív adatok kezelésének egyes állomásait a hivatalos statisztika tágabb történeti fejlődésébe ágyazva szerepeltessük. A statisztikatörténeti fejezeteknél több esetben nemzetközi példákkal illusztráltuk a szenzitív adatok kezelését – bemutatva a magyarországi statisztikától eltérő és azzal egyező trendeket egyaránt.

A történeti összefoglalás során azonosítottuk a magyar hivatalos statisztika intézményesülésének legfontosabb állomásait és személyeit – ezen belül az adatkezelés paradigmatikus változásait a hivatal életében. Megállapítottuk, hogy a magyarországi statisztika kezdetének központi kérdése az intézményesülés problémája volt. Ezzel járt együtt, hogy az intézményesülést megelőző időszakban egy-egy meghatározó statisztikus köré szerveződtek az adatgyűjtések, illetve az intézményesülés hiánya jelentette a legnagyobb problémát még a 19. század második felének tervezett adatgyűjtései során is. A magyar statisztikatörténet bizonyítja, hogy megbízható adatok előállításához mindenképpen hivatalos intézményi háttér szükséges, ezt nem helyettesítheti kizárólag egy-egy szakmai szervezet.

A szenzitív adatok kezelése – ha nem is kizárólagosan – elsősorban a népszámlálási összeírások során jelenik meg. Az értekezésben külön fejezetet szenteltünk a felekezeti és nemzetiségi adatok nyomon követésének a népszámlálások történetében. Több példán keresztül bemutattuk a lakossági bizalom és a statisztika (olykor-olykor visszás) kapcsolatát. A statisztikatörténet ilyen jellegű áttekintése érvet jelent a lakossági bizalmat előtérbe helyező adatgyűjtési programok kialakítására, valamint a statisztikára és az adatkezelésre vonatkozó jogszabályok „életszerűségének" vizsgálatára.

323 Czibulka, Heinz és Lakatos, *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás.*

A népszámlálásokra vonatkozó szakirodalom általában egyben kezeli a nemzetiségi és felekezeti adatok kérdését. A témakör vizsgálatakor megállapítottuk, hogy a nemzetiségi és felekezeti adatok más-más történeti korokban kerültek előtérbe, és ennek megfelelően – bár módszertanilag erősen összefüggő kérdéscsoportokról van szó – a vizsgálatuknál mindenképpen érdemes külön kezelni a két szenzitív adatot.

A szenzitív adatok mellett bemutattuk a könyvtárstatisztika változásait a kezdetektől napjainkig. A vizsgálat rámutatott a dedikált feladatkiosztás következetességének fontosságára, ugyanis megfelelő kezelő szerv kijelölése nélkül lehetetlen koherens idősort képezni egy-egy adatkörnél. Ez a jelenség nem csak a szenzitív adatok esetén figyelhető meg. A dolgozat bemutatja a könyvtárstatisztikai magyarországi és nemzetközi alakulását. Mindkét esetben megállapítja, hogy az összehasonlítható, koherens adatsorok megteremtése intézményi kérdés. Megfelelő hivatalos szerv hiányában egyetlen szakmai szervezet sem tudja teljes egészében magára vállalni az adatgyűjtés és –harmonizáció feladatát.

A statisztikatörténet ilyen értelemben túlmutat történeti jellegén, és a jelenkori statisztika számára is a tudományterületet befolyásoló megfigyeléseket és elvárásokat fogalmaz meg.

Az értekezés második fejezetcsoportja a statisztikai kiadványok történeti alakulásának kvantitatív vizsgálatát ismerteti. Ennek során bemutattuk a legfontosabb hivatali kiadványsorozatokat. A *Magyar statisztikai évkönyv* esetén fejezet- és táblázatszintű feldolgozás után néztük meg, hogy egy-egy korszakban hogyan reprezentálták az egyes adatköröket. A táblázatokat igyekeztünk összehasonlítható módon adatkörökbe rendezni, és ezek alapján vizsgálni azt, hogy a módszerrel lehetséges-e következtetéseket levonni az egyes szakstatisztikák, statisztikai területek helyzetére az adott korszakban.

A kutatás alapján a hivatalos statisztika az évkönyveiben megjelent táblázatok száma alapján nem részesítette előnyben a két világháború időszakában a társadalomstatisztikát – és hasonlóan a szocializmus időszakában sem közölt egyértelműen több gazdaságstatisztikai táblázatot. A vizsgált adatok alapján megállapítható, hogy nem minden politikai esemény gyakorolt azonnali változást a statisztikai évkönyvek szerkezetére. Kivételt képeznek ez alól a rendszerváltások, amelyek minden esetben jól azonosítható változást jelentettek az évkönyvek szerkezetében. Az adatok alapján a szakstatisztikai területek trendjei is kimutathatók: az agrárstatisztika, az

iparstatisztika, a népesedésstatisztika relatív háttérbe szorulása vagy előtérbe kerülése nyomon követhető a statisztikai évkönyvek alapján.

A *Magyar statisztikai évkönyv* mellett a hivatalos kiadványportfólió három reprezentatív kiadványsorozatát vizsgáltuk. A *Magyar statisztikai közlemények*, a *Statisztikai időszaki közlemények* és a *Statisztikai tükör* a saját korszakuk meghatározó, reprezentatív kiadványsorozatai voltak. Sorozatként ugyanakkor nem kötött szerkezetű kiadványokat jelentettek meg, hanem a KSH és a társadalom mindenkori érdeklődésének megfelelően jelentek meg az elemzések. A kutatás alapján megállapítható, hogy a sorozatok nem minden esetben követik az évkönyvek által vázolt trendeket. Több esetben érezhető, hogy a sorozatok gyorsabban reagáltak a változásokra, és a náluk megfigyelt kategóriaváltások a későbbi korszakban a statisztikai évkönyvnél is megjelentek.

A statisztikai kiadványok kvantitatív vizsgálata segítheti az egyes statisztikai ágazatok történetének kutatását, a nemzetközi összehasonlítások elvégzését, és természetesen hozzájárulhat a statisztikai hivatal és a társadalom viszonyát vizsgáló kérdésekhez. A megjelenő adatkörök mennyiségi vizsgálata segíthet beazonosítani azt, hogy egy-egy nemzeti statisztikai hivatal melyik adatkör vizsgálatát részesíti előnyben, melyeket tekinti a társadalom és a döntéshozók számára kiemelten fontos témakörnek. Az elemzések során látható, hogy a digitális világban egyre gyorsabban napvilágot látó adatközlések és elemzések még egyszerűbbé és gyorsabbá tehetik ezeket a trendváltozásokat.

A vizsgálat során kísérletet tettünk a hírlapirodalomban megjelenő statisztikák feltérképezésére. Ezek azonban – bár a hírlapok szinte teljes korpusza rendelkezésre áll – nehezen azonosíthatók, és sok esetben következetlen, nem megbízható adatra vezetnek. A keresési feltételek meghatározása kizárólag szövegalapon működhet, azonban így kétséges, hogy mekkora hatékonysággal lehet azonosítani az egyes szakstatikákat bemutató vagy azokra reflektáló újságcikkeket. A vizsgálat ennek megfelelően nem adott egyértelmű trendeket a hírlapkorpuszok elemzésekor. A jelenlegi és a későbbi vizsgálatoknak is elsősorban a következetesen elemezhető hivatali kiadványportfólióra kell támaszkodniuk.

Az értekezés harmadik részében a statisztikai szakkönyvtárak helyzetét mutattuk be. A történeti áttekintés során a szolgáltatások átalakulására és a szakrendek változására helyeztük a hangsúlyt. A változó intézményi környezet mellett változott az országokban a statisztikai szakkönyvtárak helyzete és szerepe is: az intézményrendszer átalakulásával a könyvtárak

is megszűntek, átalakultak. A történelem során a statisztikai intézményhálózat és a könyvtártudomány trendjeihez igazodva alakultak a könyvtári szolgáltatások is. Vizsgáltuk a 21. századi statisztikai szakkönyvtárak helyzetét és kitörési lehetőségeit. Sok esetben tapasztaltuk, hogy a könyvtárak lemaradtak, nem sikerült magukhoz vonzaniuk a 21. században elvárható feladatok teljességét. Bár több tekintetben érezhető a közeledés, mégis hiányosnak mondható a statisztikusok és könyvtárosok együttműködése, tapasztalatcseréje.

Szinte valamennyi szakkönyvtár részt vállal a nyomtatott kiadványok digitalizálásában, azonban a könyvtárak kisebbik része vállal aktív szerepet a statisztikai hivatal online könyvtárának kezelésében, a kutatástámogató szolgáltatások bevezetésében. Ennek kapcsán felmértük, hogy a statisztikai hivatalok milyen arányban teszik nyílt hozzáféréssel elérhetővé kiadványaikat, illetve milyen arányban üzemeltetnek nyílt adatrepozitóriumot. Bár a hivatalok túlnyomó része elkötelezett a nyílt hozzáférés irányába, de metaadatok híján sok esetben sem az online könyvtár, sem az adatrepozitórium nem alkalmas arra, hogy más hasonló gyűjteményekkel összekapcsolható legyen. Nemzetközi viszonylatban jól érzékelhető a hivatalos statisztika elkötelezettsége az adatokhoz való hozzáférés és ezzel kapcsolatban a kiadványok nyílt hozzáférhetősége irányában. Ennek fényében különösen érdekes lehet, hogy egyes országokban – így Magyarországon is – miért nem nyílt hozzáférésű valamennyi frissen megjelenő hivatalos statisztikai kiadvány.

Vizsgálatunkban az európai nemzeti statisztikai hivatalok évkönyveinek és szakfolyóiratainak megjelenését vettük számba. A vizsgált országok kétharmada jelentet meg statisztikai évkönyvet, egyharmada pedig nem rendezi kötetbe az adatokat: azokat adatbázisokban és a honlapján teszi hozzáférhetővé. A nyomtatott kötetet megjelentető hivatalok szinte kivétel nélkül online is közzéteszik kiadványaikat. Mindössze négy olyan ország szerepelt az elemzésben, ahol a kötetek online változata nem szabadon elérhető a megjelenés pillanatában. A nyílt hozzáférés aránya lényegesen nagyobb a szakfolyóiratok esetén.

Míg a szakirodalom a digitális világ terjedését jósolva már évtizedekkel ezelőtt a statisztikai kiadványok eltűnését jósolta, a trend nem igazolja az előrejelzéseket. A statisztikai évkönyvek több esetben reprezentatív célokat töltenek be: kis példányszámban megjelenő, nem piaci alapon forgalmazott kiadványokról van szó.

A dolgozatban áttekintettük az európai statisztikai szakkönyvtárak helyzetét, és megállapítottuk, hogy lényegesen eltérő fejlődési utat jártak be, illetve jelenleg is lényegesen eltérő helyzetben vannak. Az egyes szakkönyvtárak különböző szolgáltatási portfólióval rendelkeznek, és nem figyelhető meg egységes szerepkör a hivatali környezeten belül.

A könyvtáraknak kiemelten fontos szerepük lehetne a 21. században, hogy a statisztikai hivatalok által előállított kiadvány- és adatvagyon nyílt hozzáféréssel, könnyen hozzáférhető legyen a kutatók, felsőoktatási munkatársak és a tágabb értelemben vett társadalom számára. Ennek érdekében együttműködés szükséges a hivatalos statisztika szereplőivel, illetve igazodni kell a könyvtártudomány és a tudományos világ trendjeihez. A könyvtárosok ideális helyzetben vannak ahhoz, hogy összekötő szerepet töltsenek be a hivatalos statisztika és a statisztikusok, illetve a kutatói szféra és a társadalom között.

IRODALOMJEGYZÉK

Ágoston István. „Vályi András, az első magyar honismereti lexikon írója". *Honismeret* 18, 5–6. sz. (1990): 42–45.

Ajtay Kálmán. „Adalékok a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára történetéhez (1867–1944)". In *A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának évkönyve, 1956–57*, szerkesztette Kovacsics József, 57–81. Budapest: Statisztikai K., 1958.

Antoni Soma és Lencsés Ákos. „Megújult statisztikai adatbázisok". *Könyvtári Levelező/lap* 21, 9. sz. (2009): 28–30.

Baines, Athelstane. „The history and development of statistics in Great Britain and Ireland". In *The history of statistics*, 365–389. New York: Burk Franklin, 1970.

Balás Judit. „Laky Dezső". In *Magyar közgazdászok a két világháború között*, 198–228. Budapest: Akadémiai K., 1994.

Batizi László. *Vályi András élete és munkái*. Budapest: Sárkány, 1935.

Bátki Anna és Mészöly Magda, szerk. *Magyarországi könyvtárak címjegyzéke*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1986.

Benedeczki Jánosné. „A gazdaságstatisztikai vizsgálatok tárgya". In *Gazdaságstatisztika*, 21–36. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966.

Bokor Gusztáv. *A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szerkezete*. Budapest: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1896.

Buday László, szerk. *A M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal munkássága, 1871–1911.* Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1911.

———. „Előszó". In *Magyar statisztikai évkönyv. 1913*, III–IV. Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1915.

Buziássy Károly. *A fővárosi statisztikai szolgálat 75 éves fejlődése*. Budapest: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1946.

Czibulka Zoltán, szerk. *A nemzetiségi népesség száma egyes községekben, 1960–1990.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1991.

———. „Az állampolgárság, a nemzetiség, az anyanyelv és a vallás összeírásának népszámlálási lehetőségei és problémái". In *Népszámlálás az ezredfordulón*, 2:27–51. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1999.

Czibulka Zoltán, Heinz Ervin és Lakatos Miklós, szerk. *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2004.

Csahók István. *Válogatott bibliográfia a magyar hivatalos statisztikai szolgálat történetének tanulmányozásához*. 2 köt. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, 1992.

Dányi Dezső. „Statisztika a kiegyezés előtt”. In *Tanulmányok a magyar statisztikai szolgálat történetéből,* Dezső Dányi és Nyitrai Ferencné, 1–30. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1998.
Dely Zoltán. „A felekezeti (egyházi) és az állami anyakönyvek mint a népmozgalmi statisztikai adatgyűjtés forrásai”. In *A magyar hivatalos statisztika történetéből,* 254–258. Budapest: Statisztikai K., 1968.
Dobrovits Sándor. „Előszó”. In *Magyar statisztikai évkönyv. 1939*. Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1940.
Domonkos Lászlóné, Pásztor Angelika és Lencsés Ákos. „Nemzetközi cserekapcsolatok egy országos szakkönyvtár életében: A KSH Könyvtár nemzetközi gyűjteménye”. *Könyvtári Levelező/lap* 24, sz. 11 (2012): 31–35.
„Együttműködési megállapodás”. *Statisztikai Szemle*, 9. sz. (2011): 1018.
Ellis, Simon, Michael Heaney, Pierre Meunler és Roswitha Poll. „Global library statistics”. *IFLA Journal* 35, 2. sz. (2009): 123–130.
„Előszó”. In *Magyar statistikai évkönyv*. Budapest: Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal, 1876.
Évfordulók a statisztika történetéből. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1994.
Faragó Lászlóné, szerk. *Könyvtári Minerva I.* Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1965.
Ferge Zsuzsa. „Az »Adatok és adalékok« kötet 50 év távlatából”. In *150 éves az MTA Statisztikai Bizottsága.* Budapest: Központi Statisztikai Könyvtár, 2010. Kézirat.
Findura Imre, szerk. *Az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal könyvtárának és térképgyűjteményének czímjegyzéke 1867–1884.* Budapest: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1885.
Fleck, Claudia. „The Internet-Database of the Federal Statistical Office of Germany”. *OECD Statistical Newsletter*, sz. 53 (2011): 8–11.
Fodor István. *Oláh Miklós Hungáriája*. Budapest: Akadémiai K., 1990.
Fráter Jánosné. *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai 1854–1949.* Budapest: MTA Könyvtára, 1974.
Garfield, Joan. „Research on Statistical Literacy, Reasoning, and Thinking”. In *The Challenge of Developing Statistical Literacy, Reasoning and Thinking*, 397–409. Dordrecht: Kluwer Academy, 2004.
Gray, Andrew. „Death of a repository”. *UKSG eNews*, 414. sz. (2018).
György Aladár, szerk. *Magyarország hivatalos statisztikája, történelme és fejlődése.* Budapest: Athenaeum, 1885.
György Aladár. *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben.* Budapest: Országos Statisztikai Hivatal, 1886.

Hajós Istvánné. „Új raktározási és feldolgozási rendszerünk". In *A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának évkönyve, 1956–57*, szerkesztette Kovacsics József, 15–26. Budapest: Statisztikai K., 1958.
Hald, Anders. *A history of probability and statistics and their applications before 1750.* New York: Wiley, 1990.
Havasi Lajos. „A SZÁMALK rövid története". In *A Számalk és elődei,* Havass Miklós, 9–68. Budapest: Számítástechnika-alkalmazási Vállalat, 2011.
Holka László. „A Központi Statisztikai Hivatal területi szerveinek történetéből". *Statisztikai Szemle* 95, 11–12. sz. (2017): 1082–1099.
Hoóz István. „A cigány lakosságra vonatkozó összeírások Magyarországon a XVIII. és a XIX. században". In *A Magyarországban 1893. január 31-én végrehajtott czigányösszeirás eredményei [reprint]*, 5–8. Pécs: Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem, 1992.
Hunyadi László, Mundruczó György és Vita László. *Statisztika*. 3. jav. kiad. Budapest: Aula, 2000.
Hunyadi László és Rappai Gábor. „Gondolatok a statisztikáról". *Statisztikai Szemle* 77, 1. sz. (1999): 5–15.
Hüttl Antónia. „Mit mérnek a nemzeti számlák?" *Statisztikai Szemle* 89, 10–11. sz. (2011): 1098–1112.
Jekelfalussy József. „Előszó". In *A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal Nyilvános Könyvtárának és Térképgyűjteményének czímjegyzéke.* Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1898.
Kápolnai Iván. *Statisztikai időszaki közlemények katalógusa, 1957–1984.* Budapest: Statisztikai K., 1984.
Kardos Zoltánné és Vargáné Dugonics Rita. *Alkalmazott statisztika.* Keszthely: Keszthelyi Akadémia Alapítvány, 1997.
Katona Tamás, Kovács Péter és Petres Tibor. *Általános statisztika.* 4. átd. bőv. kiad. Szeged: Pólya Elemér Alapítvány, 2007.
Keleti Károly. „Előszó". In *Magyar statistikai évkönyv.* Budapest: Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal, 1874.
———. *Emlékirat egyúttal javaslat Magyarország hivatalos statistikájanak szervezése tárgyában.* Pest: Athenaeum, 1869.
———. *Magyarország szőlőszeti statistikája, 1860–1873.* Budapest: Athenaeum, 1875.
Keményfi Róbert. „A mérés lehetősége az etnikai, a vallási és a nemzeti kisebbség fogalmában". In *Történeti demográfiai évkönyv, 2001*, 65–77. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutatóintézet, 2001.
Kiss Albert és Manczel Jenő. *A statisztika módszertana és alkalmazása a mezőgazdaságban.* Budapest: Mezőgazdasági K., 1965.

Kiszl Péter. „Ki viszi át...? A könyvtárak társadalmi felelősségvállalása a digitális korban". *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 64, 1. sz. (2017): 1–23.
Koren, John, szerk. *The history of statistics*. New York: Burt Franklin, 1970.
Korpás Attiláné. *Általános statisztika I.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.
Kovács Katalin, Lukátsné Takács Zsuzsa és Sz. Nagy Lajos, szerk. *A felsőoktatási és szakkönyvtárak címjegyzéke.* Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1991.
Kovacsics József. „Keleti Károly a tudós és közgazdász". *Statisztikai Szemle* 61, 10. sz. (1983): 1070–1075.
Könyvtári Minerva 1996 I-III. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1997.
Krisztics Sándor és Márki Hugó, szerk. *A Nemzetgazdasági-Statisztikai Szeminárium könyvtárának katalogusa a Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetemen.* Budapest: Nemzetgazdasági Statisztikai Szeminárium, 1916.
A kulturális statisztika módszertana és fogalmai. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2005.
Kultúrstatisztikai adattár, 2000–2010. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2011.
Laczka Éva. „Agrárcenzusok 1895 és 2010 között - célok, módszertani megoldások, eredmé-nyek". Statisztikai Szemle 88, 6. sz. (2010): 603–622.
Lakatos Miklós. „A hetedik magyar statisztikai (2016. évi CLV.) törvény főbb jellemzői, hatása a statisztikai szolgálat jövőbeni működésére". *Statisztikai Szemle* 95, 10. sz. (2017): 945–975.
———. „A Központi Statisztikai Hivatal története a rendszerváltozástól napjainkig, 1989–2017". *Statisztikai Szemle* 95, 11–12. sz. (2017): 1121–1143.
———. *Az adatvédelem jogi szabályozása a magyar népszámlálások történetében.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2000.
Láng Lajos. *A statisztika története.* Budapest: Grill, 1913.
Lawton, Richard. „Introduction." In *The census and social structure. An interpretative guide to nineteenth century censuses for England and Wales*, 1–27. London: Cass, 1978.
Lelkes György. „A Magyar helységnév-azonosító szótár 3, bővített és javított kiadásának bemutatása". *Területi Statisztika* 52, 2. sz. (2012): 187–193.

Lencsés Ákos. „A brazil statisztikai és földrajzi intézet tájékoztatási gyakorlata". *Nemzetközi Statisztikai Figyelő* 1, 2. sz. (2015): 33–36.
———. „A KSH Könyvtár tudásbázisai". *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 60, 10. sz. (2013): 441–445.
———. „A nemzetiségi statisztika forrásai". *Könyvtári Levelező/lap* 22, 12. sz. (2010): 13–15.
———. „Felekezet és statisztika". *Vigilia* 76, 10. sz. (2011): 751–757.
———. „Fényes Elek: a statisztikus, az ember". In *Fényes Elektől az európai statisztikai rendszerekig*, 33–37. Budapest: Magyar Statisztikai Társaság, 2016.
———. „Könyvtári esték". *Könyvtári Levelező/lap* 24, sz. 2 (2012): 16–17.
Lencsés Ákos és Kristóf Ibolya. „Fényes Elek levelei". *Statisztikai Szemle* 95, 8–9. sz. (2017): 901–908.
Lencsés Ákos és Rózsa Dávid. „Iratok az MTA Statisztikai Bizottságának első évtizedéből". *Statisztikai Szemle* 90, 2–3. sz. (2012): 188–205.
Lonergan, Gayle. „Counting citizens: the transfer and translation of census categories from the international statistical congresses to the principality of Bulgaria (1872–1888)". *Nationalities Papers*, 2017 30., 1–19.
A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal Nyilvános Könyvtárának és Térképgyűjteményének címjegyzéke. Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1898.
A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal Nyilvános Könyvtárának könyvjegyzéke. 1. köt. Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1915.
A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi 1869–1990. 3. köt. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1995.
A magyar statisztikai törvények. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1994.
„»...megtanítottak arra, hogy tanulni és dolgozni kell«. 1.: Javorniczky István beszélgetése Andorka Rudolffal". *Századvég* 11, 39. sz. (2006): 167–207.
Nachowitz, Todd. „New Zealand as a Multireligious Society". *Aotearoa Ethnic Network Journal*, 2. sz. (2007).
Nemes Erzsébet, szerk. *A Statisztikai Hivatal vezetői*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár, é. n.
Nemes Erzsébet. „Kőrösy József szerepe a Fővárosi (ma Fővárosi Szabó Ervin) Könyvtár megalapításában". *Statisztikai Szemle* 85, 10–11. sz. (2007): 965–983.
Nemes Erzsébet és Rettich Béla. „A könyvtári tájékoztatás eszközei – a könyvtárlajstromtól az integrált könyvtári rendszerig". *Statisztikai Szemle* 82, 3. sz. (2004): 280–295.

Nikiforidoua, Zoi, Aspasia Lekkab és Jenny Pangec. „Statistical literacy at university level”. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 9. sz. (2010): 795–799.
Nyitrai Ferencné. *Gazdaságstatisztika*. Miskolc: Bíbor, 2000.
Oblath Gábor. „Ezentúl minden másképpen volt? – Gondolatok a GDP-adatok legutóbbi revízióiról”. *Statisztikai Szemle* 90, 6. sz. (2012): 559–570.
Oktatás, művelődés 1950–1990. Budapest: Statisztikai K., 1992.
Oros Iván. „Mezőgazdasági kérdések a hazai lakossági cenzusokban”. In *Népszámlálások az ezredfordulón 2.*, 114–146. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1999.
„Az országos magyar stat. Tanács ülése”. *Hivatalos Statistikai Közlemények* 2, 1. sz. (1869): 23–111.
Őri Péter és Pakot Levente. *Census and census-like material preserved in the archives of Hungary, Slovakia and Transylvania (Romania), 18-19th centuries.* Rostock: Max-Planck-Institut für Demografische Forschung, 2011.
Paládi-Kovács Attila. *Fényes Elek*. Budapest: Akadémiai K., 1976.
Pfeiffer, Annette. „Das Image des Statistischen Bundesamtes”. *Wirtschaft und Statistik*, 12. sz. (2001): 981–987.
Pikler György. „Előszó”. In *Magyar statisztikai évkönyv. 1947.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1949.
Pintér József és Rappai Gábor, szerk. *Statisztika*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, 2007.
Pléh Csaba. „Gondok (?) az adatokkal”. *Magyar Tudomány* 179, 1. sz. (2018): 148–152.
Pukli Péter és Végvári Jenő. „A statisztika: tudomány és szakma”. *Statisztikai Szemle* 82, 1. sz. (2004): 5–30.
Regős Eszter. „Adatvédelem az Európai Unió Általános Adatvédelmi Rendelete és a hivatalos statisztikáról szóló törvény tükrében”. *Statisztikai Szemle* 96, 8–9. sz. (2018): 892–914.
Rehák Aranka és Rózsa Gábor, szerk. *Népszámlálások Magyarországon.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2000.
Reiczigel Jenő, Harnos Andrea és Solymosi Norbert. *Biostatisztika*. Nagykovácsi: Pars, 2010.
Révfalvi Miklós. „A magyar statisztikai szolgálat a két világháború között (1918–1944)”. In T*anulmányok a magyar statisztikai szolgálat történetéből*, Dányi Dezső és Nyitrai Ferencné, 97–150. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1998.
Rózsa Dávid. „Az 1930-as gépesített népszámlálás”. *Élet és Tudomány* 66, 43. sz. (2011): 1369.

———. „Hágától Washingtonig – A magyar hivatalos statisztika kapcsolata a nemzetközi szervezetekkel a kezdetektől 1947-ig”. *Statisztikai Szemle* 95, 11–12. sz. (2017): 1067–1081.
———. „Másfél évszázad – élő örökség. Mérföldkövek a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának történetéből”. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 60, 10. sz. (2013): 411–420.
Rózsa Dávid, Kalmár Csilla és Lencsés Ákos. „A statisztika és a digitális átállás”. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 60, 2. sz. (2013): 47–65.
Rózsa Dávid és Lencsés Ákos. „A KSH Könyvtár társadalomtudományi hivatkozásgyűjtő adatbázisa, a Mathias”. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 60, 10. sz. (2013): 446–449.
Rózsa Gábor. „A hivatalos magyar népszámlálások és más nagy népességösszeírások, 1870–2016. 1. rész”. *Statisztikai Szemle* 95, 11–12. sz. (2017): 1159–1180.
Rózsa György és Sebestyén György. „Nemzetközi együttműködés és a magyarországi társadalomtudományi információ”. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 31, 11. sz. (1984): 440–451.
Ruzic, Genovefa. „Foreword”. In *Stat'o'book*, 3. Ljubljana: Republic of Slovenia Statistical Office RS, 2014.
Sárdy Péter. A *tudományos és szakkönyvtárak 1968. évi statisztikai adatainak elemzése*. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda, 1970.
Schiller, Achim és Joachim Engel. „The importance of statistical literacy for democracy”. In *Challenges and Innovations in Statistics Education*. Szeged: University of Szeged, 2018.
Schweng Loránd. *Statisztika*. Budapest: Stephaneum, 1944.
Sebestyén György. „Az információtudomány főbb trendjei az ezredforduló után”. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 62, 11–12. sz. (2015): 415–428.
———. „Törekvések a magyar társadalomtudományi információs és dokumentációs hálózat kialakítására”. *Könyvtári Figyelő* 30, 4. sz. (1984): 372–378.
Sebők László, szerk. *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2005.
„A statistikai bizottság jegyzőkönyveinek kivonata”. *Statistikai Közlemények*, 2. sz. (1861): 292–295.
„A statistikai bizottság jegyzőkönyveinek kivonata”. *Statistikai Közlemények,* 2. sz. (1862): 277–278.
Stigler, Stephen M. *The history of statistics*. Cambridge: Harvard University Press, 1986.
Szabóky Alajos. „Előszó”. In *Magyar statisztikai évkönyv. 1916, 1917, 1918.*, III–IV. Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1924.

Szaszkóné Sin Aranka. „Adalékok Fényes Elek pályájához”. *Statisztikai Szemle* 76, 3. sz. (1998): 253–265.
Szelényi Iván. „Andorka Rudolfra emlékezve”. *Közgazdasági Szemle* 44, 10. sz. (1997): 937–939.
Szilágyi Károly, Jóri András és Szabó Máté Dániel. *Az információszabadság elektronikus kézikönyve.* Budapest: Educatio, 2008. https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/informacioszabadsag/index.html. Elérés: 2019. január 10.
Thirring Gusztáv. *Akadémiánk és a hazai statisztika*. Budapest: MTA, 1927.
———. *Budapest székes főváros statisztikai hivatalának története*, 1869–1894. Budapest: Grill, 1894.
Tomka Miklós. „Vallás és vallásosság”. In *Társadalmi riport 1990*, 534–555. Budapest: TÁRKI, 1990.
Tóth Gergely. *Bél Mátás „Notitia Hungaria novae...” című művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése*. Budapest: ELTE BTK, 2007.
Tudományos és szakkönyvtárak. [Budapest]: Központi Statisztikai Hivatal, 1954.
Tyukodi Piroska. *Fényes Elek*. Pécs: Dunántúl Ny., 1940.
Vallás, felekezet. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2002.
Vályi András. „Előbeszéd”. In *Magyar országnak leírása*, 2. köt. Buda: Kir. Universitas, 1799.
Vargha András. *Matematikai statisztika pszichológiai, nyelvészeti és biológiai alkalmazásokkal.* Budapest: Pólya Kiadó, 2000.
Végvári Jenő. „Az új magyar statisztikai törvény koncepciója”. *Statisztikai Szemle* 69, 6. sz. (1991): 413–424.
Vért András. „Schwartner Márton”. *Statisztikai Szemle*, 6. sz. (1952): 487–493.
Vincze István. *Matematikai statisztika*. 7. kiad. Budapest: Tankönyvkiadó, 1986.
Vukovich Gabriella. „Bevezetés”. In *Magyar statisztikai évkönyv. 2009.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2010.
———. „Bevezetés”. In *Magyar statisztikai évkönyv. 2012.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2013.
Wright, Beth, Joanne Caddy és Dale Chatwin. *Informing a nation: the evolution of the Australian Bureau of Statistics.* Camberra: ABS, 2005.

Felhasznált honlapok

„The 1931 Census". Elérés 2018. január 8. http://www.1911census.org.uk/1931.htm.

„24/2011 KSH-utasítás". Elérés 2012. május 29. http://www.ksh.hu/docs/szolgaltatasok/kutatoszoba/kutatoszoba_utasitas_2011_alairt.pdf

„-Australian Data Archive - Home". Elérés 2017. február 25. https://www.ada.edu.au/.

„About Statbel | Statbel". Elérés 2018. március 19. http://statbel.fgov.be/en/about-statbel.

„About Statistics Estonia - Statistics Estonia". Elérés 2018. március 19. https://www.stat.ee/about.

„About us - Office for National Statistics". Elérés 2018. március 19. https://www.ons.gov.uk/aboutus.

„Annuario statistico italiano 2016". Elérés 2017. október 30. http://www.istat.it.

„Articles and publications Statistical yearbook - SSB". Elérés 2017. február 25. http://www.ssb.no/en/befolkning/artikler-og-publikasjoner/statistical-yearbook.

„Central Statistical Library | CZSO". Elérés 2017. július 15. https://www.czso.cz/csu/czso/central_statistical_library.

„Central Statistical Office of Poland / Publications". Elérés 2017. február 25. http://stat.gov.pl/en/publications/.

„Chiffres clés 2013 - - Home". Elérés 2017. február 25. http://statbel.fgov.be/fr/modules/publications/statistiques/chiffres_cles_2013.jsp#.WLFSffJLPpj.

„CIS - Current Index to Statistics". Elérés 2018. január 8. https://www.statindex.org/.

„Demográfia". Elérés 2017. február 25. http://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia.

„Demografie, Review for Population Research | CZSO". Elérés 2017. február 25. https://www.czso.cz/csu/czso/demografie_review_for_population_research.

„Digital Library EL.STAT." Elérés 2018. január 8. http://dlib.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/categoryyears?p_cat=10007369&p_topic=10007369.

„Disseminating its statistics and studies | Insee". Elérés 2018. március 19. https://www.insee.fr/en/information/2388407.

„E. biblioteka - Oficialiosios statistikos portalas". Elérés 2018. január 8. https://osp.stat.gov.lt/statistikos-leidiniu-katalogas?publication=24580.

„Économie et Statistique - Persée". Elérés 2017. február 25. http://www.persee.fr/collection/estat.
„Eesti statistika aastaraamat. 2016. Statistical Yearbook of Estonia - Statistics Estonia". Elérés 2018. január 8. https://www.stat.ee/publication-2016_statistical-yearbook-of-estonia-2016.
„Együttműködési megállapodás – KSH – MKE – IKSZ". Elérés 2017. április 8. http://mke.info.hu/blog/2016/09/egyuttmukodesi-megallapodas-ksh-mke-iksz/.
„Europe in figures - Eurostat yearbook - Statistics Explained". Elérés 2017. február 15. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Europe_in_figures_-_Eurostat_yearbook.
„Główny Urząd Statystyczny / Czasopisma / Wiadomości Statystyczne". Elérés 2017. február 25. http://stat.gov.pl/czasopisma/wiadomosci-statystyczne/.
„HISTPOP.ORG - Home". Elérés 2018. január 8. http://www.histpop.org/ohpr/servlet/.
„IFLA -- Global statistics for the 21st century". Elérés 2019. január 25. https://www.ifla.org/statistics-and-evaluation/global-statistics.
„IFLA -- IFLA Library Statistics Manifesto". Elérés 2019. január 25. https://www.ifla.org/publications/ifla-library-statistics-manifesto?og=63.
„IFLA Library Map of the World - About". Elérés 2019. január 25. https://librarymap.ifla.org/about.
„Information Services". Elérés 2018. március 19. https://www.dst.dk/en/informationsservice.
„Information services | National Institute of Statistics". Elérés 2018. március 19. http://www.insse.ro/cms/en/content/information-services-0#biblioteca.
„Istat Library". Elérés 2018. március 19. http://www.istat.it.
„Kezdőlap | Arcanum Digitális Tudománytár". Elérés 2018. január 28. https://adtplus.arcanum.hu/hu/.
„KSH Könyvtár. Az egyes könyvtári szolgáltatások díjtételei". Elérés 2017. április 8. http://konyvtar.ksh.hu/index.php?s=info_dijtetelek#adatszolgaltatasok.
„Library". Elérés 2018. március 19. http://www.statistics.gr/en/library.
„Library". ssb.no. Elérés 2018. március 19. http://www.ssb.no/en/omssb/tjenester-og-verktoy/biblioteket.
„Library". Elérés 2018. március 19. https://www.bfs.admin.ch/bfs/en/home/fso/swiss-federal-statistical-office/library.html.
„Library". Statistiska Centralbyrån. Elérés 2018. március 19. http://www.scb.se/en_/finding-statistics/publications/library/.

„Library - Federal Statistical Office (Destatis)". Elérés 2018. március 19. https://www.destatis.de/EN/PressServices/Library/Library.html.
„National Archives: Census of Ireland 1901/1911". Elérés 2018. január 8. http://www.census.nationalarchives.ie/.
„National Bureau of Statistics of China >> Annual Data". Elérés 2017. február 25. http://www.stats.gov.cn/english/statisticaldata/AnnualData/.
„A népszámlálás kérdései. Központi Statisztikai Hivatal". Elérés 2019. január 5. https://www.ksh.hu/nepszamlalas/a_nepszamlalas_kerdesei.
Netherlands, Statistics. „Customised Services & Microdata". Elérés 2018. március 19. http://www.cbs.nl/en-gb/our-services/customised-services-microdata.
„NYRON.Library". Elérés 2018. március 19. http://biblioteca.ine.pt/nyron/Library/Catalog/winlib.aspx.
„Portal do Instituto Nacional de Estatística". Elérés 2017. február 25. https://www.ine.pt/xportal/xmain?xpgid=ine_main&xpid=INE.
„Press Release Statistical Yearbook of Ireland 2014 - CSO - Central Statistics Office". Elérés 2018. január 8. http://www.cso.ie/en/csolatestnews/pressreleases/2014pressreleases/pressreleasestatisticalyearbookofireland2014/.
„Products and Services / Free publications / Statistical Yearbook of Spain". Elérés 2017. feb-ruár 25. http://www.ine.es/en/prodyser/pubweb/anuarios_mnu_en.htm.
„Products and Services / Publications / Products and Services / Library / Start". Elérés 2018. március 19. http://www.ine.es/ss/Satellite?L=en_GB&c=Page&cid-1259927975940&p-1259927975940&pagename=ProductosYServicios%2FPYSLayout.
„RevStat". Elérés 2017. február 25. https://www.ine.pt/revstat/back.html.
„Romanian Statistical Review | The Journal of National Institute of Statistics". Elérés 2017. február 25. http://www.revistadestatistica.ro/.
„Slovenská štatistika a demografia". Elérés 2017. február 25. https://www7.statistics.sk/.
„Statistical Abstract of the United States - Statistical Abstract of the United States". Elérés 2017. február 25. http://www.proquest.com/products-services/statabstract.html.
„Statistical Abstracts Series". Elérés 2017. február 25. https://www.census.gov/library/publications/time-series/statistical_abstracts.html.
„Statistical Office of the Slovak Republic". Elérés 2018. március 19. https://slovak.statistics.sk/wps/portal/ext/aboutus/.
„Statistical Yearbook". Elérés 2018. január 8. https://www.dzs.hr/Eng/Publication/stat_year.htm.

„Statistical Yearbook - Statistics Denmark". Elérés 2017. február 25. http://www.dst.dk/en/Statistik/Publikationer/VisPub?cid=022256.
„Statistical Yearbook, 2017". Elérés 2018. január 8. http://www.instat.gov.al/en/publications/books/2017/statistical-yearbook-2017/.
„The Statistical Yearbook of Iceland discontinued". Hagstofa. Elérés 2018. január 8. http://statice.is/publications/news-archive/miscellaneous/the-statistical-yearbook-of-iceland-discontinued/.
„Statistical Yearbook of Ireland - CSO - Central Statistics Office". Elérés 2018. január 8. http://www.cso.ie/en/statistics/statisticalyearbookofireland/.
„Statistical yearbook of Latvia 2017 | Latvijas statistika". Elérés 2018. január 8. http://www.csb.gov.lv/en/dati/e-publikacijas/statistical-yearbook-latvia-2017-45760.html.
„Statistical Yearbook of Sweden". Elérés 2017. február 25. http://www.scb.se/en/finding-statistics/statistics-by-subject-area/other/other/statistical-yearbook-of-sweden/.
„Statistical yearbook of the Netherlands 2014". Elérés 2017. február 25. https://www.cbs.nl/en-gb/publication/2014/29/statistical-yearbook-of-the-netherlands-2014.
„Statistical Yearbook of the Republic of Belarus". Elérés 2018. január 8. http://www.belstat.gov.by/en/ofitsialnaya-statistika/publications/catalogues-of-statistical-publications/statistical-yearbook-of-the-republic-of-belarus/.
„Statistical Yearbook of the Slovak Republic 2016". Elérés 2017. február 25. https://slovak.statistics.sk.
„Statistical yearbooks | Statistics Finland". Elérés 2017. február 25. http://www.stat.fi/tup/tilastokirjasto/tilastolliset_vuosikirjat_en.html.
„Statistical yearbooks of Romania | National Institute of Statistics". Elérés 2017. február 25. http://www.insse.ro/cms/en/content/statistical-yearbooks-romania.
„Statistics, Census of Population and Housing". Elérés 2018. január 8. http://www.abs.gov.au/websitedbs/D3110124.NSF/0/86429d11c45d4e73ca256a400006af80?OpenDocument.
„Statistika: Statistics and Economy Journal | CZSO". Elérés 2017. február 25. https://www.czso.cz/csu/czso/2-statistika.
„Statistiken". Elérés 2018. március 19. https://www.statistik.at/web_de/statistiken/index.html.
„Statistische Nachrichten". Elérés 2017. február 25. http://www.statistik.at/web_de/services/stat_nachrichten/index.html.
„Statistisches Jahrbuch". Elérés 2017. február 25. http://www.statistik.at/web_en/publications_services/statistisches_jahrbuch/index.html.

„Statistisches Jahrbuch der Schweiz 2017 | Publikation |". Elérés 2018. január 8. https://www.bfs.admin.ch/bfs/de/home/statistiken/kataloge-datenbanken/publikationen/uebersichtsdarstellungen/statistisches-jahrbuch.assetdetail.2040002.html.
„Statistisches Jahrbuch - Statistisches Bundesamt (Destatis)". Elérés 2017. február 25. https://www.destatis.de/DE/Publikationen/StatistischesJahrbuch/StatistischesJahrbuch.html.
„Statisztikai Szemle főoldal". Elérés 2017. február 25. http://www.ksh.hu/statszemle.
„The Stefan Szulc Central Statistical Library". Elérés 2018. március 19. https://cbs.stat.gov.pl/en/.
Szabó Zsuzsa „Kutatási adatkezelési szokások feltérképezése a Debreceni Egyetemen". VIDEOTORIUM. Elérés 2019. február 25. http://kifu.videotorium.hu/hu/recordings/16910/kutatasi-adatkezelesi-szokasok-felterkepezese-a-debreceni-egyetemen.
„Táblák (STADAT) - Témastruktúra". Elérés 2019. január 28. http://www.ksh.hu/stadat.
„A Területi Statisztika folyóirat bekerült a világ legnagyobb tudományos adatbázisába, a SCOPUS-ba". Elérés 2017. április 8. https://www.ksh.hu/sajtoszoba_kozlemenyek_tajekoztatok_2017_01_26.
Tilastokeskus. „Library of Statistics". Elérés 2018. március 19. https://www.stat.fi/tup/tilastokirjasto/index_en.html.
„Wirtschaft und Statistik - Statistisches Bundesamt (Destatis)". Elérés 2017. február 25. https://www.destatis.de/DE/Publikationen/WirtschaftStatistik/WirtschaftStatistik.html.
„Yearbooks | CZSO". Elérés 2017. február 25. https://www.czso.cz/csu/czso/yearbooks.
„Каталог публикаций::Федеральная служба государственной статистики". Elérés 2018. január 8. http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/doc_1135087342078.
„Списание Статистика". Elérés 2017. július 15. http://spisaniestatistika.nsi.bg/page/en-topmenu/home.php?lang=EN.

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat. A Központi Statisztikai Hivatal vezetői	32
2. táblázat. A Magyar Minerva köteteiben szereplő intézmények száma	63
3. táblázat. A KSH reprezentatív kiadványsorozatainak kötetszáma	85
4. táblázat. A statisztikai kiadványok elemzéséhez használt tematikai sablon	87
5. táblázat. A fejezetek átlagos száma a Magyar statisztikai évkönyv egyes témaköreiben	90
6. táblázat. A táblázatok átlagos száma a Magyar statisztikai évkönyv egyes témaköreiben	90
7. táblázat. A fejezetek átlagos száma a Magyar statisztikai évkönyv egyes fő témaköreiben	91
8. táblázat. A táblázatok átlagos száma a Magyar statisztikai évkönyv egyes fő témaköreiben	91
9. táblázat. A népesesedés–társadalom és gazdaság témakörök összes táblázathoz viszonyított aránya a Magyar statisztikai évkönyvben	92
10. táblázat. A népesesedés–társadalom és gazdaság témakörök táblázatszámának szórása a Magyar statisztikai évkönyvben	93
11. táblázat. Táblázatok átlagos száma az egyes alkategóriákban 1871 és 2015 között a Magyar statisztikai évkönyvben	95
12. táblázat. Táblázatok száma és átlagos száma fő témakörök szerint az egyes időszakokban a Magyar statisztikai évkönyvben	96
13. táblázat. A Hivatalos statisztikai közlemények fejezetszáma és százalékos aránya	99
14. táblázat. A Hivatalos statisztikai közlemények oldalszáma és százalékos aránya	100
15. táblázat. A Magyar statisztikai közlemények – Új folyam kötetszáma és százalékos aránya	101
16. táblázat. A Magyar statisztikai közlemények – Új folyam oldalszáma és százalékos aránya	102
17. táblázat. A Magyar statisztikai közlemények kötetszáma és százalékos aránya	103
18. táblázat. A Magyar statisztikai közlemények száma és százalékos aránya oldalszám alapján	104
19. táblázat. A Hivatalos statisztikai közlemények, a Magyar statisztikai közlemények – Új folyam és a Magyar statisztikai közlemények adatai oldalszám alapján	105

20. táblázat. Az 1957 és 1984 között megjelent Statisztikai időszaki közlemények száma és százalékos aránya	107
21. táblázat. Az 1957 és 1984 között megjelent Statisztikai időszaki közlemények oldalszáma és százalékos aránya	108
22. táblázat. Az 1957 és 1984 között megjelent Statisztikai időszaki közlemények száma gazdasági ágazatok szerint	109
23. táblázat. Az 1957 és 1984 között megjelent Statisztikai időszaki közlemények száma társadalomstatisztikai alkategóriák szerint	110
24. táblázat. A 2007 és 2016 között megjelent Statisztikai tükör kiadványok száma és százalékos aránya	112
25. táblázat. A 2007 és 2016 között megjelent Statisztikai tükör kiadványok száma éves bontásban kategóriák szerint	113
26. táblázat. Találatok száma a főbb hírlapokban a „statisztik*" keresőkifejezésre	118
27. táblázat. Találatok száma a főbb hírlapokban a „statisztik* 3N gazdas*" keresőkifejezésre	118
28. táblázat. Találatok száma a főbb hírlapokban a „(statisztik* 3N népes*) OR (statisztik* 3N demogr*)" keresőkifejezésre	118
29. táblázat. Találatok száma a főbb hírlapokban a „gazdas*" és a „népesed* OR demogr*" keresőkifejezésre	119
30. táblázat. A gazdaságra és demográfiára vonatkozó találatok egymáshoz viszonyított aránya a főbb napilapokban	120
31. táblázat. A gazdaságra és gazdaságstatisztikára, illetve a demográfiára és népesedésstatisztikára vonatkozó találatok egymáshoz viszonyított aránya a főbb hírlapokban	120
32. táblázat. A népesség- és gazdaságstatisztikára vonatkozó találatok száma az egyes hírlapokban korszakokra bontva	121
33. táblázat. Az Arcanum Digitális Tudománytárban elérhető hírlapok címlistája	123
34. táblázat. A találatok száma a teljes hírlapkorpuszban	125
35. táblázat. Az egyes európai országok statisztikai évkönyveinek megjelenési adatai	155
36. táblázat. Az egyes európai statisztikai hivatalok által kiadott folyóiratok megjelenési adatai	166
37. táblázat. 2017. évi impakt faktorral rendelkező statisztikai folyóiratok listája impakt faktor szerinti csökkenő sorrendben	169
38. táblázat. Az egyes európai statisztikai hivatalok könyvtárainak adatai	184